

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
CIVILINĖS IR KOMERCINĖS TEISĖS KATEDRA

JULIJA POLIAKOVA

**CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS TAIKYMAS,
SANDORIUS PRIPAŽINUS NEGALIOJANČIAIS**

Magistro baigiamasis darbas

Vadovas
doc. dr. A. Dambrauskaitė

VILNIUS, 2009

TURINYS

IVADAS	3
1. NEGALIOJANTYS SANDORIAI KAIP JURIDINIS FAKTAS – TEISINĖ PRIGIMTIS IR TEISINIAI PADARINIAI	6
1.1. Negaliojančių sandorių teisinė prigimtis	6
1.2. Sandorių negaliojimo teisiniai padariniai	12
1.3. Restitucijos ir civilinės atsakomybės, sandorius pripažinus negaliojančiais, taikymo sąveika	16
2. CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS TAIKymo YPATUMAI, SANDORIUS PRIPAŽINUS NEGALIOJANČIAIS	21
2.1. Civilinės atsakomybės rūšys: sutartinės ir deliktinės atsakomybės samprata, panašumai ir skirtumai	21
2.2. Sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymą lemiantys kriterijai	24
2.2.1. Negaliojančių sandorių teisinė prigimtis kaip kriterijus atriboti sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymą.....	24
2.2.2. Sandorių negaliojimo momentas kaip kriterijus atriboti sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymą.....	26
2.3. Civilinė atsakomybė kaip savarankiška ir pagalbinė nuostolių atlyginimo priemonė sandorių negaliojimo atveju.....	36
3. CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS TAIKymo SĄLYGOS, SANDORIUS PRIPAŽINUS NEGALIOJANČIAIS	42
3.1. Neteisėti veiksmai	42
3.2. Žala (nuostoliai) – tiesioginių ir netiesioginių nuostolių atlyginimo galimybės	44
3.3. Priežastinis ryšys	50
3.4. Kaltė kaip civilinės atsakomybės taikymą lemiantis veiksnys.....	52
3.5. Neturtinės žalos atlyginimo specifiška.....	58
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	62
LITERATŪROS SĄRAŠAS	64
SANTRAUKA	71
SUMMARY	72

IVADAS

Temos aktualumas. Negaliojantis sandoris nesukuria tų teisinių padarinių, kurių siekė sandorio šalis ar šalys, tačiau sukelia kitas, su sandorio negaliojimu susijusias teises pasekmes. Pagrindiniu turtiniu sandorio negaliojimo padariniu yra laikytina restitucija, kurios tikslas yra grąžinti negaliojančio sandorio šalis į pradinę, buvusią iki negaliojančio sandorio sudarymo turtinę padėtį. Tačiau tenka pripažinti, kad net ir grąžinus šaliai ar šalims visa tai, ką jos buvo perdavusios pagal negaliojantį sandorį, pirmą kartą padėtis kartais nėra atstatoma. Kadangi tiek sąžiningumo, protingumo bei teisingumo prasme neįmanoma palikti nepastebėto neigiamų padarinių atsiradimo fakto, negaliojančio sandorio šaliai yra suteikiama teisė reikalauti nuostolių atlyginimo. Kyla klausimas – kokia civilinės atsakomybės rūšis turi būti taikoma kaltajai šaliai? Pažymėtina, kad dar didesnės painiavos įneša pati negaliojančio sandorio teisinė prigimtis – ar negaliojantis sandoris yra laikytinas sandoriu, ar vis dėlto jis turėtų būti priskiriamas teisės pažeidimų kategorijai? Atsakymai į minėtus klausimus yra ypatingai svarbūs, nes būtent nuo konkrečios civilinės atsakomybės rūšies taikymo priklausys atskirų civilinės atsakomybės sąlygų turinys, jų įrodinėjimo specifika. Be to, nėra aišku su kuo yra susijęs įstatymo leidėjo įtvirtintas visiško žalos atlyginimo principo ribojimas, numatant, kad tam tikrais sandorių negaliojimo atvejais yra atlyginami tik tiesioginiai nuostoliai bei CK normose nustatytas baigtinis sąrašas atvejų, kuomet nukentėjusioji šalis turi teisę reikalauti atlyginti turėtas išlaidas, turto netekimą ar sužalojimą.

Lietuvos teismų praktikoje nėra sutinkama konceptualiai pagrįstų, aiškių nuostatų dėl konkrečios civilinės atsakomybės rūšies taikymo, sandorius pripažinus negaliojančiais, lemiančių kriterijų. Nevienodas, daugeliu atveju kvestionuotinas ir reikalaujantis gilesnės analizės yra pats sandorių negaliojimo instituto interpretavimas. Moksliniu lygiu iki šiol yra nesutariama ir daug polemizuojama dėl negaliojančio sandorio teisinės prigimties, per kurios prizmę, manytina, ir turėtų būti sprendžiama taikytinos civilinės atsakomybės rūšies parinkimo problema. Paminėtini šią temą gvildenantys ir prieštarigus argumentus pateikę rusų teisės doktrinos atstovai, tokie kaip O. S. Jofė, N. V. Rabinovič, F. S. Cheifecas, I. V. Matvejevas, P. D. Kaminskaja. Apie deliktinės ir sutartinės atsakomybės konkurenciją yra užsiminta V. Mikelėno, S. Selelionytės-Drukteinienės, W. Van Gerven, P. Larouche, J. Lever darbuose. Taikytinos civilinės atsakomybės rūšies sandorių negaliojimo atveju tematiką vienu ar kitu aspektu buvo palietę V. Mikelėnas, S. Selelionytė-Drukteinienė. Sandorio negaliojimo problemas nagrinėjantys Lietuvos civilinės teisės mokslininkai – V. Mikelėnas, A. Dambrauskaitė. Tačiau tenka pripažinti, kad Lietuvos moksliniu lygiu civilinės atsakomybės sandorius pripažinus negaliojančiais taikymo klausimai analizuojami menkai, nevertinant

negaliojančių sandorių ir civilinės teisinės atsakomybės institutų tarpusavio sąveikos, taip pat nėra aišku, kokiomis aplinkybėmis turėtų remtis ir ką įrodinėti nukentėjusioji negaliojančio sandorio šalis. Kaip minėta, dviejų civilinės atsakomybės rūšių – sutartinės ir deliktinės – egzistavimas turi tiesioginės įtakos civilinės atsakomybės sąlygoms, pvz., skiriasi kaltės reikšmės, veikslių neteisėtumas suprantamas kiek kitaip¹. Be to, nei teismų praktikoje, nei mokslinėje literatūroje nėra pateikiama vienareikšmiško atsakymo dėl atlygintinos žalos apimtys turinio, sandorį pripažinus negaliojančiu, kas yra ypač svarbu ir aktualu, siekiant užtikrinti visapusišką neteisėtų veikslių sąlygotos žalos padengimą bei veiksmingą ir subalansuotą nukentėjusiosios negaliojančio sandorio šalies teisių ir laisvių apsaugą.

Taigi mūsų darbo **mokslinė problema** yra susijusi su keliais klausimais, o būtent – deliktinė ar sutartinė atsakomybė taikytina sandorį pripažinus negaliojančiu? Kiek svarbi pati negaliojančio sandorio teisinė prigimtis teikiant pirmenybę konkrečios civilinės atsakomybės rūšies parinkimui? Kaip minėti aspektai, t.y. konkreti civilinės atsakomybės rūšis ir negaliojančio sandorio teisinė prigimtis, įtakoja civilinės atsakomybės sąlygų turinį?

Pažymėtina, kad dėl pasirinktos temos platumo ir apimtys ribotumo, darbe nebus nagrinėjamas klausimas, susijęs su trečiųjų asmenų teise reikalauti nuostolių atlyginimo sandorį pripažinus negaliojančiu, nebus analizuojami notaro civilinės atsakomybės klausimai, taip pat nebus atskirai aptariami sandorio negaliojimo pagrindai ir civilinės atsakomybės konkrečiu sandorio negaliojimo atveju sąlygų taikymo ypatumai. Šiems klausimams išsamiai ir nuodugniai išnagrinėti galėtų būti paskirtas atskiras tyrimas.

Darbo objektas – civilinės atsakomybės taikymas kaltajai negaliojančio sandorio šaliai, sandorį pripažinus negaliojančiu.

Darbo tikslas – remiantis kompleksine teisinės literatūros bei Lietuvos teismų praktikos analize, nustatyti taikytinos civilinės atsakomybės rūšį sandorių negaliojimo atveju bei atskleisti civilinės atsakomybės sąlygų ypatumus vienai iš negaliojančių sandorio šalių reikalaujant neteisėtų veikslių sąlygotų nuostolių atlyginimo.

Siekiant užsibrėžto tikslo, keliami šie **uždaviniai**:

- 1) atskleisti negaliojančio sandorio teisinę prigimtį bei nustatyti jo vietą juridinių faktų sistemoje;
- 2) nustatyti taikytinos civilinės atsakomybės rūšį sandorių negaliojimo atveju;
- 3) atskleisti ir įvertinti civilinės atsakomybės taikymo ypatumus, sandorį pripažinus negaliojančiu, atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse nustatytą teisinį reglamentavimą;

¹ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 101.

4) išanalizuoti būtinų civilinei atsakomybei kilti sąlygų – neteisėtų veiksmų, žalos (tiek turtinės, tiek neturtinės), priežastinio ryšio ir kaltės – turinį sandorių negaliojimo atveju.

Hipotezė. Atsižvelgiant į negaliojančių sandorių teisinę prigimtį, sandorių negaliojimo atveju gali būti taikoma tik deliktinė civilinė atsakomybė, kas savo ruožtu nulemia ir civilinės atsakomybės taikymo sąlygų ypatumus, sandorius pripažinus negaliojančiais.

Darbe naudojami šie **tyrimo metodai**: lyginamasis, sisteminės analizės, lingvistinis, loginis, aprašomasis, apibendrinimo, teleologinis (įstatymo tikslo) ir kiti mokslinio tyrimo metodai.

Svarbiausi darbe naudojami tyrimo metodai yra lyginamasis ir sisteminės analizės.

Sisteminės analizės metodas leido įvertinti civilinės atsakomybės, sandorių negaliojimo ir restitucijos institutų tarpusavio ryšius, kompleksiskai analizuoti darbo dalyką, sudarė pagrindą teorinių žinių taikymui, sprendžiant praktinius civilinės atsakomybės taikymo aspektus.

Lyginamasis metodas sudarė galimybes sugretinti įvairių teisės doktrinos atstovų teiginius. Taip pat kai kurie nagrinėjamos temos klausimai buvo lyginami su Rusijos Federacijos atitinkamomis teisės normomis ir jų įgyvendinimu.

Loginis ir lingvistinis metodai padėjo nustatyti teisės normų turinį, išsiaiškinti sąvokų reikšmes.

Tyrimo šaltiniai. Siekiant iškeltų tikslų įgyvendinimo, buvo naudotasi sekančiais šaltiniais: Lietuvos Respublikos teisės aktai, civilinės teisės vadovėliai, monografijos, moksliniai straipsniai, disertacijos, Lietuvos Aukščiausiojo bei Lietuvos apeliacinio teismų praktika.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, trys skyriai, išvados ir pasiūlymai, literatūros sąrašas bei darbo santrauka lietuvių ir užsienio (anglų) kalbomis. Pirmame darbo skyriuje nagrinėjama negaliojančių sandorių teisinė prigimtis, analizuojami negaliojančio sandorio teisiniai padariniai, bei nustatomi dviejų negaliojančių sandorių teisinių padarinių – restitucijos ir civilinės atsakomybės – tarpusavio ryšiai, sąveika. Antrame darbo skyriuje yra tiesiogiai kalbama apie dviejų civilinės atsakomybės rūšių taikymo problematiką, jų konkurenciją sandorių negaliojimo atveju. Daug dėmesio yra skiriama civilinės atsakomybės taikymo ypatumams atskleisti atsižvelgiant į įstatyme nustatytą teisinį reglamentavimą. Trečiame skyriuje aptariamos civilinės atsakomybės taikymo sąlygos sandorį pripažinus negaliojančiu, nustatant nukentėjusios šalies galimybes reikalauti tiek tiesioginių, tiek netiesioginių nuostolių atlyginimo, atskleidžiant neteisėtų veiksmų sampratą, kaltės kaip civilinės atsakomybės svarbą, jos praktinio įrodinėjimo specifiką bei neturtinės žalos priteisimo atvejus ir būtiną sąlygą. Darbo pabaigoje pateikiamos darbo išvados ir pasiūlymai.

1. NEGALIOJANTYS SANDORIAI KAIP JURIDINIS FAKTAS – TEISINĖ PRIGIMTIS IR TEISINIAI PADARINIAI

Negaliojantis sandoris paprastai suprantamas kaip sandoris, kuris nesukelia tų teisinių padarinių, kurių buvo siekiama. Kita vertus, padariniai, kurie atsiranda pripažinus sandorį negaliojančiu yra siejami ne su teisėtai sudarytu sandoriu, bet juos nulemia būtent tokio sandorio ydingumas, prieštaravimas teisės normoms. Taigi šio skyriaus tikslas – atskleisti negaliojančių sandorių teisinę prigimtį, aptarti tokių sandorių sukeliamas teises pasekmes bei išanalizuoti dviejų negaliojančių sandorių turtinių padarinių – restitucijos ir civilinės atsakomybės – pagrindinius taikymo bei atribojimo kriterijus.

1.1. Negaliojančių sandorių teisinė prigimtis

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos² 46 straipsnio 1 dalimi, Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Ši konstitucinė nuostata yra ypatingai svarbi civilinėje teisėje, kuomet civilinės teisės reguliuojami civiliniai teisiniai santykiai *inter alia* grindžiami šalių autonomijos principu, sutarčių teisėje vadinamu sutarties laisvės principu. Pripažįstama, kad civilinėms teisėms ir pareigoms atsirasti, pasikeisti ar baigtis itin didelę reikšmę turi asmenų iniciatyva, sąmoningi, laisva valia atliekami veiksmai, kuriais įgyvendinama jų veiklos laisvė³. Tačiau ūkinės veiklos laisvės principo įgyvendinimas negali pažeisti kitų asmenų teisių, visuomenės ir valstybių interesų. Būtent dėl šios priežasties įstatymas numato sutarčių laisvės principo apribojimus. Civilinių teisinių santykių subjektai negali sudarinėti sandorių, prieštaraujančių įstatymo normoms. Sandorio pripažinimas negaliojančiu bei negaliojančių sandorių pasekmių taikymas yra vienas iš pažeistų civilinių teisių gynimo būdų.

Sandoris yra pagrindinis civilinių teisių ir pareigų atsiradimo pagrindas, reikšmingiausias civilinių teisinių santykių dinamiškai juridinis faktas, sukuriantis, pakeičiantis arba panaikinantis civilines teises ir pareigas. Todėl, prieš pradėdant kalbėti apie negaliojančių sandorių teisinę prigimtį, tikslinga atskleisti sandorio sąvoką, jo požymius, vėliau padėsiančius nuodugniau suvokti negaliojančių sandorių teisinius padarinius bei civilinės atsakomybės taikymo specifiką sandorių negaliojimo atveju.

² Lietuvos Respublikos Konstitucija // Žin., 1992, Nr. 31-953.

³ Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P. 317.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁴ (toliau – CK) 1.63 straipsnio nuostatomis, sandoriais laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas. Taigi sandoris yra juridinis faktas, kuris teisinėje literatūroje yra apibrėžiamas kaip realios tikrovės reiškiny, su kuriuo teisės normos sieja civilinių teisinių santykių atsiradimą, pasikeitimą ar pabaigą⁵.

Dažniausiai pateikiama juridinių faktų klasifikacija atsižvelgiant į asmens valios kriterijų. Remiantis juo yra išskiriami nuo asmens valios priklausomi ir nuo asmens valios nepriklausomi teisiniai faktai. Nuo asmens valios nepriklausomi teisiniai faktai yra vadinami įvykiais. Nuo asmens valios priklausomi juridiniai faktai yra vadinami veiksmais, kurie yra skirstomi į teisėtus veiksmus (atitinkančius teisės normas ir joms neprieštaraujančius) ir neteisėtus veiksmus (pažeidžiančius teisės normas ir kitų asmenų teises ir teisėtus interesus). Savo ruožtu teisėti veiksmai yra skirstomi į teisinius aktus (civilinės teisės subjektų veiksmus, kuriais tiesiogiai siekiama sukurti, pakeisti ar panaikinti teisinius padarinius) ir teisinius poelgius (civilinės teisės subjektų veiksmus, kuriuos atlikus teisiniai padariniai atsiranda, pasikeičia ar baigiasi nepriklausomai nuo asmens noro).

Sandoris yra teisinis aktas – laisvos asmens valios pasireiškimas, kuriuo siekiama tam tikrų teisinių padarinių, teisinio rezultato. Sandoris yra teisėtas veiksmas, kuris yra atliekamas laikantis įstatymų nustatytų reikalavimų ir neprieštarauja įstatymams.

Tam, kad sandoris galiojūt ir sukeltų siekiamų teisinių padarinių, jis turi atitikti sekančias sąlygas:

- 1) *turi būti sudarytas subjektų, galinčių jį sudaryti*, t.y. sandorių dalyviai turi būti asmenys, pasižymintys civiliniu teisiniu subjektiškumu – civiliniu teisnumu ir veiksnumu;
- 2) *jo turinys turi atitikti įstatymų reikalavimus*;
- 3) *turi išreikšti tikrąją šalių valią*, pasireiškiančia vidinės asmens valios ir išorinės valios išraiškos sutapimu⁶;
- 4) *turi būti sudarytas įstatyme nustatyta forma*.

Sandoriai, kurie neatitinka išvardytų reikalavimų paprastai negalioja arba gali būti pripažinti negaliojančiais.

Sandorių negaliojimo pagrindus, kurie yra tiesiogiai susiję su mūsų aptartomis sandorių galiojimo sąlygomis, bei negaliojančių sandorių pasekmes reglamentuoja atskiras

⁴ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas // Žin., 2000, Nr.74-2262.

⁵ Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P. 42.

⁶ Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 3-4.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso I knygos IV skyrius, kas patvirtina šio instituto ypatingą reikšmę Lietuvos civilinės teisės sistemoje.

Sandorių negaliojimo institutas neabejotinai yra skirtas apginti viešąjį interesą, kuris pažeidžiamas sudarant imperatyvioms įstatymo normos, viešajai tvarkai ar gerai moralei prieštaraujančius sandorius ir kt. Šiuo institutu yra siekiama apsaugoti ir sąžiningos sandorio šalies arba trečiojo asmens bei kitų asmenų teises ir teisėtus interesus, t.y. privatų interesą, kuris gali būti pažeistas, kai sandoris yra sudarytas suklydus, dėl grasinimo, prievartavimo ir pan. Kita vertus, sandorio negaliojimo institutu užtikrinamas civilinių teisinių santykių stabilumas, apsaugomi sąžiningų civilinės apyvartos dalyvių teisėti lūkesčiai. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad įstatymų leidėjas, nustatydamas sandorių negaliojimo pagrindus, siekia užtikrinti sandorių ir jų pagrindų susiklosčiusių civilinių teisinių santykių stabilumą⁷, t.y. pagrįstą tikėjimą, kad sandorio pagrindu atsiradusios teisės ir pareigos nebus kvestionuojamos. Būtent dėl šios priežasties įstatymas riboja arba sandorio nuginkijimo, arba sandorio negaliojimo teisinių padarinių taikymo galimybę⁸. Taigi sandorių negaliojimo institutas turi ir kitą paskirtį – užtikrinti civilinių teisinių santykių stabilumą, įgytų teisių ilgaamžiškumą ir jų gerbimą⁹.

Negaliojantys sandoriai teisinėje literatūroje yra apibūdinami kaip sandoriai, kurie nesukelia teisinių padarinių, kurių jais siekiama¹⁰. Galima sutikti ir kitą negaliojančių sandorio apibrėžimą, pagal kurį negaliojantis sandoris yra veiksmas, atliktas sandorio pavidalu, tačiau neturintis tam juridiniam faktui būtinų požymių, galinčių sukelti tuos teisinius padarinius, kurių buvo siekiama¹¹. Tačiau pritartina V. Mikelėno nuomonei, kad negaliojantis sandoris visais atvejais yra juridinis faktas. Jeigu teigtume, kad negaliojantis sandoris nėra juridinis faktas, tektų daryti išvadą, jog negaliojantis sandoris negali sukelti apskritai jokių teisinių padarinių, taip pat ir įstatyme numatytų, susijusių su sandorio negaliojimu. Tačiau toks argumentas akivaizdžiai prieštarautų galiojančių įstatymų nuostatomis¹². Kaip jau buvo minėta, juridiniu faktu vadinamas realios tikrovės reiškinys, su kuriuo buvimu teisės normos sieja teisinių padarinių atsiradimą¹³. Atkreiptinas dėmesys, kad įstatymas nustato ne tik įprastus sandorio negaliojimo teisinius padarinius – restituciją, bet ir kitokius teisinius padarinius¹⁴, pvz., civilinės atsakomybės taikymą.

⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. spalio 2 d. nutartis *civilinėje byloje UAB „Init“ v. UAB „Parabolė“*, Nr. 3K-3-905/2000, kat. 42.

⁸ Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 6.

⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. spalio 2 d. nutartis *civilinėje byloje UAB „Init“ v. UAB „Parabolė“*, Nr. 3K-3-905/2000, kat. 42.

¹⁰ Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P. 339.

¹¹ *Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. М.: Издательство БЕК, 1998. С. 547.*

¹² Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 7.

¹³ Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P. 42.

¹⁴ Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 8.

Jeigu pripažįstame, kad negaliojantis sandoris yra juridinis faktas, tai kokią vietą jis užima juridinių faktų sistemoje? Iki šiol nerimsta diskusijos, ar negaliojantis sandoris gali būti laikomas ir vadinamas sandoriu. Kai kurių autorių teigimu negaliojantis sandoris iš esmės nėra sandoris¹⁵. Parenkama daug argumentų, įtikinančių, kad asmenų veiksmai, kurie atsirado sandorio forma ir sukūrė teisinius santykius, dėl jų pripažinimo negaliojančiais, juo labiau nuo jų atsiradimo momento, negali būti laikomi sandoriu, todėl, kad atsiradęs teisinis santykis yra anuliuojamas. Taip pat yra pabrėžiama skirtinga sandorio ir negaliojančio sandorio prigimtis, nurodant, kad sandoris pasiekia ar gali pasiekti norimą teisinį rezultatą, tuo tarpu negaliojantis sandoris siekiamų teisinių pasekmių nesukuria (niekinis sandoris) arba tos pasekmės yra teismo panaikinamos (nuginčijamas sandoris). Be to, anksčiau pateikdami sandorio apibrėžimą, nurodėme, kad sandoris yra teisėtas veiksmas, atliktas laikantis teisės aktų nustatytų reikalavimų. Todėl I. V. Matvejevo teigimu, pripažinus negaliojančią sandorį sandorio, kaip teisėto veiksmo, priešingybe, darytina išvada, kad sudarytas negaliojantis sandoris yra neteisėtas veiksmas¹⁶. Remiantis minėtomis nuostatomis, yra daroma išvada, kad negaliojantis sandoris, kuris prieštarauja įstatymo normoms, negali būti laikomas sandoriu, o pagal savo prigimtį yra teisės pažeidimas, nors pagal savo turinį bei formą buvo sudarytas kaip sandoris.

Kitų autorių nuomone, negaliojantis sandoris jokių būdu nereiškia, kad sandorio, kaip juridinio fakto, apkritai nebuvo. Jis buvo, tačiau nesukėlė tų padarinių, kurių siekė sandorio šalys¹⁷. Negaliojimo sąvoką yra siejama ne su pačiu juridiniu faktu – sandoriu, o su jo padariniais. Tai gali būti paaiškinta tuo, kad ne teisiniai padariniai įtakoja įvykusį faktą, bet faktas nustato teisinius padarinius. Šiuo aspektu yra atskleidžiama dvilypė negaliojančio sandorio teisinė prigimtis. Iš vienos pusės negaliojantis sandoris išlieka sandoriu tuo požiūriu, jos jis yra praeityje įvykęs veiksmas, todėl mes negalim įvykusio fakto – sudaryto sandorio, laikyti neįvykusiu faktu¹⁸. Kaip faktas net negaliojantis sandoris buvo sudarytas, nepaisant to, kad tokio sandorio sudarymo faktas dėl savo neteisėto turinio neturi jokios teisinės reikšmės, tačiau paneigti bei pripažinti šį faktą negaliojančiu mes negalime¹⁹. Kita vertus, negaliojantys sandoriai pažeidžia įstatymo saugomas teises, asmenų teisėtus interesus. Tačiau vien šis požymis nereiškia, kad sandoris nustoja būti sandoriu ir tampa deliktu²⁰. Todėl yra daroma išvada, kad negaliojantis sandoris yra sandoris, nors ir neteisėtas.

¹⁵ Vitkevičius P., Vėlyvis S., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė: vadovėlis*. Kaunas: Vija, 1997, P. 195.

¹⁶ Pranckevičius A., Pumputienė R. *Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės* (2) // *Juristas*, 2005, Nr. 5. P. 29.

¹⁷ Матвеев И. В. *Правовая природа недействительных сделок*. Москва: Юрлитинформ, 2002. С. 19.

¹⁸ Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // *Justitia*. 2006, Nr. 4 (62). P. 7.

¹⁹ *Ten pat*, P. 8.

¹⁹ Новицкий И. Б. *Сделки. Исковая давность*. Москва, 1954, С. 66.

²⁰ Dambrauskaitė A. *Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai. Daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2006, P. 27.

Kaip jau buvo minėta, yra reiškiamą nuomonę, kad negaliojantis sandoris negali būti laikomas sandoriu. Todėl negaliojantys sandoriai yra priskiriami neteisėtų veiksmų kategorijai, šalia deliktų, sutarties pažeidimų ir pan.²¹. Jeigu sutiksime su nuomone, kad negaliojantys sandoriai vis dėlto yra sandoriai, negalime nesutikti, kad negaliojančiais jie pripažįstami būtent dėl to, jog neatitinka įstatymo reikalavimų, be to, dažnai šalis ar šalys yra padariusios neteisėtus veiksmus²². Tuomet kokią vietą negaliojantys sandoriai užima juridinių faktų sistemoje? Gan įdomų šio klausimo sprendimo būdą siūlo N. V. Rabinovič. Jos nuomone, negaliojantis sandoris yra išskirtinio pobūdžio teisės pažeidimas, t.y. teisės pažeidimas plačiąja prasme, nesutampantis su neteisėtų veiksmų samprata (teisės pažeidimais siaurąja prasme)²³.

Pažymėtina, kad teisinėje literatūroje yra pažymima, kad ne visi negaliojantys sandoriai yra teisės pažeidimai ir tam tikrais atvejais šalių veiksmai nėra neteisėti. Pavyzdžiui, dėl suklydimo sudarytas sandoris kaip veiksmas yra teisėtas, tačiau įstatymas šiuo atveju prioritetą teikia subjektyviam sandorio komponentui – vidinei valiai, ir, siekdamas apginti suklydusią šalį, tokį sandorį leidžia pripažinti negaliojančiu²⁴.

Kaip jau minėta anksčiau, doktrinoje yra pateikiamas dar vienas argumentas, remiantis kuriuo tik sandoris pasižymi „gebėjimu“ sukelti tuos teisinius padarinius, kurių buvo siekiama, tuo tarpu negaliojantis sandoris nesukelia tų padarinių, kurių siekė sandorio šalis ar šalys. Remiantis minėtu teigimu yra daroma išvada, kad negaliojantis sandoris negali būti laikomas sandoriu. Kita vertus, atsižvelgiant į CK 1.63 straipsnio 1 dalyje pateiktą sąvokos „sandoris“ apibrėžimą, pagal kurį sandoriais yra laikomi asmenų veiksmai, kuriais siekiama sukurti, pakeisti arba panaikinti civilines teises ir pareigas bei remiantis lingvistiniu teisės normų aiškinimu, galima prieiti išvadą, kad kriterijumi, leidžiančiu priskirti tam tikrus veiksmus sandorių kategorijai yra laikomas veiksmų kryptingumas, bet ne rezultatas. Veiksmo pripažinimas sandoriu nepriklauso nuo to, ar atsirado tos teisės ir pareigos, kurių buvo siekiama. Svarbu yra tai, kad tie veiksmai buvo nukreipti atitinkamam rezultatui pasiekti²⁵. Net ir sudarydamos negaliojančią sandorį šalys siekia tam tikrų teisinių padarinių. Todėl skirtumas tarp negaliojančių sandorių ir sandorių yra tas, kad sandoriai sukelia tuos teisinius padarinius, kurių siekė šalys, o sudarius negaliojančią sandorį, padariniai, kurių buvo siekiama sudarant sandorį, dėl vienokių ar kitokių priežasčių neatsiranda. Tačiau turime pripažinti, kad norėdami paprieštarauti ką tik išsakytai nuomonei, rastumėm daug svaresnių argumentų.

²¹ *Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник* / Отв. ред. Е.А. Суханов. М.: Издательство БЕК, 1998. С. 512.

²² Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // *Justitia*. 2006, Nr. 4 (62). P. 8.

²³ Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия*. Л., 1960. С. 11-12.

²⁴ Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // *Justitia*. 2006, Nr. 4 (62). P. 8.

²⁵ Афонина Е.И., Ширвис Ю.В. *Развитие института недействительности сделок. Проблемы применения норм о недействительности сделок*. // *Вестник Федерального арбитражного суда Северо-Кавказского округа*, N 5, сентябрь-октябрь 2005 г.

Pirma, kaip jau buvo ne kartą minėta, veiksmai, sukuriantys sandorius yra teisėti veiksmai. Tik veiksmai, atitinkantys teisės aktų nustatytus reikalavimus, gali sukelti tuos padarinius, kurių siekė teisėtai veikiančios sandorio šalys. I. S. Samoščenko teigė, kad civilinė teisė ne tik reglamentuoja sandorių sudarymo tvarką, atskiras sandorių rūšis, bet ir nustato, kokie sandoriai, nepriklausomai nuo jų rūšies (pirkimas – pardavimas, paskola, dovanojimas ir t.t.) yra draudžiami. Šį draudimą civilinė teisė įgyvendina pripažindama sandorį negaliojančiu²⁶.

Antra, pagrindinis kriterijus, skiriantis sandorius kaip teisėtus veiksmus nuo teisės pažeidimų, yra ne veiksmų kryptingumas, bet jų teisėtumas, atitikimas teisės aktų nustatytiems reikalavimams. Veiksmų neteisėtumas iš anksto nulemia, kad teisiniai padariniai, kurių siekė sandorio šalys, neatsiras arba bus panaikinti. Būtent veiksmų neleistinumas, draudžiamumas sukelia neigiamą teisinį rezultatą. Šis požymis suartina negaliojančius sandorius su deliktais²⁷.

Trečia, sandoris, kaip įvykęs faktas, sukelia tuos teisinius padarinius, kurių siekė šalys. Savo ruožtu negaliojančių sandorių teisiniai padariniai, tokie kaip restitucija, civilinės atsakomybės taikymas, atsiranda ne dėl sandorio sudarymo, bet yra susiję su padarytu teisės pažeidimu, ir yra šio teisės pažeidimo rezultatas – teisės aktams prieštaraujančio veiksmo pasekmė.

Ketvirta, kai kurių autorių teigimu, praktikoje, tol, kol suinteresuotas asmuo negaliojančio sandorio nenuginčijo, įskaitant ir niekinį sandorį, arba nepaskelbė apie jo negaliojimą, tol, kol teismas nepritaikė niekinio sandorio teisinių pasekmių, negaliojantis sandoris egzistuoja, t.y. kaip ir galiojantis sandoris, jis sukuria, pakeičia, panaikina šalių turtinius teisinius santykius. Todėl ir teiginys, kad niekinis sandoris kaip sandoris neturi jokios teisinės reikšmės, yra prilyginamas teisiniam „nuliui“, yra tik teorinio lygmens²⁸. Pabrėžtina, kad ir Lietuvos teisės doktrinoje yra pažymima, kad negaliojančio sandorio požymio, kad jis automatiškai negalioja, nesvarbu, yra ar ne teismo sprendimas pripažinti jį negaliojančiu, nederėtų absoliutinti²⁹. Būtų sunku nesutikti su aukščiau išsakyta nuomone. Vis dėlto ir šiuo atveju yra vienas „bet“. Tarkim, viena iš sutarties šalių neįvykdė sutarties. Dėl sutarties neįvykdymo, t.y. dėl kitos šalies neteisėtų veiksmų, atsirado nuostoliai. Tačiau kita šalis dėl tam tikrų aplinkybių nereikalauja nuostolių atlyginimo, nepareiškia ieškinio dėl civilinės atsakomybės taikymo neįvykdžius sutartinės prievolės. Tai ar galime konstatuoti, kad nukentėjusios šalies nenoras apginti savo pažeistas teises kitos šalies neteisėtus veiksmus

²⁶ Самощенко И.С. *Понятие правонарушения по советскому законодательству*. М., Юридическая литература, 1963 г. С. 25.

²⁷ Семкина Е.М. *Недействительность сделок в гражданском законодательстве Российской Федерации*. Черные дыры в российском законодательстве. Nr.1, 2001.

²⁸ Афонина Е.И., Ширвис Ю.В. *Развитие института недействительности сделок. Проблемы применения норм о недействительности сделок*. // Вестник Федерального арбитражного суда Северо-Кавказского округа, N 5, сентябрь-октябрь 2005 г.

²⁹ Vileita A., Mikėlėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P. 339.

paverčia teisėtais? Vargu. Todėl ta aplinkybė, kad negaliojantis sandoris, nors ir niekinis, yra vykdomas, t.y. pakeičia šalių turtinę padėtį, neleidžia daryti išvados, kad toks sandoris, pažeisdamas teisės aktuose nustatytus imperatyvus, tampa teisėtu.

Pažymėtina, kad Lietuvos teismai, spręsdami su negaliojančiais sandoriais susijusius klausimus, nurodo, jog restitucija yra asmens grąžinimas į ankstesnę padėtį, buvusią iki teisės pažeidimo (mūsų pabraukta)³⁰, t.y. interpretuoja negaliojančią sandorį kaip teisės pažeidimą.

Apibendrinant viską, apie ką buvo prieš tai kalbama, darytina išvada, kad negaliojantys sandoriai yra teisės pažeidimai, sukeltys neteisėtam veiksmui būdingus teisinius padarinius: tokiam sandoriui neleidžiama išsaugoti teisinės galios, leisti atsirasti siekiamam rezultatui arba toks rezultatas yra teismo panaikinamas, atkuriant padėtį, buvusią iki negaliojančio sandorio sudarymo³¹. Tačiau sutikdami su nuomone, kad negaliojantys sandoriai nėra deliktai, pritariame pozicijai, kad negaliojantys sandoriai turėtų būti priskiriami nedeliktinių civilinės teisės pažeidimų kategorijai (šalia deliktų, nepagrįsto praturtėjimo, piktnaudžiavimo teise, sutartinių įsipareigojimų nevykdymo ir kt.³²).

Įvertinus minėtus teiginius gali iškilti klausimas, ar pats terminas „negaliojantys sandoriai“ nėra logiškai netikslus? Manytina, kad šis terminas gali būti pagrįstai vartojamas. Juk žodį „pinigai“ vartojame ne tik tada, kai kalbame apie monetas ar banknotus, esančius teisėta atsiskaitymo priemone, bet ir tuomet, kai pinigai yra suklastoti, t.y. neturi pinigams būtinojo teisėtumo požymio. Tardami žodžių junginį „suklastoti pinigai“, pažymime specifinę šių pinigų savybę. Analogiškai yra sandorių ir negaliojančių sandorių atveju³³.

1.2. Sandorių negaliojimo teisiniai padariniai

Kaip jau buvo minėta, pripažintas negaliojančiu sandoris nesukelia tų padarinių, kurių siekė sandorio šalis ar šalys, tačiau sukelia kitus, su sandorio negaliojimu susijusius padarinius. Civilinės teisės doktrinoje yra sutinkama sandorio negaliojimo padarinių klasifikacija į turtinius ir neturtinius padarinius³⁴. Taip pat galimas ir kitas sandorio negaliojimo pasekmių skirstymas – į pagrindines bei papildomas sandorio negaliojimo pasekmes³⁵.

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 17 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje LUAB korporacija „Lietverslas“ v. E. Grakauskas*, Nr. 3K-3-113/2003, kat. 15.2.1.1; 15.2.2.8; 21.2.2.1; 21.6; 22.1; 41; 94.1; 103; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 15 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje J. M., B. M. v. Ž. N., R. N.*, Nr. 3K-3-440/2009, kat. 21.4 (S).

³¹ Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия*. Л., 1960. С. 12.

³² *Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник* / Отв. ред. Е.А. Суханов. М.: Издательство БЕК, 1998. С. 540; Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия*. Л., 1960. С. 12.

³³ Дювернуа Н. Л. *Чтения по гражданскому праву. Т.2: Учение о вещах. Учение о юридической сделке*. Москва, Зерцало: Гарант, 2004. С. 263.

³⁴ Матвеев И. В. *Правовая природа недействительных сделок*. Москва. Юрлитинформ, 2002. С. 30.

³⁵ Pranckevičius A., Pumputienė R. *Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės (2)* // *Juristas*, 2005, Nr. 5. P. 29.

Pripažinus sandorį negaliojančiu, šalis nustoja saistytis tokio sandorio sąlygos³⁶. Kaip nurodo I .V. Matvejevas, sandorį pripažinus negaliojančiu, abiejų šalių veiksmai netenka juridinės galios, todėl tų teisinių pasekmių, kurių siekė šalys, atlikdamos veiksmus, turinčius negaliojančio sandorio požymius, joms pasiekti nepavyks. Be visa ko, teisiniai santykiai tarp subjektų, buvusių negaliojančio sandorio šalimis, yra panaikinami priverstine tvarka. Tai yra svarbiausias negaliojančių sandorių padarinys, sąlygojantis kitų padarinių atsiradimą³⁷. Todėl CK 1.80 straipsnio 1 dalį, numatančią, kad imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja, galima laikyti bendrąją neturtine sandorių negaliojimo pasekme, reiškiančia, kad pripažinus sandorį negaliojančiu, šalių veiksmai netenka teisinės galios ir šalims nepavyksta pasiekti tų teisinių pasekmių, kurių jos siekė sudarydamos sandorį³⁸.

Išskirtinį dėmesį šiuo atveju vertėtų atkreipti į momentą, nuo kurio pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu. Vadovaujantis CK 1.95 straipsnio 1 dalies nuostatomis, pagal bendrą taisyklę pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu *ab initio* (nuo jo sudarymo momento). Tai reiškia, kad šalių nesiejo prievoliniai santykiai (kai pripažįstama negaliojančia sutartis) arba vienasmenis aktas neturi teisinės galios (kai pripažįstamas negaliojančiu vienašalis sandoris)³⁹. Tačiau CK 1.95 straipsnio 2 dalyje yra numatyta, kad jeigu pagal turinį pripažinti sandorio negaliojančiu *ab initio* negalima, jis gali būti pripažintas negaliojančiu tik nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo (*ex nunc*). Šiuo atveju yra konstatuojama, kad iki teismo sprendimo įsiteisėjimo šalis siejo teisinis santykis su visais iš to išplaukiančiais padariniais⁴⁰.

Pagrindiniu turtiniu sandorio negaliojimo padariniu, atsirandančiu tuo atveju, jeigu negaliojantis sandoris buvo visiškai ar iš dalies įvykdytas, yra laikytinas restitucija (lot. *restitutio* – grąžinimas į ankstesnę padėtį). Restitucija nėra siekiama grąžinti nukentėjusiąją šalį į tokią padėtį, kurioje ji būtų buvusi, jeigu sandoris būtų buvęs įvykdytas, kadangi tai prieštarautų negaliojančio sandorio prigimčiai, remiantis kuria neatsiranda ir negali atsirasti tų teisių ir pareigų, kurių siekė šalys. Restitucija yra siekiama grąžinti negaliojančio sandorio šalį į pradinę, buvusią iki sandorio sudarymo turtinę padėtį – į *status quo*, tokiu būdu išvengiant vienos iš šalių

³⁶ Kiršienė J., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. T. II., P. 55.

³⁷ Матвеев И. В. *Правовая природа недействительных сделок*. Москва: Юрлитинформ, 2002. С. 30.

³⁸ Dambrauskaitė A. Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos // *Jurisprudencija*, 2003, t. 37 (29). P. 80.

³⁹ Kiršienė J., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. T. II., P. 55.

⁴⁰ *Ten pat*, P. 55.

nepagrįsto pasipelnymo. Restitucija yra pripažįstama savarankišku prievoliniu teisiniu pažeistų teisių gynimo būdu⁴¹, leidžiančiu atstatyti pažeistas teises, apginti šalies interesus.

Restitucija, kaip pagrindinis sandorio įvykdymo padarinys, gali būti dvišalė, vienašalė, o tam tikrais atvejais ji apskritai nėra taikoma.

Paprastai, pripažinus sandorį negaliojančiu, taikoma dvišalė restitucija – kiekvieno sandorio šalis turi grąžinti kitai visa tai, ką gavo pagal pripažintą negaliojančiu sandorį, o kai negalima grąžinti to, kas yra gauta, natūra, – atlyginti to vertę pinigais (CK 1.80 str. 2 d.). Dvišalė restitucija taikoma pripažinus negaliojančiais: juridinio asmens teisnumui prieštaraujantį sandorį (CK 1.82 str. 4 d.), neveiksnaus fizinio asmens sudarytą sandorį (CK 1.84 str. 3 d.), alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančio fizinio asmens sudarytą sandorį (CK 1.85 str. 2 d.), tariamąjį sandorį (CK 1.86 str. 2 d.), nepilnamečio nuo 14 iki 18 metų sudarytą sandorį (CK 1.88 str. 2 d.), savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens sudarytą sandorį (CK 1.89 str. 2 d.), suklydus sudarytą sandorį (CK 1.90 str. 5 d.), sandorį, sudarytą nesilaikant įstatyme nurodytus jo formos (CK 1.93 str. 5 d.). Dvišalė restitucija bus taikoma ir tada, kai sandoris pripažįstamas negaliojančiu dėl įgaliojimų viršijimo (CK 1.92 str.). Kai negalioja imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris (CK 1.80 str.), dvišalė restitucija taip pat taikytina, jeigu įstatymai nenurodo kitokių teisinių padarinių (pvz., imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujancio sandorio objektas gali būti konfiskuotas pagal administracinės ar baudžiamosios teisės normas)⁴². Dvišalė restitucija gali būti taikoma, kai negalioja gerai moralei ir viešajai tvarkai prieštaraujantis sandoris, jeigu jos taikymas neprieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms ar gerai moralei (CK 1.81 str. 3 d.). Restitucija bus taikoma ir tada, kai nėra galimybės nustatyti naujų sandorių taisyklių apsimestinio sandorio atveju (CK 1.87 str.).

Jeigu sandoris pripažintas negaliojančiu dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo, realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąją šalimi ar susiklosčiusių sunkių aplinkybių (CK 1.91 str.), antroji šalis privalo grąžinti nukentėjusiajam visa, ką ji yra gavusi pagal sandorį, o kai to negalima grąžinti, – atlyginti to vertę pinigais. Taigi šiuo atveju taikoma vienašalė restitucija, t.y. į buvusią padėtį grąžinama tik sąžininga (nukentėjusi) sutarties šalis. Svarbu pabrėžti, kad CK nuostatos nenustato, kas nutinka nukentėjusios šalies iš kaltos šalies gautam įvykdymui (turtui ar kt.). Nereikalaujama konfiskuoti nesąžiningos šalies įvykdymo (ar to, ko ji turėjo vykdyti), tačiau tai nereikia, kad toks įvykdymas negali būti konfiskuojamas, jeigu šitai nustato kiti įstatymai, pvz., baudžiamojo įstatymo nuostatos. Vienašalė restitucija taip pat galima pripažinus sandorį negaliojančiu dėl jo

⁴¹ Dambrauskaitė A. *Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos* // *Jurisprudencija*, 2003, t. 37 (29). P. 83.

⁴² Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009. P. 367.

prieštaravimo viešajai tvarkai ar gerai moralei. Pavyzdžiui, sudarant sandorį buvusi sąžininga, t.y. nežinojusi ir neturėjusi žinoti jį prieštaraujant viešajai tvarkai ar gerai moralei, šalis, nesant CK 1.81 straipsnio 3 dalyje nurodytų aplinkybių, turėtų būti gražinta į pradinę padėtį, o būtent kita šalis jai turėtų gražinti tai, ką iš jos gavo, o kai to negalima gražinti, – atlyginti to vertę pinigais⁴³.

Restitucija apskritai nėra taikoma, jeigu abi šalys žinojo ar turėjo žinoti, jog sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei (CK 1.81 str. 2 d.). Taip pat nekyla klausimų dėl restitucijos taikymo, kuomet nė viena šalis neperdavė kitai šaliai jokio turto. Tokiais atvejais šalių padėtis po sandorio sudarymo nepasikeitė, todėl neįvykdytas sandoris yra tik pripažįstamas negaliojančiu.

Pažymėtina, kad restitucija yra laikoma pagrindiniu, tačiau ne vieninteliu turtiniu sandorio negaliojimo padariniu. Papildoma sandorio negaliojimo pasekme yra pripažįstamas nuostolių atlyginimas, t.y. šaliai, kaltai dėl negaliojančio sandorio sudarymo, kyla civilinė atsakomybė⁴⁴. Kodėl neužtenka restitucijos, kaip pažeistų teisių gynimo būdo, siekiant apginti neteisėtu sandoriu pažeistas teises?

Tenka pripažinti, kad net ir gražinus šaliai ar šalims visa tai, ką jos buvo perdavusios pagal negaliojančią sandorį, t.y. pritaikius restituciją, ne visada pavyksta gražinti negaliojančio sandorio šalis (arba vieną iš jų) į padėtį, buvusią iki sandorio sudarymo. Nesuklysimė teigdami, kad formaliai šalių gražinimas į situaciją, kurioje jos buvo iki negaliojančio sandorio, kaip juridinio fakto, sudarymo⁴⁵ turėtų gražinti šalis į pirmykštę padėtį. Tačiau taip atsitinka ne visada. Šalis patiria nuostolius, kurie nėra atlyginami pritaikius restituciją. Kyla klausimas – kada ir kokiais atvejais negaliojančio sandorio šaliai atsiranda papildoma prievolė atlyginti žalą, nepaisant to, kad šalis jau gražino viską, ką buvo gavusi pagal sandorį?

Vadovaujantis CK 6. 245 straipsnio 1 dalimi, civilinė atsakomybė – tai turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius). Civilinė atsakomybė – tai nauja prievolė, naujas teisinis santykis, kuriam atsirasti yra būtini nauji juridiniai faktai⁴⁶. Kaip jau buvo minėta, negaliojantis sandoris visais atvejais yra juridinis faktas, kuris nesukelia tų padarinių, kurių siekė sandorio šalis ar šalys. Vienas iš sandorių negaliojimo padarinių yra civilinės atsakomybės taikymas kaltai šaliai.

Civilinės atsakomybės pirminis tikslas yra atlyginti nukentėjusiajam asmeniui jo praradimus, suvaržymus ar netekimus, t.y. kompensuoti jo patirtus nuostolius. Pabrėžtina, kad

⁴³ Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P. 367.

⁴⁴ Kiršienė J., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. T. II., P. 55.

⁴⁵ Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 7.

⁴⁶ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius: Justitia, 1995. P. 22.

įstatymų leidėjas nenustato bendros taisyklės, kuomet be restitucijos nukentėjusioji šalis gali reikalauti ir nuostolių atlyginimo. Tokia galimybė yra numatyta pripažinus negaliojančiu sandorį, sudarytą neveiksnaus fizinio asmens, numatant, kad veiksnioji šalis privalo atlyginti antrajai šaliai šios turėtas išlaidas, taip pat jos turto netekimą ar sužalojimą, jeigu veiksnioji šalis žinojo arba turėjo žinoti, kad antroji šalis yra neveiksni (CK 1.84 straipsnio 4 dalis). Taip pat papildomos turtinės pasekmės, sandorį pripažinus negaliojančiu, yra numatytos, kai sandorį sudarė:

- alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujantis fizinis asmuo (CK 1.85 str. 2 d.);
- nepilnametis nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų (CK 1.88 str. 2 d.);
- savo veiksmų reikšmės negalėjęs suprasti fizinis asmuo (CK 1.89 str. 2 d.);
- šalis dėl suklydimo (CK 1.90 str. 3 d.);
- šalis dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąją šalimi ar dėl susidėjusių aplinkybių (CK 1.91 str. 2, 3 d.).

Kaip jau buvo minėta, CK yra nustatyti atvejai, kada, be restitucijos taikymo, kaltoji šalis gali patirti ir neigiamų civilinės atsakomybės padarinių. Ir nors vienas iš pagrindinių civilinės atsakomybės principų yra visiško nuostolių atlyginimo principas, kuris numato, kad padaryti nuostoliai turi būtų visiškai atlyginti, įstatymų leidėjas apriboja šio principo taikymą, jo nesuabsoliutina, nustatydamas, kad minėtais sandorių negaliojimo atvejais yra atlyginami tik tiesioginiai nuostoliai. Be to, konkrečiai nustato atvejus, kuomet pripažinus sandorį negaliojančiu šalis turi teisės reikalauti nuostolių atlyginimo. Kodėl? Į šį klausimą bandysime atsakyti kitame mūsų darbo skyriuje.

1.3. Restitucijos ir civilinės atsakomybės, sandorius pripažinus negaliojančiais, taikymo sąveika

Vadovaujantis CK 1.138 straipsniu, civilines teises įstatymų nustatyta tvarka gina teismas, neviršydamas savo kompetencijos, šiais būdais: pripažindamas tas teises, atkurdamas buvusią iki teisės pažeidimo padėtį; priteisdamas įvykdyti pareigą natūra; nutraukdamas arba pakeisdamas teisinį santykį; išieškodamas iš pažeidusio teisę asmens padarytą turtinę ar neturtinę žalą (nuostolius), o įstatymų arba sutarties numatytais atvejais – netesybas (baudą, delspinigius) ir kitais būdais. Visi CK 1.138 str. įvardinti civilinių teisių gynimo būdai, pabrėžiant, kad šis sąrašas nėra baigtinis, yra skirti pažeistoms teisėms atkurti, pripažinti, apsaugoti nuo gresiančių

ir pakartotinių tolesnių pažeidimų, bet kuriems teisę pažeidžiantiems veiksams nutraukti ir pašalinti, taip pat dėl pažeidimo patirtai turtinei ir neturtinei žalai kompensuoti.

Pažymėtina, kad įstatymas sandorių pripažinimo negaliojančiais atveju nustato konkrečius teisių gynimo būdus – teisę reikalauti pripažinti sandorį negaliojančiu (neturtinis reikalavimas), pareikšti reikalavimą dėl restitucijos ir (ar) civilinės atsakomybės taikymo. Pagal CK nuostatas, be restitucijos, nukentėjusioji šalis turi teisę reikalauti iš kaltosios šalies atlyginti turėtas išlaidas, taip pat savo turto netekimą ar sužalojimą. Darytina išvada, kad įstatymų leidejas sandorį pripažinus negaliojančiu numato galimybę reikšti kelis turtinius reikalavimus – sandorį pripažinus negaliojančiu šalis gali reikalauti tiek restitucijos taikymo, tiek nuostolių atlyginimo. Civilinė atsakomybė gali būti taikoma netgi pritaikius restituciją, jeigu pastarąją nepavyko visiškai grąžinti asmens turtinės padėties į ankstesnę padėtį⁴⁷.

Civilinės teisės doktrinoje civilinių teisių gynimo būdai yra skirstomi į atsakomybės priemones ir gynimo priemones⁴⁸. Reikalavimas atlyginti nuostolius ir sumokėti netesybas, t.y. reikalavimas taikyti civilinę atsakomybę, tai vienintelis civilinių teisių gynimo būdas, priskiriamas atsakomybės priemonių grupei. Visi kiti būdai, įskaitant ir reikalavimą atkurti buvusią iki teisės pažeidimo padėtį, priskiriami gynimo priemonių kategorijai. Koks restitucijos kaip gynimo priemonės ir civilinės atsakomybės kaip atsakomybės priemonės santykis? Koks yra šių civilinių teisių gynimo būdų prigimtis, tikslas? Ar jis skiriasi? O gal sutampa?

Civilinio kodekso komentare yra nurodoma, kad restitucija yra civilinių teisių gynybos būdas, kai šaliai grąžinama tai, ką ji perdavusi kitai šaliai, o iš nepagrįstai įgijusios šalies išieškoma tai, ką ši nepagrįstai gavusi⁴⁹. Restitucija traktuojama kaip šalių grąžinimas į *status quo* ir nukreipiama į CK 1.138 straipsnio 2 punktą, nustatantį, kad vienas iš būdų, kuriais įstatymų nustatyta tvarka civilines teises gina teismas, yra buvusios iki teisės pažeidimo padėties atkūrimas⁵⁰. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas irgi yra konstatavęs, kad restitucija yra laikytina civilinių teisių gynybos būdu⁵¹. Restitucija yra siekiama išvengti vienos iš teisinio santykio šalies nepagrįsto pasipelnymo⁵², tokiu būdu apginti šalių ar vienos šalies teisėtus interesus.

Pagal CK 6. 245 straipsnio 1 dalyje pateiktą apibrėžimą, civilinė atsakomybė – tai turtinė prievolė, kurios viena šalis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti netesybas (baudą, delspinigius), o kita šalis privalo atlyginti nuostolius (žalą) ar sumokėti

⁴⁷ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius: Justitia, 1995. P. 73.

⁴⁸ Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P. 551.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius, Justitia, 2003; P. 185.

⁵⁰ Dambrauskaitė A. *Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2006, P. 20.

⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Vilniaus kapitalinė statyba“ v. UAB „Vingės statyba“, Nr. 3K-3-458/2007, kat. 21.4.1.1; 21.6; 41; 45.4; 69.

⁵² Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 72.

netesybas (baudą, delspinigius). Taikant civilinę atsakomybę pirmiausia siekiama kompensuoti padarytą žalą.

Taigi iš pirmo žvilgsnio, taikant tiek restituciją, tiek civilinę atsakomybę yra siekiama atstatyti asmens pažeistas subjektyvias teises. Tačiau sutinkant su A.A. Pavlovo išsakyta nuomone, toks sutapimas tik byloja apie giminingų šaknų buvimą⁵³ – tiek atkuriant buvusią iki teisės pažeidimo padėtį, tiek atlyginant nuostolius teismas gina asmenų civilines teises. Tačiau turime pripažinti, kad skiriasi šių dviejų civilinių teisių gynimo priemonių poveikis civilines teises pažeidusiam asmeniui. Gražinant asmeniui perduotą turtą, yra siekiama atkurti buvusią iki negaliojančio sandorio sudarymo asmenų padėtį, taip apginant šalių ar vienos šalies civilines teises ir neleidžiant jokiai šaliai nepagrįstai pasipelnėti. Čia galioja taisyklė, kad, pritaikius restituciją, asmuo negali gauti mažiau, negu iš jo neteisėtai buvo paimta, bet kartu jis negali gauti ir daugiau, nei turėjo (*restitutio in integrum*)⁵⁴. Nors neabejotinai, restitucija irgi yra traktuojama kaip prievolinis teisinis pažeistų teisių gynimo būdas, kuris nustato kaltajai ar nesąžiningai sutarties šaliai tam tikras sankcijas (neigiamas pasekmes), tačiau pagal bendrą taisyklę šalių turtinė padėtis nei pagerėja, nei pablogėja, palyginus su ta, kuri buvo negaliojančio sandorio sudarymo metu. Restitucija remiasi idėja, pagal kurią turi būti atkuriami neteisėto sandorio vykdymu sugriauta šalių turtinės padėties pusiausvyra⁵⁵. Tuo tarpu taikant civilinę atsakomybę, kaltajam asmeniui yra uždedama papildoma turtinio pobūdžio pareiga. Ir nors pagrindinė civilinės atsakomybės funkcija yra kompensuoti nukentėjusiojo asmens patirtą žalą, negalime paneigti, kad civilines teises pažeidusiam asmeniui atlyginus nuostolius, pastarojo turtinė padėtis pablogės palyginus su ta padėtimi, kuri buvo iki negaliojančio sandorio sudarymo. Šiuo atžvilgiu, civilinės atsakomybės taikymas daro tiesioginę turtinę įtaką žalą padariusiam asmeniui. Be to, skirtingai negu gynimo priemonės, atsakomybės priemonės veikia neteisėtus veiksmus atlikusį asmenį prevenciškai – asmuo suvokia, kad jam nenaudinga veikti nesilaikant įstatymuose nustatytų reikalavimų ar taip, kad kitam asmeniui padarytų žalos. Negalima nepaminėti ir kitų, tik civilinei atsakomybei būdingų funkcijų – informacinės-skatinamosios funkcijos.

Vadovaujantis CK 1.78 straipsnio 5 dalimi, skirtingai negu nugincijamų sandorių atveju, niekinio sandorio teisinės pasekmes ir niekinio sandorio faktą teismas konstatuoja *ex officio*. Tai reiškia, kad teismas savo iniciatyva gali taikyti restituciją ir nesant asmens

⁵³ Павлов А. А. *Присуждение к исполнению обязанности в натуре как способ защиты гражданских прав в обязательственных правоотношениях*. Юридический центр Пресс. 2001, С. 22.

⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 17 d. nutartis, priimta civilinėje byloje LUAB korporacija „Lietverslas“ v. E. Grakauskas, Nr. 3K-3-113/2003, kat. 15.2.1.1; 15.2.2.8; 21.2.2.1; 21.6; 22.1; 41; 94.1; 103.

⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 23 d. nutartis, priimta civilinėje byloje V. G. v K. K. ir G. Š., Nr. 3K-3-452/2009 m., kategorija 41; 99.5; 129.2; 129.19.4 (S).

reikalavimo. Teisės doktrinoje yra pripažįstama, kad teismas neturėtų piktnaudžiauti šiame straipsnyje jam suteikta plačia diskrecijos teise, kadangi pati restitucija kaip civilinių teisių gynimo būdas yra siejama su asmens reikalavimu, noru apginti savo pažeistas subjektines teises⁵⁶. Todėl šia teise teismas naudojasi tik gindamas viešuosius interesus. Tačiau net ir šiuo atveju teismas taiko restituciją asmenims nereikalaujant. Be to, dažnai yra nurodoma, kad restitucijos taikymas nepriklauso nuo šalių valios, ji yra taikoma imperatyviai⁵⁷. Tuo tarpu civilinė atsakomybė gali būti realizuojama tik privataus asmens iniciatyva – civilinė atsakomybė yra taikoma tik suinteresuotam asmeniui pareiškus ieškinį, jo reikalavimą išnagrinėjus teismo ar arbitražo tvarka.

Restitucija yra taikoma pripažinus sandorį negaliojančiu. Tai reiškia, kad nustačius, kad sandoris dėl tam tikrų priežasčių, ar tai būtų sandorio turinio, formos trūkumai, arba subjektų sudėties ar subjektų valios trūkumai, yra negaliojantis, atsiranda pagrindas taikyti restituciją. Restitucijos, kaip pagrindinio turtinio sandorio negaliojimo padarinio, taikymui pakanka objektyvaus fakto – įstatyme nurodyto draudimo nesilaikymo. Sandoris gali būti pripažintas niekiniu nepriklausomai nuo to, ar kuri nors iš šalių buvo sąžininga, ar ne⁵⁸. Todėl ir pasekmės kyla automatiškai. Tam, kad būtų galima taikyti civilinę atsakomybę, yra būtinos keturios sąlygos – neteisėti veiksmai, žala (nuostoliai), priežastinis ryšys ir kaltė. Todėl darytina išvada, kad civilinės atsakomybės taikymas reikalauja sudėtingesnio pagrindo.

Pažymėtina, kad ne kartą teisinėje literatūroje buvo keliamas klausimas dėl galimybės atstatyti šalių padėtį, kuomet sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu, taikant deliktinės civilinės atsakomybės normas, o ne restituciją⁵⁹. Tačiau, mūsų manymu, svarbiausias restitucijos ypatumas yra tas, kad jos taikymui nereikalaujama nustatyti nei šalies kaltės, nei neteisėtų veiksmų, nei kitų civilinės atsakomybės taikymui būtinų sąlygų. Pagrindinė restitucijos taikymo sąlyga yra ta, kad sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu.

Taigi konstatuotina, kad tokiais turtiniais sandorio negaliojimo padariniais, kaip restitucijos ir civilinės atsakomybės taikymas, yra siekiama skirtingų tikslų, nesutampa ir principinės jų taikymo nuostatos.

Kalbant apie restitucijos ir civilinės atsakomybės santykį, svarbu pasakyti, kad negalint turtą gražinti vykdant restituciją, pvz., turtas yra sudegęs, prarastas ir pan., nuostoliai yra

⁵⁶ Афонина Е.И., Ширвис Ю.В. *Развитие института недействительности сделок. Проблемы применения норм о недействительности сделок.* // Вестник Федерального арбитражного суда Северо-Кавказского округа, N 5, сентябрь-октябрь 2005 г.

⁵⁷ Моргунов С.В. *Виндикация в гражданском праве*, Статут, 2001, С.135.

⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. gegužės 7 d. nutartis, priimta civilinėje byloje LUAB „Lietverslas“ v. E. Grakauskas., Nr. 3K-3-113/2003 m., kategorija 15.2.1.1, 15.2.2.8.

⁵⁹ Толстой Ю.К. *Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР.* Л., 1955. С. 114-115; Михайлич А.М. *Внедоговорные обязательства в советском гражданском праве: учеб. пос.* Краснодар, 1982. С. 12; Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия.* Л., 1960. С. 110.

atlyginami ne pagal civilinės atsakomybės taisyklės. Tokiu atveju restitucija vykdoma ne natūra, bet sumokama piniginiu ekvivalentu, apskaičiuotinu remiantis CK 6.147 straipsnio nuostatomis. Tokios pat praktikos laikosi ir Lietuvos teismai. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas⁶⁰, aiškindamas restitucijos ir CK 6.263 straipsnio, nustatančio deliktinės atsakomybės pagrindus, santykį, nurodė, kad, „jeigu žūsta turtas, kuris turėjo būti gražintas vykdant restituciją, nėra pagrindo daryti išvadą, kad prievolė įvykdyti restituciją pasibaigė dėl negalėjimo jos įvykdyti. Kai negalima gražinti to, ką šalis yra gavusi, natūra, restitucija atliekama sumokant turto ekvivalentą pinigais. Atsakovui teko pareiga išsaugoti gražintiną turtą, dėl to nepriklausomai nuo to, ar yra atsakovo kaltė dėl turto žuvimo, jam atsiranda prievolė sumokėti pinigus už restitucijos tvarka negražintą žuvusį turtą“.

Minėtas principas yra taikytinas ir turto sugadinimo atveju. Nėra jokio poreikio apskaičiuoti turto sugadinimo nuostolių pagal civilinės atsakomybės taisyklės. Kai šalys turi būti sugražintos į pradinę padėtį ir kai viena šalis savo lėšomis suremontuoja atgautą turtą, kad gražintų jį į būklę, kurioje jis buvo sandorio sudarymo metu, šių išlaidų priteisimas iš buvusio daikto turėtojo yra sąžiningas ir teisingas. To reikalauja pati restitucijos mechanizmo logika⁶¹, pagal kurią šalys gražinamos į buvusią iki sandorio sudarymo turtinę padėtį. CK 6.149 straipsnis nustato, kad, jeigu turtas sunaikintas iš dalies arba kitaip sumažėjusi jo vertė, tai skolininkas privalo sumokėti kreditoriui sunaikintos turto dalies piniginių ekvivalentą ar atlyginti jo vertės sumažėjimą, išskyrus atvejus, kai turto vertė sumažėjo dėl normalaus turto nusidėvėjimo. Turto sugadinimo atveju, restitucija bus taikoma iš dalies natūra, t.y. gražinant sugadintą turtą, o sumažėjusi turto vertės dalis kompensuojama pinigais pagal 6.147 straipsnio taisyklės⁶², kaip ir sunaikinus turtą.

Pagal nuostatas, reglamentuojančias civilinės atsakomybės taikymą sandorius pripažinus negaliojančiais (CK 1.84 str. 3 d., CK 1.88 str. 2 d., CK 1.90 str. 3 d. ir kt.), kaltoji šalis privalo atlyginti kitai šaliai šios turėtas išlaidas, taip pat jos turto netekimą ar sužalojimą. Atkreiptinas dėmesys, kad turtas, šių normų prasme, negali būti traktuojamas kaip restitucijos būdu gražintinas, bet sunaikintas ar sužalotas turtas, kadangi kaip jau buvo minėta, turto sunaikinimo ar jo vertės sumažėjimo klausimai yra sprendžiami normų, nustatančių restitucijos taikymo tvarką.

⁶⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 18 d. nutartis, priimta civilinėje byloje *J. Adomaitis v. R. Padelskas*, Nr. 3K-3-510/2004, kat. 36.4.

⁶¹ Dambrauskaitė A. *Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2006, P. 95.

⁶² *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius, Justitia, 2003; P. 189.

2. CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS TAIKYMO YPATUMAI, SANDORIUS PRIPAŽINUS NEGALIOJANČIAIS

Vienas iš kertinių klausimų, kurio sprendimas yra mums ypač svarbus, yra susijęs su civilinės atsakomybės rūšies parinkimu sandorius pripažinus negaliojančiais. Teisinėje literatūroje yra sutinkamos nuomonės bei jas pagrindžiantys teiginiai tiek dėl sutartinės, tiek dėl deliktinės civilinės atsakomybės taikymo galimybės. Todėl tolimesnė diskusija apie civilinės atsakomybės taikymą sandorių negaliojimo atveju yra galima tik atskleidus dviejų civilinės atsakomybės rūšių – sutartinės ir deliktinės civilinės atsakomybės – sampratą, panašumus ir skirtumus.

Pažymėtina, kad Lietuvos teisės doktrinoje yra laikomasi nuomonės, kad atitinkamos civilinės atsakomybės rūšies taikymą suponuoja momentas, nuo kurio pripažintas negaliojančiu sandoris yra laikomas negaliojančiu. Yra nurodoma, kad sutartį pripažinus negaliojančia *ab initio*, žala, padaryta dėl sutarties pripažinimo negaliojančia, turi būti atlyginama pagal deliktinės atsakomybės normas, nes manoma, kad sutartinių santykių tarp šalių visai nebuvo. Tuo tarpu sutartį pripažįstant negaliojančia tik ateičiai, turėtų būti taikoma sutartinė civilinė atsakomybė⁶³. Be to, CK nuostatos numato tik tiesioginių nuostolių, patiriamų dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu, atlyginimo galimybę ir apriboja asmens teisę reikalauti netiesioginių nuostolių atlyginimo. Kodėl? Tai pat neaišku, ar gali būti atlyginami nuostoliai, patirti vien dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto? Šie ir kiti, su civilinės atsakomybės taikymu sandorius pripažinus negaliojančiais susiję klausimai ir bus aptarti antrame mūsų darbo skyriuje.

2.1. Civilinės atsakomybės rūšys: sutartinės ir deliktinės atsakomybės samprata, panašumai ir skirtumai

Tradiciškai yra išskiriamos dvi civilinės atsakomybės rūšys. Sutartinė atsakomybė apibrėžiama kaip prievolė atlyginti žalą, atsirandanti neįvykdžius arba netinkamai įvykdžius sutartį. Šis apibrėžimas reiškia, kad viena iš būtinų sutartinės civilinės atsakomybės sąlygų yra sutartinių santykių tarp šalių egzistavimas⁶⁴. Deliktinė atsakomybė yra pripažįstama bet kuri pareiga atlyginti padarytus nuostolius, kylanti dėl absoliutaus pobūdžio teisių pažeidimo. Vadovaujantis CK 6.245 straipsnio 4 dalimi, deliktinė civilinė atsakomybė yra turtinė prievolė, atsirandanti dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais. Abi civilinės atsakomybės rūšys

⁶³ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 47; Selelionytė-Drukeininė S. *Deliktinės ir sutartinės civilinės atsakomybės konkurencija* // Justitia, 2008, Nr. 1, P. 3.

⁶⁴ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 45.

yra turtinės prievolės, atliekančios kompensacinę funkciją, kurių taikymas nepašalina galimybės taikyti ir kitus civilinių teisių gynimo būdus arba kitas teisinės atsakomybės rūšis.

Siekiant suvokti civilinės atsakomybės kvalifikavimo ypatumus sandorius pripažinus negaliojančiais, tikslinga nustatyti sutartinės ir deliktinės atsakomybės formų teisinės apsaugos apimtį, kuri teisės doktrinoje atskleidžiama analizuojant dviejų lygių normas – pirmines bei antrines⁶⁵.

Pirminėmis teisės normomis apibrėžiama įstatymo saugomų interesų teisinės apsaugos apimtis⁶⁶. Deliktų teisėje teisės normos generalinio delikto sistemoje remiasi bendra taisykle, įpareigojančia asmenį elgtis protingai, atidžiai ir rūpestingai bei draudžiančia daryti žalą, o sutartinėje teisėje teisės normos nukreiptos į konkrečių teisių ir pareigų nustatymą sutarties šalims. Deliktų teisės pareigos kyla iš įstatymo. Tai reiškia, kad deliktinės civilinės atsakomybės pagrindas yra teisinės pareigos, numatytos įstatyme, pažeidimas. Dažniausiai tai asmens absoliučių teisių pažeidimas. Sutartinės teisės ir pareigos kyla iš sutarties. Pažymėtina, kad deliktiniai teisiniai santykiai gali atsirasti ir tarp asmenų, esančių sutartiniuose teisiniuose santykiuose, jeigu tai numato įstatymas. Kiekvienas automatiškai yra saistomas deliktinės teisės taisyklių, kadangi niekam nevalia pažeidinėti imperatyvias teisės normas, ir nė vienas be pritarimo nėra saistomas sutartinės teisės taisyklių⁶⁷. Todėl deliktų teisėje pareigos yra absoliutaus, visuotinio pobūdžio, tuo tarpu sutartinėje teisėje pareigos yra nustatomos šalių susitarimu ir sieja tik šio konkretaus sutartinio teisinio santykio dalyvius⁶⁸. Sutartinės atsakomybės atveju nukentėjusiajai šaliai užtenka įrodyti tik tai, kad sutartis neįvykdyta arba ji įvykdyta netinkamai – „asmuo, neįvykdęs ar netinkamai įvykdęs savo sutartinę prievolę, privalo atlyginti kitais šaliai šios patirtus nuostolius, sumokėti netesybas“ (CK 6.256 str. 2 d.), o deliktinės atsakomybės atveju nukentėjusiajai šaliai taikomi gana griežti žalos bei kitų civilinės atsakomybės sąlygų įrodinėjimo standartai⁶⁹.

Antrinės teisės normos susijusios su atsakomybe, kitais teisių gynimo būdais, kuomet nesilaikoma pirminių teisės normų. Svarbiausias skirtumas čia yra susijęs su saugomų interesų prigimtimi⁷⁰. Pagal bendrą taisyklę, nevykdant sutarties nukentėjusiajai šaliai turi būti kompensuota tokiu būdu ir tiek, kiek ji būtų gavusi, jei sutartis būtų tinkamai įvykdyta, t.y.

⁶⁵ Ambrasienė D., Cirtautienė S. *Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar sui generis* // *Jurisprudencija*, 2008, t. 10 (112). P. 59; Selelionytė-Drukteinienė S. *Deliktinės ir sutartinės civilinės atsakomybės konkurencija* // *Justitia*, 2008, Nr. 1, P. 2.

⁶⁶ *Ten pat*, P. 59.

⁶⁷ Selelionytė-Drukteinienė S. *Deliktinės ir sutartinės civilinės atsakomybės konkurencija* // *Justitia*, 2008, Nr. 1, P. 2.

⁶⁸ Van Gerven W., Larouche P., Lever J. (eds.). *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Tort Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000. P. 32-33.

⁶⁹ Ambrasienė D., Cirtautienė S. *Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar sui generis* // *Jurisprudencija*, 2008, t. 10 (112). P. 59.

⁷⁰ Van Gerven W., Larouche P., Lever J. (eds.). *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Tort Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000. P. 33.

įstatymu saugomas šalies interesas gauti tai, ko ji negavo pagal sutartį. Tai reiškia, kad sutarčių teisė saugo pozityvųjį interesą arba lūkesčių interesą (angl. *expectation interest*). Iš čia kyla ir esminė sutarčių teisėje nukentėjusiosios šalies gynimo priemonė – reikalavimas įvykdyti sutartį natūra arba reikalavimas ekvivalentaus nuostolių atlyginimo, kuris būtų lygus lauktam rezultatui. Tuo tarpu deliktinės atsakomybės atveju žalos atlyginimas nukreiptas į šalies grąžinimą į tokią padėtį, kokioje ji buvo prieš teisių pažeidimą (*status quo*), t. y. remiasi nuostata, kad šaliai reikia kompensuoti tai, ką ji prarado. Taigi deliktų teisė saugo negatyvųjį interesą (angl. *negative interest*)⁷¹.

Taip pat yra išskiriami ir kiti sutartinės ir deliktinės atsakomybės skirtumai.

Pirma, sutartinė ir deliktinė atsakomybė skiriasi savo forma. Sutartinė atsakomybė gali pasireikšti nuostolių arba netesybų atlyginimu, tuo tarpu deliktinė atsakomybė – tik nuostolių atlyginimu. Kita vertus, teisės doktrinoje yra išsakoma nuomonė, kad, nors sutartinė civilinė atsakomybė gali pasireikšti ir netesybomis, tačiau tai pačios atsakomybės esmės nekeičia, kadangi netesybos atskirais atvejais laikomos iš anksto nustatytais būsimais kreditoriaus nuostoliais, kurių nereikia įrodinėti⁷².

Antra, nėra pripažįstama galimybė susitarti apriboti arba panaikinti deliktinę civilinę atsakomybę. Sutartinės civilinės atsakomybės atveju atsakomybės dydį gali nustatyti šalys arba susitarti dėl atsakomybės netaikymo, kiek tai nedraudžia įstatymas (CK 6.252 straipsnis).

Trečia, deliktinei ir sutartinei atsakomybei įstatymas nustato skirtingus atsakomybės taikymo terminus – sutartinei atsakomybei (netesyboms) yra numatyti sutrumpinti ieškinio senaties terminai.

Apibendrinami visa tai, kas buvo pasakyta, išskirkime esminius deliktinės ir sutartinės atsakomybės skirtumus. Taigi, sutartinės atsakomybės atsiradimo pagrindas yra sutarties pažeidimas, kuris pasireiškia sutartyje nustatytų taisyklių nesilaikymu. Deliktinės atsakomybės atsiradimo pagrindas yra delikto padarymas, t.y. žalos padarymas dėl absoliutaus pobūdžio teisių pažeidimo. Iš deliktinės atsakomybės teisės kylančios pareigos galioja kiekvienam apskritai, o iš sutarties – tik kitai sutarties šaliai. Sutartinės atsakomybės tikslas yra užtikrinti, kad nukentėjusioji šalis atsidurtų tokioje padėtyje, kurioje ji būtų buvusi kitai šaliai tinkamai įvykdžius sutartį. Tuo tarpu deliktinės atsakomybės tikslas yra grąžinti asmenį į tą padėtį, kurioje jis būtų likęs, jeigu nebūtų delikto – į *status quo*.

⁷¹ Ambrasienė D., Cirtautienė S. *Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar sui generis* // Jurisprudencija, 2008, t. 10 (112). P. 59.

⁷² Juškevičius J., D., Rudzinskas A. *Civilinės atsakomybės už netinkamą asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimą taikymo Lietuvoje ir Italijoje ypatumai* // Jurisprudencija, 2008, t. 12 (114). P. 75.

2.2. Sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymą lemiantys kriterijai

Nors ir sutartis, ir deliktas yra laikomi vieningos prievolinių santykių srities dalimis, skirtumas tarp sutartinės ir deliktinės atsakomybės civilinės teisės teorijoje yra laikomas fundamentaliu⁷³. Situacija, kai galimas ir sutartinės, ir deliktinės atsakomybės taikymas, civilinėje teisėje vadinama sutartinės ir deliktinės atsakomybės konkurencija⁷⁴. Prie deliktinės ir sutartinės atsakomybės konkurencijos pavyzdžių yra priskiriamas atvejis, kuomet yra pripažįstama negaliojanti šalių sudaryta sutartis ir dėl to viena iš šalių (arba abi) patiria žalos⁷⁵. Pagal teisės doktrinoje pateikiamą taisyklę, sutartį pripažinus negaliojančia *ab initio*, žala, padaryta dėl sutarties pripažinimo negaliojančia, turi būti atlyginama pagal deliktinės atsakomybės normas, nes manoma, kad sutartis apskritai nebuvo sudaryta – sutartis negalioja nuo pat jos sudarymo; jei sutartis pripažįstama negaliojančia ateityje, taikomos sutartinės atsakomybės taisyklės⁷⁶. Taigi, Lietuvos teisinėje literatūroje sutartinės ir deliktinės civilinės atsakomybės taikymas yra aiškinamas atsižvelgiant į momentą, nuo kurio pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu. Kaip nurodo S. Selelionytė-Drukteinienė, pastarąją problemą galima spręsti ir kitaip, tačiau sprendimo būdų analizė nėra pateikiama⁷⁷. Manytina, kad sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymo specifika gali būti aiškinama ir per negaliojančių sandorių teisinės prigimties prizmę. Taigi, gali būti išskiriami du kriterijai, lemiantys konkrečios civilinės atsakomybės taikymą:

- 1) negaliojančių sandorių teisinė prigimtis; arba
- 2) momentas, nuo kurio pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu.

2.2.1. Negaliojančių sandorių teisinė prigimtis kaip kriterijus atriboti sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymą

XIX a. antroje pusėje vienas žymiausių jurisprudencijos atstovų Rudolfas fon Jeringas, kuris 1861 m. pristatė savo doktriną, lotyniškai pavadintą *culpa in contrahendo*, pažymėjo, kad sutarties sudarymas ne tik nustato sutarties įvykdymo pareigą, bet ir, jeigu toks rezultatas negali būti pasiektas dėl kokios nors teisinės kliūties, pareigą atlyginti nuostolius; niekinė sutartis reiškia, kad rezultatas nebus pasiektas, bet tai nereiškia visų pasekmių (sutarties)

⁷³ Glendon, M. A.; Gordon, M. W.; Osakwe, C. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius, 1993, P. 110.

⁷⁴ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 51.

⁷⁵ Selelionytė-Drukteinienė S. *Deliktinės ir sutartinės civilinės atsakomybės konkurencija* // Justitia, 2008, Nr. 1, P. 3.

⁷⁶ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 47; Selelionytė-Drukteinienė S. *Deliktinės ir sutartinės civilinės atsakomybės konkurencija* // Justitia, 2008, Nr. 1, P. 3.

⁷⁷ Selelionytė-Drukteinienė S. *Deliktinės ir sutartinės civilinės atsakomybės konkurencija* // Justitia, 2008, Nr. 1, P. 3.

nebuvimu apskritai⁷⁸. Jeringo nuomone, sutartinės *diligentia* reikalaujama ne tik sudarius sutartį, bet ir sutarties sudarymo metu; jos pažeidimas visais atvejais yra pagrindas pateikti sutartinį ieškinį dėl nuostolių atlyginimo. Ieškinio dėl negaliojimo pareiškimas reikštų, kad pažeidžiama pareiga elgtis sąžiningai, o ši pareiga kyla iš numanomo ikisutartinio susitarimo sudaryti galiojančią sutartį. Remiantis Jeringo koncepcijos idėjomis, sutartinei atsakomybei už nuostolius, atsiradusius dėl to, kad viena šalis derybose dėl sutarties sudarymo suklaidino savo kontrahentą, neturi jokios įtakos faktas, kad sutartis esant šalies kaltei neįvyko. Pagrindinė nuostolių atlyginimo sąlyga Jeringo doktrinoje yra atsakovo kaltė. Kaip nurodoma Prancūzijos teisinėje literatūroje⁷⁹, ši teorija gali būti paaiškinta to meto Vokietijos teisės romėniškaisiais pagrindais ir kodifikacijos nebuvimu. Kadangi nebuvo bendro atsakomybės principo, toksai (dirbtinis) prilyginimas sutartinei atsakomybei leido pagrįsti nuostolių atlyginimą sandorių negaliojimo atveju. Tuo tarpu, kaip nurodo autoriai, Prancūzijos CK 1382 straipsnyje įtvirtintas bendrasis atsakomybės principas lėmė, kad tokia dirbtinė konstrukcija, paremta numanomu ikisutartiniu susitarimu (ir jo pažeidimu), tapo nebereikalinga.

Pažymėtina, kad dar iki šiol teisės doktrinoje yra polemizuojama ir nesutariama dėl konkrečios civilinės atsakomybės rūšies taikymo sandorių negaliojimo atveju. Vieni autoriai teigia, kad nuostoliai turi būti atlyginami sutartinės atsakomybės pagrindu, kadangi tai atsakomybė dėl prieštaraujančios įstatymui sutarties sudarymo, todėl nuostoliai nukentėjusiajam kontrahentui yra atlyginami pagal sutartinės atsakomybės taisyklę⁸⁰. Civilinė atsakomybė atsiranda dėl sutarties sudarymo, yra siejama su sutarties sudarymo faktu, todėl ir pripažinus ją negaliojančia turi būti taikoma sutartinė civilinė atsakomybė⁸¹. Kitu autorių nuomone, sandorį pripažinus negaliojančiu yra taikoma deliktinė civilinė atsakomybė⁸², kadangi būtent dėl sandorio prieštaravimo imperatyvioms teisės normoms, sandoris ir yra pripažįstamas negaliojančiu. Šalių susitarimas yra anuliuojamas ir sandoriu nepripažįstamas⁸³. Todėl sandorių negaliojimo atveju gali būti kalbama tik apie deliktinę civilinę atsakomybę.

Darytina išvada, kad minėtą diferenciaciją lemia skirtingas požiūris į negaliojančių sandorių teisinę prigimtį – ar negaliojantis sandoris yra vertinamas kaip sandoris, ar laikytinas

⁷⁸ *Jhering R. v. Culpa in contrahendo oder Schadensersatz bei nichtigen oder nicht zur Perfektion gelangten Verträgen*, in: *Jherings Jahrbücher*, Bd. 4. 1861.

⁷⁹ Terré, F.; Simler, Ph.; Lequette, Y. *Droit civil. Les obligations*. Paris: Dalloz, 2005, p. 436.

⁸⁰ Иоффе О. С. *Ответственность по советскому гражданскому праву*. Л., Издательство ЛГУ. 1955., С. 72-73.

⁸¹ Каминская П. Д. *Основания ответственности по договорным обязательствам*. В сб.: Вопросы гражданского права. Изд. МГУ, 1957, С. 77.

⁸² Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия*. Л., 1960, С.158, Гутников О. В. *Недействительные сделки в гражданском праве : теория и практика оспаривания*. Москва: Книжный мир, 2005, Р. 160, С.167.

⁸³ Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия*. Л., 1960. С. 157.

teisės pažeidimu – bei sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymo specifika, atsižvelgiant į šių dviejų civilinės atsakomybės rūšių esminius atskyrimo aspektus.

Atsižvelgiant į tai, kad, negaliojantis sandoris, mūsų nuomone, yra priskiriamas civilinės teisės pažeidimų kategorijai⁸⁴, sandorį pripažinus negaliojančiu turi būti taikoma deliktinė civilinė atsakomybė. Civilinės atsakomybės taikymas, kaip ir kiti negaliojančio sandorio teisiniai padariniai atsiranda ne dėl sandorio sudarymo, o yra susiję su padarytu teisės pažeidimu. Visi negaliojančio sandorio padariniai yra skirti tokio sandorio sudarymo, jo įvykdymo pašalinimui. Todėl kalbėti apie sutartinę atsakomybę, kurios esminė nukentėjusiosios šalies gynimo priemonė – tai reikalavimas įvykdyti sutartį natūra arba reikalavimas ekvivalentaus nuostolių atlyginimo, kuris būtų lygus lauktam rezultatui⁸⁵, tiesiog logiškai netikslinga. Taikant civilinę atsakomybę sandorių negaliojimo atveju yra siekiama apsaugoti ne lūkesčių interesą, t.y. šalies interesą gauti tai, ko ji negavo pagal sutartį, kadangi negaliojantis sandoris nesukelia ir negali sukelti tų teisinių padarinių, kurių laukė, siekė negaliojančio sandorio šalis ar šalys, bet negatyvųjį interesą, kuris yra nukreiptas į nukentėjusiosios negaliojančio sandorio šalies grąžinimą į tokią padėtį, kokioje ji buvo iki jos teisių pažeidimo. Sandorį pripažinus negaliojančiu yra konstatuojamas faktas, kad šalių nesiejo jokie prievoliniai teisiniai santykiai, yra paneigiamas sandorio „galiojimas“, jo teisėtas įvykdymas, todėl ir pagrindo taikyti sutartinę civilinę atsakomybę, pagrindžiančią sutartinių santykių tarp šalių egzistavimą, nėra. Šiuo atveju yra pažeidžiama ne sutartinė pareiga, kadangi sutarties, kaip teisėto veiksmo, nebuvo, bet bendro pobūdžio pareiga elgtis atidžiai ir rūpestingai (CK 6.246 str. 1 d.)⁸⁶. Dėl šios priežasties, autoriaus nuomone, civilinės atsakomybės taikymas sandorių negaliojimo atveju – tai deliktinės atsakomybės taikymas.

2.2.2. Sandorių negaliojimo momentas kaip kriterijus atriboti sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymą

Lietuvoje sutartinės ir deliktinės civilinės atsakomybės taikymo specifika yra aiškinama ne per negaliojančių sandorių teisinės prigimties prizmę (kas, šio darbo autoriaus nuomone, būtų daug logiškiau ir padėtų galutinai išspręsti esančius prieštaravimus dėl atitinkamos civilinės atsakomybės rūšies taikymo), bet atsižvelgiant į momentą, nuo kurio pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu. Yra nurodoma, kad sutartį pripažinus

⁸⁴ Žr. plačiau 1 skyriaus 1.1 poskyris.

⁸⁵ Ambrasienė D., Cirtautienė S. *Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar sui generis* // Jurisprudencija, 2008, t. 10 (112). P. 59.

⁸⁶ Baranauskas E., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis. Antroji laida*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 372.

negaliojančia *ab initio*, žalos patyrusi sutarties šalis ieškinį dėl nuostolių atlyginimo gali reikšti tik remdamasi deliktine atsakomybe, nes manoma, kas sutartinių santykių tarp šalių nebuvo; sutartį pripažįstant negaliojančia tik ateičiai, jau turėtų būti taikoma sutartinė civilinė atsakomybė⁸⁷. Taigi pagal minėtą taisyklę sutartinės ir deliktinės atsakomybės taikymą, sandorį pripažinus negaliojančiu, lemia momentas, nuo kurio sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu. Koks tai momentas? Ar minėtam momentui turi reikšmės negaliojančio sandorio rūšis, t.y. ar pripažįstamas negaliojančiu niekinis ar nuginjijamas sandoris?

Pagal bendrą taisyklę pripažintas negaliojančiu sandoris laikomas negaliojančiu *ab initio* (nuo jo sudarymo momento) (CK 1.95 str. 1 d.). Šiuo atveju neturėtų kilti jokių sunkumų dėl civilinės atsakomybės rūšies parinkimo – pripažinus tiek niekinį, tiek nuginjijamą sandorį negaliojančiu nuo jo sudarymo momento yra taikoma deliktinė civilinė atsakomybė. Sutarties, kaip valingo ir teisėto veiksmo, nebuvo. Todėl šiuo atveju negalime kalbėti ir apie sutartinės atsakomybės taikymą, kuri yra taikoma sutarties pažeidimo, netinkamu sutarties sąlygų vykdymo ar išvis sutarties nevykdymo atvejais. Tam, kad būtų išvengta vienos iš sandorių šalių nepagrįsto pasipelnymo ir tuo pačiu būtų pašalinti negaliojančio, nors ir įvykdyto, sandorio teisiniai padariniai, yra taikoma restitucija. Kiti nuostoliai yra atlyginami pagal deliktinės atsakomybės taisyklės, nustačius visas civilinės atsakomybės sąlygas.

Jeigu pagal turinį pripažinti sandorio negaliojančiu *ab initio* negalima, jis gali būti pripažintas negaliojančiu tik nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo (CK 1.95 str. 2 d.). Kai kurių autorių nuomone, niekiniai sandoriai visada negalioja *ab initio*, todėl, kad nesukelia jokių sandoriu siekiamų padarinių. Nuginjijami sandoriai, kol jie nenuginčyti, sukuria teisinius padarinius, todėl teismas gali juos pripažinti negaliojančiais ir *ex nunc*⁸⁸. Šiuo atveju yra taikomos sutartinės civilinės atsakomybės taisyklės, nes laikoma, kad iki teismo sprendimo įsiteisėjimo šalis siejo teisinis santykis su visais iš to išplaukiančiais padariniais (atsakomybe ir pan.)⁸⁹. Taigi darytina išvada, kad momentas, nuo kurio sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu, gali priklausyti nuo negaliojančio sandorio rūšies ir tiesiogiai įtakoti atitinkamos civilinės atsakomybės rūšies taikymą – niekinis sandoris visada negalioja nuo jo sudarymo momento, todėl pripažinus jį negaliojančiu gali būti taikoma tik deliktinė civilinė atsakomybė, tuo tarpu nuginjijami sandoriai gali negalėti tiek *ab initio*, tiek *ex nunc*, todėl, priklausomai nuo minėto momento, gali būti taikoma arba deliktinė, arba sutartinė civilinė atsakomybė.

⁸⁷ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 47; Selelionytė-Drukteinienė S. *Deliktinės ir sutartinės civilinės atsakomybės konkurencija* // Justitia, 2008, Nr. 1, P. 3.

⁸⁸ Kiršienė J., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. T. II., P. 54.

⁸⁹ *Ten pat*, P. 55.

Ar tikrai niekiniai sandoriai nesukelia jokių teisinių padarinių ir todėl negali būti pripažinti negaliojančiais *ex nunc* (kas savo ruožtu suponuoja ir sutartinės atsakomybės netaikymą)?

Prieš atsakydami į aukščiau pateiktą klausimą, atliksime trumpą negaliojančių sandorių rūšių analizę, padėsiančią nuodugniau suvokti aptariamo klausimo esminius aspektus.

Negaliojantys sandoriai yra skirstomi į niekinius ir nuginjimus. Teisinėje literatūroje yra išsakoma nuomonė, kad toks skirstymas yra logiškai netikslus, kadangi nuginjytas sandoris vis tiek įgyja niekinio sandorio statusą, kuris pagal bendrą taisyklę yra įgyjamas ne nuo nuginjimo sandorio pripažinimo negaliojančiu momentu, bet nuo tokio sandorio sudarymo momento, t.y. *ab initio*⁹⁰. Dėl šios priežasties yra siūloma klasifikuoti negaliojančius sandorius į absoliučiai negaliojančius ir santykinai negaliojančius.

Vienas iš pagrindinių skirtumų tarp niekinių (absoliučiai negaliojančių) ir nuginjimų (santykinai negaliojančių) sandorių, nurodomų teisės doktrinoje ir įstatyme, yra tas, kad sandoris yra laikomas niekiniu nepaisant to, yra ar ne teismo sprendimas pripažinti jį negaliojančiu. Teisinėje literatūroje pabrėžiama, kad niekinio sandorio negaliojimas nėra apribotas siekimu konstatuoti tokį negaliojimą⁹¹. Niekinis sandoris yra niekiniu savaime, nepriklausomai nuo to, ar šalys pareiškė ieškinį dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu. Tai siejama su tuo, kad niekiniai sandoriai kelia didelę grėsmę būtent viešajam interesui, kurio apsauga yra svarbi kiekvienam visuomenės individui. Niekinio sandorio sudarymas prieštarauja imperatyvioms įstatymo normoms, pažeidžia viešuosius interesus, skirtingai negu nuginjami sandoriai, kurie pažeidžia privačiuosius interesus, t.y. teises, kuriomis disponuoja atitinkami asmenis⁹². Todėl yra netikslinga niekinių sandorių negaliojimą sieti su asmens, turinčio teisę pareikšti ieškinį dėl tokio sandorio pripažinimo negaliojančiu, noru, geranoriškumu arba malone. Dėl šios priežasties įstatymas suteikia teisę teismui pripažinti niekinį sandorį negaliojančiu savo iniciatyva – niekinio sandorio teisines pasekmes ir niekinio sandorio faktą teismas konstatuoja *ex officio* (savo iniciatyva) (CK 1.78 str. 5 d.). Be to, pagal CK 1.78 straipsnio 5 dalį, reikalavimą dėl niekinio sandorio teisinių pasekmių taikymo gali pareikšti bet kuris suinteresuotas asmuo. Šalys negali niekinio sandorio patvirtinti (CK 1.78 str.). Yra išsakoma nuomonė, kad nuginjami sandoriai irgi pažeidžia imperatyvias teisės normas, pvz., dėl smurto sudarytas sandoris, kuriuo pažeidžiama CK 6.156 straipsnyje įtvirtinta imperatyvi norma, draudžianti versti kitą asmenį sudaryti sutartį. Todėl pagrindiniu niekinių ir nuginjimų sandorių atskyrimo

⁹⁰ Новицкий И. Б. *Сделки. Исковая давность*. Moskva 1954. С. 70.

⁹¹ Дювернуа Н. Л. *Чтения по гражданскому праву. Т.2: Учение о вещах. Учение о юридической сделке*. Москва. Зерцало: Гарант, 2004. – С. 283.

⁹² *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius, Justitia, 2001; P. 178.

kriterijumi turėtų būti laikomas ginamo intereso pobūdis, t.y. atskiro asmens ar visos visuomenės interesus įstatymo leidėjas siekia apginti⁹³.

Nuginčijami sandoriai gali būti pripažinti negaliojančiais tik teismo sprendimu (CK 1.78 str. 2 d.). Nuginčijamo sandorio pripažinimas negaliojančiu negali būti įgyvendintas be asmens pareiškimo. Nuginčijamo sandorio galiojimas priklauso nuo sandorį sudariusių asmenų valios⁹⁴. Ieškinį dėl nuginčijamo sandorio pripažinimo negaliojančiu gali pareikšti tik įstatyme nurodyti asmenys (CK 1.78 str. 4 d.).

Atsižvelgiant į minėtas nuostatas, pirmiau išsakytas teiginys, kad niekiniai sandoriai visada negalioja *ab initio*, todėl, kad nesukelia jokių sandoriu siekiamų pasekmių, lyg ir būtų teisingas. Jau minėjome, kad niekinis sandoris pažeidžia visos visuomenės interesus, todėl nuo pat jo sudarymo yra laikytinas negaliojančiu, nepriklausomai nuo to, ar yra pareikštas ieškinys dėl niekinio sandorio pripažinimo negaliojančiu. Deja, praktikoje, nesant teismo sprendimo, ir niekiniai, ir nuginčijami sandoriai yra vykdomi, „galioja“ su visomis iš neteisėto sandorio išplaukiančiomis pasekmėmis. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sandoris ne visada yra akivaizdžiai niekinis. Antai norint pripažinti sandorį negaliojančiu dėl prieštaravimo gerai moralei pagal CK 1.81 straipsnį, reikia nustatyti kokia moralė gera, kokia negera, įvertinti sandorį moralės požiūriu ir tik tada galima išspręsti sandorio galiojimo klausimą. Tokiu atveju, kilus ginčui, tik teismas, įvertinęs visas bylos aplinkybes ir nustatęs, kad sandoris yra niekinis, gali jį pripažinti negaliojančiu savo iniciatyva (*ex officio*), neatsižvelgdamas į bylos dalyvių reikalavimus⁹⁵. Todėl tuo atveju, kai sandoris nėra akivaizdžiai niekinis, teismas gali imtis nagrinėti ir spręsti proceso šalių ginčą dėl aplinkybių, suponuojančių jo negaliojimą, bei tirti su tuo susijusius įrodymus tik tada, kai yra šalies reikalavimas pripažinti tokį sandorį negaliojančiu, pareikštas ieškinio ar priešieškinio forma⁹⁶. Be to, jeigu vadovausimės klasikine teorija, pagal kurią niekinis sandoris nesukuria ir negali sukurti tų teisinių padarinių, kurių siekė sandorio šalys, kadangi neatitinka įstatymuose nustatytų reikalavimų⁹⁷, tuomet visai logiškas būtų klausimas dėl restitucijos instituto būtinumo. Kam grąžinti šaliai visą tai, ką ji yra gavusi, jeigu niekinis sandoris pagal savo prigimtį yra lygus teisiniam nuliui ir įvykusį faktą laikysim neįvykusiu? Todėl tenka pripažinti, kad ir niekinis sandoris gali būti įvykdytas ir teiginys, jog niekinis sandoris yra negaliojantis tiesiog nuo tokio sandorio sudarymo fakto, nepriklausomai

⁹³ Dambrauskaitė A. *Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2006, P. 31.

⁹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 6 d. nutartis, priimta civilinėje byloje T. Ž. v. J. V. V. *individuali įmonė*, Nr. 3K-3-147/2007, kat. 21.4.2.8; 28.1; 114.11 (S).

⁹⁵ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius, Justitia, 2001; P. 177-179.

⁹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 6 d. nutartis, priimta civilinėje byloje T. Ž. v. J. V. V. *individuali įmonė*, Nr. 3K-3-147/2007, kat. 21.4.2.8; 28.1; 114.11 (S).

⁹⁷ *Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник* / Отв. ред. Е.А. Суханов. М.: Издательство БЕК, 1998. С. 547.

nuo šalių valios, yra tik teorinio pobūdžio⁹⁸. Kaip jau buvo minėta, tai jokių būdu nereiškia, kad sukurdamas, panaikindamas ar pakeisdamas šalių turtinę padėtį, toks sandoris tampa teisėtu. Tiesiog net ir šiuo atveju yra būtinas suinteresuoto asmens kreipimasis dėl niekinio sandorio pripažinimo negaliojančiu. Kaip juridškai yra vertinamas asmens kreipimasis dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu? Teigiama, kad viskas priklauso nuo ieškinio esmės. Siekdama nuginkčijamą sandorį pripažinti negaliojančiu, šalis pareiškia ieškinį ir, esant teismo sprendimui, tarp šalių egzistuojantis teisinis santykis yra paverčiamas negaliojančiu su visomis su sandorių negaliojimu susijusiomis pasekmėmis. Niekinio sandorio atveju yra kalbama apie reikalavimą pripažinti tam tikro fakto buvimą, kuriam esant sandoris yra niekinis. Toks kreipimasis į teismą pagal savo pobūdį atitinka CK 1.138 straipsnyje nustatytą pirmą civilinių teisių gynimo būdą – teismas civilines teises gina jas pripažindamas, kas pagal savo prigimtį vienodai reiškia tiek teisės pripažinimą, tiek pripažinimą, kad teisės nėra⁹⁹.

Taigi, darytina išvada, kad ir niekinis, ir nuginkčijamas sandoris praktikoje yra vykdomas. Negalime sutikti su nuostata, kad niekinis sandoris nesukelia jokių sandoriu siekiamų padarinių, nes, kaip buvo minėta anksčiau, ir niekinis sandoris iki teismo sprendimo įsiteisėjimo „galioja“ ir gali būti įvykdytas. Taigi, tiek niekiniai, tiek nuginkčijami sandoriai, tol, kol jie nėra pripažinti negaliojančiais, gali sukelti tokiais sandoriais siekiamus padarinius. Todėl galimos situacijos, kai ir niekinio sandorio nebus galima pripažinti negaliojančiu *ab initio*.

Pažymėtina, kad ir Lietuvos teismų praktikoje nurodoma, kad CK 1.95 straipsnio 2 dalis aiškintina taip, jog ji gali būti taikoma tiek niekinių, tiek ir nuginkčijamų sandorių atveju. CK 1.95 straipsnio 2 dalyje yra nurodyta, kad jeigu pagal turinį pripažinti sandorį negaliojančiu *ab initio* negalima, jis gali būti pripažintas negaliojančiu tik nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos. Grįžtamosios galios ir sąlyginių sandorių klausimą nagrinėjantis V. Mikelėnas yra pabrėžęs, kad grįžtamoji sąlygos galia yra tam tikra fikcija – psichologiškai žmogaus sukurta situacija, todėl ji nebūtinai turi (gali) būti įgyvendinta. Kaip ir bet kuri fikcija, sąlygos grįžtamoji galia gali būti nereali ir prieštarauti logikai ar teisingumui bei kitiems teisės principams. Todėl kai ši fikcija prieštarauja sveikam protui ar trukdo civilinei apyvartai, yra nustatomos sąlygos grįžtamosios galios išimtys¹⁰⁰. Dėl to, nepaisant gana aiškios CK 1.80 straipsnio formuluotės, kad imperatyviosioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja, o viena jo šalis privalo grąžinti kitai sandorio šaliai visa tai, ką yra gavusi pagal šį sandorį (restitucija), būtų netikslu teigti, kad visada, pripažinus sandorį niekiniu, įmanoma visiškai

⁹⁸ Афонина Е.И., Ширвис Ю.В. Развитие института недействительности сделок. Проблемы применения норм о недействительности сделок. // Вестник Федерального арбитражного суда Северо-Кавказского округа, N 5, сентябрь-октябрь 2005 г.

⁹⁹ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. М.: Статут, 1999. С. 259.

¹⁰⁰ Mikelėnas V. *Prievoilių teisė*. Vilnius: Justitia, 2002. T. 1. P.103.

atkurti *status quo ante*. Kiekvienu konkrečiu atveju restitucija turi būti atliekama ne mechaniškai, o įsigilinus į individualią situaciją ir atidžiai pasvėrus šalių bei trečiųjų asmenų interesus. Pažymėtina ir tai, kad abstrakčiam grįžimui į pradinę padėtį, t. y. principui „tarsi sutarties niekuomet nebuvo“, priešinasi materialinė ir ekonominė realybė, kuri yra iki priimant teismo sprendimą dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu¹⁰¹. Dėl minėtų priežasčių, sandoris pripažintinas negaliojančiu nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo momento, o atsiskaitymas tarp šalių yra sprendžiamas pagal sandorio sąlygas¹⁰².

Taigi pirminė teisės normų ir teismų praktikos analizė leidžia mums daryti išvadą, kad tiek niekiniai, tiek nuginčijami sandoriai gali būti pripažinti negaliojančiais *ex nunc*, jeigu pagal turinį pripažinti sandorius negaliojančiais *ab initio* negalima (CK 1.95 str. 2 d.). Sutartį pripažinus negaliojančia į ateitį, nuostoliai yra atlyginami sutartinės civilinės atsakomybės pagrindu.

Kita vertus, kyla klausimas – ar iš esmės yra galimas sutartinės atsakomybės taikymas sandorių negaliojimo atveju? Ir kuo remiasi „negalimumas“ pripažinti negaliojančio sandorio negaliojančiu nuo jo sudarymo momento, tuo pačiu darant išimtį iš sandorių pripažinimo negaliojančiais retroaktyvumo taisyklės ir leidžiant taikyti sutartinės atsakomybės taisyklės?

Požiūris, jog sutartį pripažinus negaliojančia gali būti taikoma sutartinė civilinė atsakomybė, mūsų nuomone, yra kvestionuotinas. Negaliojantis sandoris, pripažinus jį negaliojančiu, negalioja ir negali sukelti tų teisinių pasekmių, kurių siekė šalys. Tvirtindami, kad negaliojantis sandoris gali būti pripažintas negaliojančiu nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo, darome prielaidą, kad nors veiksmas buvo ir neteisėtas ir toks sandoris galioti negali, tačiau dėl tam tikrų aplinkybių kažkurį laiką lieka galioti ir dar kitai šaliai kyla sutartinė civilinė atsakomybė dėl sutartinių įpareigojimų neįvykdymo. Ar tos aplinkybės, dėl kurių neįmanoma pripažinti negaliojančio sandorio negaliojančiu *ab initio*, yra iš tikrųjų tokios netradicinės, išskirtinės, kad leidžia nepripažinti sandorio grįžtamosios galios principo? Kuom grindžiamas sutartinės civilinės atsakomybės taikymas sandorių negaliojimo atveju?

¹⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 27 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Šalvis“ v. UAB „Sanitex“, Nr. 3K-3-392/2006, kat. 21.4.1.1; 24.2; 60 (S).

¹⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 6 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Lietuvos techninio sporto draugija v. UAB „Pas Ažuolą“, Nr. 3K-3-449/2008, kat. 21.4.1.1; 21.6; 51.

Remiantis atlikta Lietuvos teismų praktikos analize¹⁰³ matyti, kad sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos tuo atveju, kai yra kalbama apie iš dalies įvykdytas nepinigines prievoles, tokias kaip darbuotojo atliktas darbas, nuomininko naudojimas patalpomis, rentos gavėjo išlaikymas ir kt. Yra laikoma, kad anksčiau minėtais atvejais šalių grąžinimas į padėtį, buvusią iki sudarant sandorį yra negalimas. Negalimas ir restitucijos taikymas, kadangi vadovaujantis CK 6.145 straipsnio 1 dalimi, restitucija taikoma tada, kai sandoris, pagal kurį asmuo gavo turtą, pripažįstamas negaliojančiu *ab initio*. Tai grindžiama tuo, kad taikant restituciją, būtų nepagrįstai pagerinta vienos iš sandorių šalių turtinė padėtis. Pavyzdžiui, pripažinus nuomos sutartį negaliojančia ir pritaikius restituciją, būtų pripažinta nuomininko teisė reikalauti iš nuomotojo grąžinti nuomos mokesčių. Nepalankesnėje padėtyje atsiduria pats nuomotojas, kuriam yra apsunkintas susigrąžinimas tos naudos, kuri buvo nuomininko gauta naudojantis ginčo patalpomis. Todėl vadovaujantis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, niekinio sandorio pasekmės šiuo konkrečiu atveju taikytinos nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos¹⁰⁴. O atsiradę nuostoliai, pvz., dėl nuomos mokesčio nesumokėjimo, yra atlyginami pagal sutartinės atsakomybės taisyklės.

Būtinybė pripažinti sandorį negaliojančiu *ex nunc* yra grindžiama tuo, kad restitucija aukščiau nurodytu atveju tiesiog nepajėgi grąžinti asmenį į pirmąją, buvusią iki negaliojančio sandorio sudarymo, padėtį ir todėl yra būtinas kitų civilinės teisės institutų, kaip antai civilinės atsakomybės, „dalyvavimas“. Tačiau, mūsų nuomone, toks požiūris „nuvertina“ restitucijos mechanizmą ir galimybę pakeisti restitucijos taikymą natūra kitu įstatyme numatytu restitucijos būdu.

CK 6.146 straipsnis nustato restitucijos būdą. Pagal bendrą taisyklę prioritetas yra teikiamas restitucijos atlikimui natūra, t.y. šalis gautą iš kitos šalies konkretų individualiais požymiais apibūdinamą daiktą taikant restituciją turi grąžinti. Jeigu daiktas yra apibūdinamas rūšiniais požymiais, būtina grąžinti tokios pat rūšies ir kokybės daiktą¹⁰⁵. Komentuojame straipsnyje taip pat yra nustatyta, kad restitucija natūra netaikoma, kai ši neįmanoma (mūsų pabrakta) arba sukeltų didelių nepatogumų šalims. Tokiu atveju restitucija atliekama sumokant ekvivalentą pinigais. Mūsų nuomone, būtent apie analogišką „negalimumą“ yra kalbama ir CK 1.95 straipsnio 2 dalyje – jeigu pagal turinį pripažinti sandorio negaliojančiu *ab initio* negalima

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 6 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje Lietuvos techninio sporto draugija v. UAB „Pas Ažuolą“*, Nr. 3K-3-449/2008, kat. 21.4.1.1; 21.6; 51; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 27 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje UAB „Šalvis“ v. UAB „Sanitex“*, Nr. 3K-3-392/2006, kat. 21.4.1.1; 24.2; 60 (S); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo 5 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje Palangos miesto taryba v. A. Geco komercinė firma*, Nr. 3K-3-749/2001, kat. 15.2.1.1.; 107.1.

¹⁰⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 27 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje UAB „Šalvis“ v. UAB „Sanitex“*, Nr. 3K-3-392/2006, kat. 21.4.1.1; 24.2; 60 (S).

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius, Justitia, 2003; P. 186.

(mūsų pabraukta), jis gali būti pripažintas negaliojančiu nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo. Neabejotinai, pripažinus sutartį negaliojančia neišnyksta naudojimosi nuomos objektu faktas ir iš to atsiradusios teisinės pasekmės¹⁰⁶. Tik klausimas, ar negalėtumėm minėto naudojimosi turto, atlikto darbo ar paslaugos suteikimo fakto paversti teisinga turtine kompensacija, pakeisti restituciją natūra į CK 6.146 straipsnyje minimą ekvivalentą pinigais? Manytume, kad restitucijos atlikimas sumokant piniginį ekvivalentą pašalintų esančius prieštaravimus dėl sutartinės atsakomybės taikymo sandorių negaliojimo atveju ir padėtų nedaryti jokių išimčių iš sandorių pripažinimo negaliojančiais grįžtamosios galios (retroaktyvumo) principo. Sutinkame, kad negaliojantis sandoris, nors ir prilyginamas teisiniam nuliui, dažnai yra vykdomas, todėl neįmanoma ignoruoti jau atsiradusių negaliojančio sandorio pasekmių. Tačiau restitucijos mechanizmas, autoriaus nuomone, yra pajėgus grąžinti šalis į situaciją, kurioje jos buvo iki negaliojančio sandorio sudarymo.

Kokiu būdu ir pagal kokias taisykles galėtų būti taikoma restitucija, kai prievolė dėl savo pobūdžio negali būti grąžinama? Neabejotinai, „naudojimosi“ negalime paversti „nesinaudojimu“, suteiktos paslaugos fakto laikyti neįvykusiu, atliktą darbą pripažinti neatliktu ir t.t. Tam priešinasi reali padėtis, kuri atsirado vykdant negaliojantį sandorį. Tačiau visi minėti veiksmai turi savo piniginę vertę, t.y. jų įvykdymas visais atvejais gali būti įvertinamas piniginiu ekvivalentu. Teismas, pasinaudodamas diskrecijos teise ir vadovaudamasis sąžiningumo, protingumo, teisingumo principais, bei atsižvelgdamas tiek į negaliojančiame sandoryje nurodytą kainą, tiek į kainą, taikomą rinkoje už analogiškos prievolės įvykdymą sutarties pripažinimo negaliojančia ar kitu metu, bei į kitas reikšmingas aplinkybes, padėsiančias konkrečiu atveju nustatyti kuo tikslesnę prievolės įvykdymo vertę, galėtų pakeisti restituciją natūra teisinga pinigine kompensacija, tokiu būdu atstatydamas buvusią iki negaliojančio sandorio sudarymo padėtį ir neleisdamas nei vienai iš šalių pasipelnyti kitos šalies sąskaita. Pažymėtina, kad Rusijos Federacijos civilinio kodekso¹⁰⁷ 167 straipsnio 2 dalyje yra nustatyta, kad negalint šaliai grąžinti to, ką šalis perdavė natūra pripažinus sandorį negaliojančiu, kita šalis privalo atlyginti to vertę pinigais. Skliausteliuose yra patikslinama, kad piniginis ekvivalentas yra taikomas ir tuomet, kada viskas, kas buvo gauta (rus. *полученное*) pasireiškia naudojimosi turtu, atliktu darbu ar suteikta paslauga.

Ką daryti tuo atveju, jeigu nepiniginė prievolė buvo visiškai įvykdyta, pvz. šalis sumokėjo už nuomą ir ta kaina objektyviai atitinka prievolės įvykdymo vertę? Pažymėtina, kad ankstesnės nuostatos yra taikomas tuomet, kad piniginė prievolė buvo įvykdyta iš dalies, pvz.,

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo 5 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje Palangos miesto taryba v. A. Geco komercinė firma*, Nr. 3K-3-749/2001, kat. 15.2.1.1.; 107.1.

¹⁰⁷ Rusijos Federacijos civilinis kodeksas. http://www.consultant.ru/popular/gkrf1/5_25.html, prisijungimo laikas 2009-10-16.

šalis atliko darbą, bet jai nebuvo už jį sumokėta. Kokia taisyklė turi būti vadovaujama visiškai atsiskaičius pagal pripažinto negaliojančiu sandorio sąlygas? Jeigu mechaniškai atliksime dvišalę restituciją taikant piniginių ekvivalentą, nuomininkas turėtų atgauti už nuomą sumokėtus pinigus ir vėl juos gražinti nuomotojui. Bet kam reikalingas gan absurdiškas apsikeitimas piniginiu ekvivalentu? Šiuo atveju, autoriaus nuomone, ir vėl gali pagelbėti restitucijos mechanizmas, kuris gali būti taikomas, o tiksliau restitucija gali būti netaikoma tais atvejais, kai tai sukelia nereikalingus nepatogumus negaliojančio sandorio šalims. Būtent analogišku atveju Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir pasiūlė vienoje iš nagrinėjamų bylų¹⁰⁸, pritaikdamas CK 6.145 straipsnio 2 dalies nuostatas. Taip pat, mūsų nuomone, yra būtina skirti du restitucijos netaikymo atvejus, kuomet sprendimas netaikyti restituciją yra paliekamas teismo diskrecijai (autoriaus nuomone, šį pagrindą tikslingiau vadinti „atsisakymo taikyti restituciją“ terminu), pvz., teismas gali restitucijos netaikyti (mūsų pabraukta), jeigu dėl jos taikymo vienos iš šalių padėtis nepagrįstai ir nesąžiningai pablogėtų, o kitos atitinkamai pagerėtų (CK 6.145 str. 2 d.) ir atvejus, kada restitucijos netaikymas yra imperatyviai nustatytas įstatymo leidėjo, pvz., restitucija netaikoma (mūsų pabraukta), kai abi šalys žinojo ar turėjo žinoti, jos sandoris prieštarauja viešajai tvarkai ar gerai moralei (CK 1.81 str. 2 d.).

Rusijos civilinės teisės doktrinoje yra nurodoma, kad sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu į ateitį, jeigu nė viena šalis neperdavė kitai šaliai jokio turto¹⁰⁹. Pažymėtina, kad Lietuvos teisinėje literatūroje toks atvejis yra iliustruojamas kaip restitucijos netaikymo pavyzdys, nurodant, kad nėra pagrindo taikyti restituciją, kadangi šalių padėtis po sandorio sudarymo nepasikeitė¹¹⁰.

Yra galimas atvejis, kuomet restitucijos taikymas reikštų sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principų pažeidimą. Ši problema, mūsų nuomone, yra lengvai išsprendžiama CK 6.145 straipsnio 2 dalies pagalba. Minėtas straipsnis nustato, kad išimtiniais atvejais teismas gali pakeisti restitucijos būdą arba apskritai jos netaikyti, jeigu dėl jos taikymo vienos iš šalių padėtis nepagrįstai ir nesąžiningai pablogėtų, o kitos atitinkamai pagerėtų. Yra pabrėžiama, kad restitucijos taikymas taip pat turi būti grindžiamas sąžiningumo principu plačiąja prasme¹¹¹. Todėl net ir šiuo atveju yra netikslinga kalbėti apie sandorių pripažinimo negaliojančiais retroaktyvumo taisyklės išimtį, kadangi restitucijos teisinis institutas ir šio instituto normos,

¹⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis 2006 m. sausio 3 d., priimta *civilinėje byloje UAB „Autokurtas“ v. Lietuvos kariuomenė*, Nr. 3K-7-4/2006, kat.21.4.1.1; 21.4.1.2; 24.1, 24.4;69; 114.8.2.

¹⁰⁹ Гутников О. В. *Недействительные сделки в гражданском праве : теория и практика оспаривания*. Москва: Книжный мир, 2005, P. 160.

¹¹⁰ Kiršienė J., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. T. II., P. 57.

¹¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. lapkričio 15 d. nutartis priimta *civilinėje byloje N. Kutyrlova v. D. Potašovas*, Nr. 3K-7-874/2001, kat. 15.2.2.3.; 15.2.2.7.

kurios yra taikomos ir sandorių negaliojimo atveju, leidžia netaikyti restitucijos esant tam tikroms aplinkybėms. Atkreiptinas dėmesys, kad teisės doktrinoje nurodoma, kad restitucijos netaikymas yra ne kas kita, o trečioji galima sandorio negaliojimo pasekmė (be dvišalės ir vienašalės restitucijos)¹¹², tam tikra savotiška restitucijos rūšis.

Reziumuojant visas minėtas nuostatas, darytina išvada, kad negaliojančio sandorio pripažinimas negaliojančiu *ex nunc*, sietinas su nepiniginėmis prievolėmis, bei sutartinės atsakomybės taikymo pateisinimas minėtu atveju yra netikslingas ir iškreipiantis supratimą apie negaliojančių sandorių, restitucijos ir civilinės teisinės atsakomybės institutus. Ta nauda, kuri buvo gauta įvykdžius nepiniginę prievolę, gali būti įvertinama teisinga pinigine kompensacija, pakeičiant restitucijos taikymą natūra piniginiu ekvivalentu, tokiu būdu atstatant buvusią, iki negaliojančio sandorio sudarymo, padėtį. Autoriaus nuomone, sutartinės atsakomybės taikymas bet kuriuo atveju yra nesuderinamas su negaliojančių sandorių teisine prigimtimi. Be to, pats restitucijos instituto tikslas yra neleisti nei vienai iš šalių nepagrįstai praturtėti kitos šalies sąskaita, todėl nėra jokio poreikio taikyti sutartinės atsakomybės taisykles, šalinant tas turtines pasekmes, kurios kilo iš dalies įvykdžius negaliojantį sandorį. Tai restitucijos instituto prerogatyva.

Pažymėtina, kad nuostolių atlyginimo gali reikalauti ne tik negaliojančio sandorio šalis, bet ir kitas suinteresuotas asmuo, pagal CK 1.78 str. 4 dalį pareikšdamas reikalavimą dėl niekinio sandorio teisinių pasekmių. Šiuo atveju gali susiklostyti gan įdomi situacija. Dažniausiai pripažinus sandorį negaliojančiu ir pritaikius restituciją yra pašalinama ta kliūtis, kuri trukdė asmeniui įgyvendinti arba įgyti subjektinę teisę. Pavyzdžiui, pripažinus negaliojančia neteisėtą valstybės turto perleidimo privačiam asmeniui sutartį, suinteresuotam asmeniui bus atkurta nuosavybės teisė į nekilnojamąjį turtą¹¹³. Tačiau pasitaiko atvejų, kada net ir pritaikius restituciją, padėtis, kuri buvo iki sudarant ydingą sandorį, nėra atkuriamą tokiu pačiu pavidalu lyg sandorio, nors ir negaliojančio, niekada nebūtų buvę. Analogiška situacija jau buvo iliustruojama kalbant apie nepiniginių prievolių įvykdymo atvejus. Paanalizuokime vieną Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bylą¹¹⁴. Atsakovas Lietuvos kariuomenė paskelbė viešąjį konkursą autotransporto ir specialiosios technikos remonto paslaugoms pirkti. Ieškovas UAB „Autokurtas“ pateikė savo pasiūlymus, tačiau nugalėtoju buvo paskelbtas tretysis asmuo UAB „Kautra“, su kuriuo ir buvo sudaryta pirkimo-pardavimo sutartis. Lietuvos kariuomenės viešųjų

¹¹² Baranauskas E., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis. Antroji laida*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 371.

¹¹³ Kiršienė J., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. T. II., P. 32.

¹¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis 2006 m. sausio 3 d., priimta *civilinėje byloje UAB „Autokurtas“ v. Lietuvos kariuomenė*, Nr. 3K-7-4/2006, kat.21.4.1.1; 21.4.1.2; 24.1, 24.4;69; 114.8.2.

pirkimų komisijos sprendimas buvo panaikintas kaip neteisėtas, o pirkimo-pardavimo sutartis tarp Lietuvos kariuomenės ir UAB „Kautra“ pripažintina niekine. Tačiau buvo nustatyta, kad minėta negaliojanti sutartis jau tuo metu buvo įvykdyta – UAB „Kautra“ pagal sutartį jau buvo pateikęs atsakovui detales ir suteikęs remonto paslaugas. Nors Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir buvo pažymėjęs, kad „dėl esminių, imperatyviųjų teisės normų pažeidimų panaikinus atsakovo viešojo pirkimo komisijos sprendimą, tokio sprendimo pagrindu sudarytos 2002 m. liepos 2 d. pirkimo-pardavimo sutarties XVII ir XX pirkimo dalyse galiojimas negali būti pateisinamas, nes iš neteisėtų veiksmų negali kilti teisėtos pasekmės“, tačiau net ir pritaikius restituciją, atsižvelgiant į realią situaciją, jau neįmanoma objektyviai atkurti padėties buvusios iki negaliojančio sandorio sudarymo. Jeigu vadovausimės principu, kad niekinis sandoris yra teisiškai neefektyvus ir prilyginamas teisiniui nuliui, tuomet atsakovas turėtų iš naujo svarstyti atvirojo konkurso rezultatus bei priimti atitinkamą sprendimą dėl viešojo konkurso nugalėtojo. Tačiau kaip pažymėjo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, „konkurso rezultatų iš naujo svarstymas ir konkurso nugalėtojo nustatymas nesukurs naujos pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo teisinių pasekmių“. Neabejotinai, niekinis sandoris negali likti galioti. Be to, turi būti apginti ieškovo teisėti interesai, kurie buvo pažeisti sudarius ir įvykdžius negaliojančią sandorį. Kaip teisingai nurodė pirmosios instancijos teismas, ieškovas visais atvejais turi teisę į patirtų nuostolių atlyginimą, kurie atsirado dėl negaliojančio sandorio sudarymo. Šie nuostoliai turi būti atlyginti pagal deliktinės atsakomybės taisykles.

2.3. Civilinė atsakomybė kaip savarankiška ir pagalbinė nuostolių atlyginimo priemonė sandorių negaliojimo atveju

Tiek dvišale, tiek vienašale restitucija yra siekiama grąžinti negaliojančio sandorio šalis ar šalį į padėtį, buvusią iki sandorio sudarymo. Šios priemonės yra skirtos pašalinti negaliojančio sandorio įvykdymo pasekmes. Tačiau net ir pritaikius restituciją, ne visada pavyksta grąžinti šalį į *status quo*. Todėl reikalingas papildomas mechanizmas, kuris užtikrintų nuostolių, patirtų sandorį pripažinus negaliojančiu, atlyginimą. Taip pat tenka pripažinti, kad pats negaliojančio sandorio sudarymo faktas gali sąlygoti nuostolių atsiradimą. Atsižvelgiant į minėtas nuostatas, autoriaus nuomone, galime išskirti dvejopo pobūdžio civilinės atsakomybės taikymą, sandorius pripažinus negaliojančiais:

1) civilinės atsakomybės taikymas dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto, t.y. savarankiška nuostolių atlyginimo priemonė;

2) civilinės atsakomybės taikymas dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu faktu, t.y. pagalbinė priemonė atlyginti dėl negaliojančio sandorio įvykdymo ir restitucijos taikymo patirtas išlaidas.

Išanalizavus įstatymo normas, skirtas nuostolių atlyginimui sandorius pripažinus negaliojančiais (CK 1.84 str. 3 d., CK 1.85 str. 2 d., CK 1.88 str. 2 d., CK 1.89 str. 2 d., CK 1.90 str. 3 d., CK 1.91 str. 2 d.), darytina išvada, kad įstatymas nustato šalies pareigą atlyginti nuostolius, atsiradusius ne dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto, bet susijusius su sandorio pripažinimo negaliojančiu faktu, kuomet restitucijos mechanizmas neatstato tos šalies padėties, kuri buvo iki sudarant negaliojantį sandorį. Civilinės atsakomybės, kaip ir visų kitų sandorių negaliojimo pasekmių taikymas grindžiamas tuo, kad sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu. Įvertinus CK vartotinas formuluotes, kuomet yra kalbama apie kaltosios šalies pareigą atlyginti nukentėjusiajai šaliai jos patirtus nuostolius, matyti, kad minėta pareiga yra tiesiogiai siejama su restitucijos taikymu naudojant žodžių junginį „be to“. Dėl šios priežasties, mūsų nuomone, civilinės atsakomybės taikymas ir yra traktuojamas kaip papildomas sandorio pripažinimo negaliojančiu padarinys¹¹⁵ CK normų kontekste ir yra skirtas padėti pagrindiniam turtiniam sandorių negaliojimo padariniui – restitucijai – grąžinti nukentėjusiąją šalį į ankstesnę padėtį. Atlikę minėtų teisės normų analizę, sutinkame su rusų civilisto O.V. Gutnikovo išsakyta nuomone, kad civilinės atsakomybės taikymas yra betarpiškai susijęs su reikalavimu taikyti restituciją¹¹⁶ ir reikalavimas atlyginti nuostolius, atsižvelgiant į CK I knygos IV skyriuje nustatytą teisinį reglamentavimą, yra galimas tik negaliojančio sandorio įvykdymo atveju kaip pagalbinė priemonė restitucijos atžvilgiu. Teisė į nuostolių atlyginimą CK 1.84 str. 3 d., CK 1.85 str. 2 d., CK 1.88 str. 2 d., CK 1.89 str. 2 d., CK 1.90 str. 3 d., CK 1.91 str. 2 d. normų pagrindu reiškia reikalavimą atlyginti žalą, patirtą dėl sandorio pripažinimo negaliojančiu faktu, o tiksliau dėl restitucijos taikymo.

Vadovaujantis CK, nukentėjusiajai šaliai yra atlyginamos šios turėtos išlaidos, taip pat jos turto netekimas ar sužalojimas. Kokios išlaidos yra priskiriamos restitucijos sferai ir kokios išlaidos atlygintinos pagal civilinės atsakomybės taisykles?

Kalbėdami apie restitucijos ir civilinės atsakomybės taikymo sąveiką jau minėjome, kad, kai žala patiriama dėl to, kad grąžintinas daiktas yra sunaikintas, prarastas ar sugadintas, atsiradę nuostoliai yra atlyginami remiantis restitucijos taisyklėmis (CK 6.147 str., CK 6.148 str.). Kompensacija už perduoto pagal negaliojantį sandorį daikto nusidėvėjimą ar dalinį sugadinimą irgi priteistina restitucijos rėmuose (CK 6.149 str.). Todėl darytina išvada, kad

¹¹⁵ Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P.368.

¹¹⁶ Гутников О. В. *Недействительные сделки в гражданском праве : теория и практика оспаривания*. Москва: Книжный мир, 2005. P. 167.

nuostoliai, susiję su restitucija grąžintinu daiktu, atlyginami civilinės atsakomybės tvarka tik ta apimtimi, kiek šių klausimų nereglamentuoja restitucijos instituto normos.

Pažymėtina, kad nuostoliai, patirti dėl daikto transportavimo, jo vertės nustatymo, kitokios išlaidos, siejamos su šalių grąžinimu į pradinę padėtį, irgi yra susijusios su retroaktyvia restitucija ir atlyginamos restitucijos tvarka (CK 6.152 str.).

Kitos nukentėjusiosios šalies išlaidos, kurių atlyginimas nepatenka į restitucija atlygintinų nuostolių sferą, t.y. restitucijos mechanizmas šių nuostolių nepadengia, turėtų būti išieškamos iš kaltosios šalies taikant civilinę atsakomybę.

Kita vertus, sprendžiant klausimą dėl restitucijos taikymo ir nuostolių, patirtų dėl restitucijos taikymo, padengimo civilinės atsakomybės tvarka, reikėtų nepamiršti šių institutų prigimtinių nuostatų, pagrindinių tikslų. Taikant restituciją yra atstatoma šalių pusiausvyra, jos tikslas – neleisti nei vienai iš šalių nepagrįstai praturtėti kitos šalies sąskaita, sandorį pripažinus negaliojančiu, nereikalaujant šalies ar šalių kaltės nustatymo. Šalis grąžina jai nepriklausantį turtą ir gauna tą, ką buvo perdavusi. Pagal bendrą taisyklę šalių turčinė padėtis nei pagerėja, nei pablogėja, palyginus su ta, kuri buvo negaliojančio sandorio sudarymo metu. Tuo tarpu taikant civilinę atsakomybę, kaip bet kokią teisinę atsakomybę, teisės normas pažeidęs asmuo patiria tam tikras sankcijas. Kaltoji šalis privalo kompensuoti asmeniui savo neteisėtų veiksmų sąlygotus nuostolius, savo turtu atsakyti už žalą. Civilinės atsakomybės taikymas galimas tik nustačius visas būtinas sąlygas. Todėl išlaidų atlyginimo priskyrimas vienam ar kitam teisiniui institutui turi būti sprendžiamas atsižvelgiant į prigimtines restitucijos ir civilinės atsakomybės taikymo nuostatas.

Dar kartą pažymėtina, kad civilinės atsakomybės taikymas, numatytas jau minėtose negaliojančių sandorių instituto normose, yra papildoma, šalia restitucijos, prievolė kaltajai šaliai. Nuostolius, atlygintinus vadovaujantis CK 1.84, 1.85, 1.88, 1.89, 1.90, 1.91 straipsniais, šalis patyrė dėl negaliojančio sandorio įvykdymo ir restitucijos taikymo. Todėl analizuotinas klausimas, susijęs su įstatymo leidėjo pasirinkimu įtvirtinti atvejus, kuomet gali būti reikalaujama atlyginti nuostolius, patirtus dėl restitucijos taikymo ir ar toks ribojimas yra pagrįstas. Kaip jau buvo minėta, įstatymas nustato kaltosios šalies pareigą atlyginti antrajai šaliai šios turėtas išlaidas, taip pat jos turto netekimą, kai pripažįstamas negaliojančiu sandoris, sudarytas:

- neveiksnaus fizinio asmens (CK 1.84 str. 3 d.);
- alkoholiniais gėrimais arba narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančio fizinio asmens (CK 1.85 str. 2 d.);
- nepilnamečio nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų (CK 1.88 str. 2 d.);
- savo veiksmų reikšmės negalėjusio suprasti fizinio asmens (CK 1.89 str. 2 d.);

- dėl suklydimo (CK 1.90 str. 3 d.);
- dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo ar realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąją šalimi ar dėl susidėjusių aplinkybių (CK 1.91 str. 2 d.).

Toks sąrašas, nustatantis civilinės atsakomybės taikymo galimybę, suponuoja mintį, kad kitais atvejais nukentėjusiajam asmeniui bus užkirstas kelias atlyginti nuostolius, net ir nustačius visas civilinės atsakomybės sąlygas. Tokia nuostata, autoriaus nuomone, yra diskutuotina. Žala turi būti atlyginama visais atvejais, jeigu yra nustatomos civilinės atsakomybės taikymo sąlygos. Pažymėtina, kad civilinės teisės vadovylyje¹¹⁷ yra nurodomas vienašalės restitucijos taikymo pavyzdys, kada pripažįstamas negaliojančiu sandoris dėl jo prieštaravimo viešajai tvarkai ar gerai moralei. Yra numatyta, kad jeigu viena šalis, sudarant sandorį buvo sąžininga, t.y. nežinojo ir neturėjo žinoti jį prieštaraujant viešajai tvarkai ar gerai moralei, ir nesant CK 1.81 straipsnio 3 dalyje nurodytų aplinkybių, ji turėtų būti grąžinta į pradinę padėtį, o būtent kita šalis jai turėtų grąžinti tai, ką iš jos gavo, o kai to negalima grąžinti, – atlyginti to vertę pinigais. Manytina, kad minėtu atveju nukentėjusiajai negaliojančio sandorio šaliai turi būti užtikrinta galimybę reikalauti ir nuostolių, patirtų dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu faktu ir susijusių su tokio sandorio įvykdymu ir restitucijos taikymu, atlyginimo, jeigu būtų nustatyta, kad kita sandorio šalis buvo nesąžininga, t.y. žinojo arba turėjo žinoti, kad sandoris yra ydingas. Todėl, mūsų nuomone, įstatymo leidėjas, nustatydamas konkrečius civilinės atsakomybės taikymo atvejus, nepagrįstai riboja sąžiningos negaliojančio sandorio šalies teisę reikalauti nuostolių atlyginimo, esant kitos šalies kaltei, kitais negu CK I knygos IV skyriuje numatytais atvejais.

Atkreiptinas dėmesys, kad visais atvejais, kada CK normos nustato šalies pareigą atlyginti nuostolius (CK 1.84 str. 3 d., CK 1.85 str. 2 d., CK 1.88 str. 2 d., CK 1.89 str. 2 d., CK 1.91 str. 2 d.), yra imperatyviai nurodoma, kad gali būti atlyginami tik tiesioginiai nuostoliai (turto netekimas arba sužalojimas, turėtos išlaidos) ir neatlyginamos negautos pajamos. Dėl kokios priežasties įstatymo leidėjas apribojo visiško nuostolių atlyginimo principo taikymą? Kokia logika buvo vadovautasi?

Negautos pajamos reiškia negautą naudą, t.y. tai, kuo būtų pagerėjusi nukentėjusiojo turtinė padėtis¹¹⁸; iš anksto numatytas gauti pelnas, kurio asmuo negavo dėl pajamų šaltinio neteisėto pakenkimo, sunaikinimo ar neteisėtų veiksmų. Negautos pajamas kaip nuostolius apibūdina tokie požymiai, kaip pagrįstas tikėtumas jas gauti, jeigu pažeidimo nebūtų, ir

¹¹⁷ Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, P. 367.

¹¹⁸ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius, Justitia, 2003; P. 342.

pajamas suprantant kaip sumą, kurią sudarytų lėšos, kuriomis iš tikro asmuo praturtėtų iš teisėtos veiklos¹¹⁹.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, restitucijos ir civilinės atsakomybės taikymas CK normų kontekste yra siejamas su negaliojančio sandorio įvykdymu. Tai negaliojančio sandorio įvykdymo teisiniai padariniai, kai sandoris buvo visiškai ar iš dalies įvykdytas. Šių institutų tikslas yra atstatyti padėtį, buvusią iki negaliojančio sandorio sudarymo, kadangi negaliojantis sandoris negali sukelti tų padarinių, kurių siekė šalys ar viena iš jų. Pripažinkime, kad jeigu nebūtų sudarytas negaliojantis sandoris, dėl kurio ir buvo pritaikyta restitucija, šalis galėtų toliau naudotis grąžintinu daiktu ir esant normaliai veiklai gauti iš jo naudą. Negautos pajamos – tai negautos įplaukos, kurios buvo planuojamos gauti, jeigu nebūtų sutrikdyta konkreti veikla¹²⁰, o būtent šiuo konkrečiu atveju – jeigu nebūtų taikoma restitucija kaip negaliojančio sandorio įvykdymo pasekmė sandorį pripažinus negaliojančiu. Tačiau pripažinti šalies teisę reikalauti atlyginti negautas pajamas, reikštų pateisinti negaliojančio sandorio sudarymą ir įvykdymą. Darydami prielaidą, kad jeigu sandoris dėl kitos šalies neteisėtų veiksmų nebūtų pripažintas negaliojančiu, kas reikštų ir restitucijos taikymo negalimumą, šalis, naudodamasi pagal negaliojantį sandorį perduotu daiktu, gautų pelną. Tačiau toks šalies teisės į minėtų netiesioginių nuostolių atlyginimą pripažinimas prieštarautų sandorių negaliojimo instituto esmei, pagal kurią privalo būti atstatytas *status quo*. Pripažindami šalies teisę į negautų pajamų atlyginimą, pripažinsime, kad negaliojantis sandoris vis dėlto gali būti vykdomas¹²¹, ir dėl jo nevykdymo būtina atlyginti tą negautą pelną, kurį šalis būtų gavusi restitucijos netaikymo atveju, t.y. tinkamai įvykdžius negaliojantį sandorį. Negali kilti civilinė atsakomybė dėl negaliojančio sandorio neįvykdymo, nes negaliojantis sandoris negali būti vykdomas, o jeigu ir yra įvykdomas, tai turi būti šalinami tokio sandorio įvykdymo teisiniai padariniai. Negaliojantis sandoris kaip teisėtas veiksmas niekada neegzistavo. Todėl ir naudojamas pagal negaliojantį sandorį perduotu turtu negali būti vertinamas kaip teisėta veikla. Civilinės atsakomybės taikymas, numatytas CK 1.84 str. 3 d., CK 1.85 str. 2 d., CK 1.88 str. 2 d., CK 1.89 str. 2 d., CK 1.90 str. 3 d., CK 1.91 str. 2 d. nuostatose yra siejamas ne su negaliojančio sandorio neįvykdymu, nes negaliojantis sandoris negali būti pripažintas vykdytinu, bet su išlaidomis patirtomis dėl tokio sandorio įvykdymo, o tiksliau su negaliojančio sandorio įvykdymo padarinių panaikinimu. Būtent dėl minėtų priežasčių įstatymo normos nustato tik tiesioginių nuostolių atlyginimą

¹¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje R. Jurgelionio firma „Tastos statyba“ v. Kauno miesto savivaldybės administracija, Nr. 3K-3-62/2008, kat. 52.5; 36.1.

¹²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. balandžio 15 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Vasario koncernas“ v. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Nr. 3K-3-600/2002, kat. 39.6.2; 39.6.2.3.

¹²¹ Савенкова О.В. Возмещение убытков в современном гражданском праве // Убытки и практика их возмещения: Сб. статей / Отв. ред. М.А. Рожкова: Москва, 2006, С. 55.

nukentėjusiajai šaliai. Pažymėtina, kad G. H. Treitel, kalbėdamas apie galimybę sujungti įvairių rūšių ieškovo reikalavimus, pabrėžė, kad tam tikrais atvejais reikalavimai gali būti tarpusavyje nesuderinami. Kaip antai, reikalavimas grąžinti ieškovą į padėtį, kurioje jis būtų buvęs, jeigu sutartis būtų buvusi įvykdyta (angl. *had been performed*) negali būti sujungtas su reikalavimu, kuomet prašoma atstatyti padėtį, kuri būtų buvusi, jeigu sutartis niekada nebūtų buvusi sudaryta (angl. *had not been made*)¹²². Todėl, mūsų nuomone, šalis, prašydama pripažinti sandorį negaliojančiu ir taikyti negaliojančio sandorio pasekmes, kurios remiasi pradinės padėties atstatymo principu, negali prašyti atlyginti naudą, negautą dėl negaliojančio sandorio neįvykdymo, kuris yra siejamas su tuo, kad sandoris yra pripažintas negaliojančiu. Šie du reikalavimai yra tarpusavyje nesuderinami.

Cheifeco nuomone, nuostolių atlyginimas sandorį pripažinus negaliojančiu yra artimas deliktinės atsakomybės taikymui, nors ir nėra deliktinė atsakomybė¹²³. Vienas iš šio autoriaus pateikiamų argumentų yra tas, kad esant deliktinei atsakomybei yra atlyginamos ir tiesioginiai ir netiesioginiai nuostoliai (negautos pajamos), savo ruožtu sandorių negaliojimo atveju, negautos pajamos nėra atlyginamos. Mūsų nuomone, tokį įstatymo leidėjo pasirinkimą sąlygojo sandorių pripažinimo negaliojančiais specifika, ypatingas šio instituto teisinis reguliavimas. Tačiau net ir apribojus asmens teisę reikalauti negautų pajamų atlyginimo, tiesioginiai nuostoliai yra atlyginami deliktinės atsakomybės pagrindu, nustačius visas civilinės atsakomybės sąlygas.

Taigi įstatymas tiesiogiai įtvirtina šalies pareigą atlyginti nuostolius, patirtus dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu. Minėti nuostoliai yra atlyginami, siekiant grąžinti šalį į pradinę, iki negaliojančio sandorio įvykdymo, turtinę padėtį. Tačiau tenka pripažinti, kad šalis gali patirti nuostolius ne tik dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu, o tiesiog dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto. Pats negaliojančio sandorio sudarymas gali sąlygoti nuostolių atsiradimą, kurie privalo būti atlyginti pripažinus sandorį negaliojančiu ir nustačius civilinės atsakomybės sąlygas. Pavyzdžiui, sudarius ir įvykdžius sandorį, sudarytą dėl apgaulės, asmuo patyrė nuostolius. Todėl, jeigu pats negaliojančio sandorio sudarymo faktas turi delikto požymius, dėl minėtų veiksmų padaryta žala privalo būti visiškai atlyginta (įskaitant tiek tiesioginių, tiek netiesioginių nuostolių atlyginimą), kadangi niekam nevalia pažeidinėti kitų asmenų subjektinių teisių ir bet koks žalos padarymas nesant tam teisėto pagrindo privalo būti atlygintas (CK 6.263 str. 1 d.). Tai savarankiškas reikalavimas taikyti civilinę atsakomybę, kuris nėra ribojamas nei įstatymo leidėjo nustatytu sąrašu dėl galimybės reikalauti nuostolių atlyginimo, nei tiesioginių nuostolių atlyginimo kriterijumi.

¹²² Treitel, Guenter Heinz, Sir, 1928-. *The Law of Contract / by Sir Guenter Treitel. - 11th ed. - London : Thomson/Sweet & Maxwell, 2003. - clii, P. 942.*

¹²³ Хейфец Ф.С. *Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. - М., 2000, С. 139.*

3. CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS TAIKYMO SĄLYGOS, SANDORIUS PRIPAŽINUS NEGALIOJANČIAIS

Nuostolių atlyginimą pirmiausia lemia bendros civilinės atsakomybės sąlygos. Todėl tiek reikalaujant atlyginti nuostolius, patirtus dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu faktu, tiek dėl paties negaliojančio sandorio sudarymo fakto, būtina nustatyti visas keturias civilinės atsakomybės taikymo sąlygas – neteisėtus veiksmus, žalą, priežastinį ryšį ir kaltę. Todėl šio skyriaus tikslas – aptarti deliktinės civilinės atsakomybės, sandorį pripažinus negaliojančiu, sąlygų taikymo ypatumus ir galimybes vienai iš negaliojančio sandorio šalių pareikšti reikalavimą dėl nuostolių atlyginimo.

3.1. Neteisėti veiksmai

Vadovaujantis CK 6.246 straipsnio 1 dalimi, neteisėtais veiksmais yra laikomas atlikimas veiksmų, kuriuos įstatymas ar sutartis draudžia (neteisėtas veikimas) arba neįvykdymas įstatymuose ar sutartyje numatytos pareigos, arba bendro pobūdžio pareigos elgtis atidžiai ir rūpestingai pažeidimas. Neteisėti veiksmai (ar neveikimas), sukeltys deliktinę civilinę atsakomybę, Lietuvos teisinėje literatūroje yra apibrėžiami kaip asmens elgesys, tiek pažeidžiantis bendrą teisinį principą, draudžiantį daryti žalą kitiems, tiek ir neatitinkantis specialių įstatymo reikalavimų ir todėl sąlygojantis žalą, kurios negalima pagrįsti nei teisiniais, nei socialiniais, nei moraliniais argumentais¹²⁴. Neteisėtumas – tai svetimos subjektinės teisės pažeidimas nesant tam pakankamo teisinio pagrindo, pasireiškiantis draudimo pažeidimu, nurodymo nevykdymu, leidimo arba suvaržymo ribų nepaisymu, bendro ar konkretaus pobūdžio teisinės pareigos nesilaikymu, piktnaudžiavimu teise¹²⁵. Neteisėti veiksmai pasireiškia neteisėtu veikimu, kai asmuo veikia aktyviai, arba neveikimu, kai asmuo veikia pasyviai¹²⁶.

Esant deliktinei atsakomybei, šalių nesieja sutartiniai santykiai. Todėl veiksmų neteisėtumas pasireiškia ne sutartinės teisinio pobūdžio pareigos pažeidimu, bet nepadarus to, ką asmuo privalėjo padaryti, ar padarius tai, ką pagal galiojančias teisės normas daryti jis neturėjo teisės¹²⁷.

Kaip pasireiškia veiksmų neteisėtumas sudarius negaliojantį sandorį? V. Mikelėnas, analizuodamas veiksmų neteisėtumo klausimus, yra pabrėžęs, kad negali būti laikomas neteisėtu

¹²⁴ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 140.

¹²⁵ Norkūnas A., Selionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 60.

¹²⁶ Ambrasienė A. ir kiti *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Leidybos centras, 2004, P. 183.

¹²⁷ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 123.

pareigos, kurią nustato Konstitucijai prieštaraujantis ar kitas teisės aktas nevykdymas. Ir, atvirkščiai, prieštaraujančių įstatymui, visuomenės moralės principams susitarimų vykdymas ar prieštaraujančio Konstitucijai teisės akto ar negaliojančio teisės akto vykdymas turi būti laikomas neteisėtais, atsakomybę sukeliančiais veiksmais¹²⁸.

Pažymėtina, kad teisės doktrinoje sutinkama nuomonė, kad nėra jokio būtinumo akcentuoti negaliojančio sandorio neteisėtumo požymio, kadangi neteisėtumo plačiąją prasme klausimas, pripažinus sandorį negaliojančiu, nekelia jokių abejonių¹²⁹.

Neteisėtumas civilinėje teisėje yra teisinės pareigos pažeidimas¹³⁰. A. Norkūnas nurodo, kad objektyvusis nesąžiningumas yra neteisėti veiksmai, kurie remiasi principu: ką skolininkas turėjo ir ko skolininkas neturėjo daryti – nedaryti žalos¹³¹. Pavyzdžiui, asmuo neturėjo sudarinėti sandorio su neveiksniu asmeniu. Neveiksnius asmuo adekvačiai nesuvokia jį supančio pasaulio, todėl jo valios išraiška neturi teisinės reikšmės. Be to, pagal CK 2.10 straipsnio 2 dalies nuostatas, pripažinto neveiksniu asmens vardu sandorius gali sudaryti tik jo globėjas. Todėl darytina išvada, kad asmuo, sudaręs sandorį su neveiksniu asmeniu, pažeidžia įstatymo reikalavimus, nepaisė pareigos laikytis tokio elgesio standartų, kad savo veiksmais (veikimu, neveikimu) nepadarėtų kitam asmeniui žalos (CK 6.263 str. 1 d.).

Akivaizdūs neteisėti veiksmai matyti, kai sandoris yra sudarytas dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo, realaus grasinimo, kuriais pažeidžiamas bendrasis civilinės teisės principas – sutarties laisvės principas (CK 6.156 str.), nustatantis, kad sutartys privalo būti sudaromos savanoriškai ir negalima versti asmens sudaryti sutartį prieš jo valią. Sutartis yra dviejų asmenų išraiška, jų suderinta valia, todėl būtina sutarties elementas yra savanoriškumas, nesuderinamas su prievarta¹³². Asmuo, atlikęs prievartos veiksmus, pažeidžia kito asmens subjektinę teisę, pasireiškiančią laisve sudaryti sutartį ar jos nesudaryti bei nustatyti konkrečios sutarties turinį – sąlygas, tarpusavio teises ir pareigas.

Manytina, kad negaliojančio sandorio pripažinimas negaliojančiu CK normų pagrindu *per se* reiškia objektyvųjį nesąžiningumą. Sandorio, prieštaraujančio įstatymo normoms, sudarymas, jo įvykdymas yra laikytinas neteisėtais veiksmais, kuriais gali būti padaroma žala. Atkreiptinas dėmesys, kad negaliojantį sandorį sudarė abi šalys, tačiau tam tikrais atvejais tik viena iš jų turi teisę reikalauti civilinės atsakomybės taikymo, nors galimas atvejis, kad nuostolius patyrė tiek viena, tiek kita negaliojančio sandorio šalis. Todėl kalbėti apie deliktinės atsakomybės taikymą galėtumėm tik tuo atveju, jeigu būtų nustatytas net tik objektyvusis, bet

¹²⁸ Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995. P. 109.

¹²⁹ Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия*. Л., 1960. С. 158-159.

¹³⁰ Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 60.

¹³¹ Norkūnas A. *Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas* // *Jurisprudencija*, 2002, t. 28(20), P. 112-113.

¹³² *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius, Justitia, 2003; P. 194.

kartu ir vienos iš šalių subjektyvusis nesąžiningumas. Dėl šios priežasties galima sutikti su N. V. Rabinovič išsakyta nuomone, kad negaliojančio sandorio sudarymo, jo įvykdymo atveju ypatingą reikšmę įgyja ne veiksmų neteisėtumas, bet šalies kaltumas dėl atsiradusios žalos¹³³.

3.2. Žala (nuostoliai) – tiesioginių ir netiesioginių nuostolių atlyginimo galimybės

Neteisėtais veiksmais padarius asmeniui žalos teisinė pareiga atitinkamu būdu transformuojasi į teisinę pareigą atlyginti žalą¹³⁴. Pažymėtina, kad žala yra būtina civilinės atsakomybės taikymo sąlyga, kadangi jos nesant apskritai negali būti kalbama apie civilinės atsakomybės taikymą.

Žala civilinės teisės moksle apibūdinama kaip teisės saugomų asmeninių ir turtinių vertybių sunaikinimas arba pakenkimas neteisėtais veiksmais, sukėlęs neigiamų pasekmių, kurias pagal įstatymą galima įvertinti turtine išraiška. Žalos darymas reiškia konkrečios subjektinės teisės pažeidimą, o taikant civilinę atsakomybę žalos atlyginimas visada yra turtinis¹³⁵.

Žalos požymiai civilinės atsakomybės prasme yra šie:

- 1) tai poveikis asmeninėms ar/ir turtinėms vertybėms;
- 2) šis poveikis padaromas neteisėtais veiksmais;
- 3) poveikio rezultatas nukentėjusiajam yra neigiamas;
- 4) jį galima įvertinti turtine išraiška;
- 5) su šiais juridiniais faktais įstatymas sieja prievolę atlyginti žalą¹³⁶.

Remiantis CK 6.249 straipsnio 1 dalimi, žala yra asmens turto netekimas arba sužalojimas, turėtos išlaidos (tiesioginiai nuostoliai), taip pat negautos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų. Piniginė žalos išraiška yra nuostoliai, t.y. pinigų suma, išieškoma kaip kompensacija už bet kokio pobūdžio žalą.

Pagal vertybių pobūdį žala yra skirstoma į žalą turtui ir žalą asmeniui (įskaitant neturtinę žalą). Turtinė žala pasireiškia turto netekimu, turto sužalojimu, turėtomis išlaidomis, negautomis pajamomis. Prie turtinės žalos taip pat yra priskiriama iš atsakingo asmens neteisėtų veiksmų gauta nauda. Remiantis CK 6.249 straipsnio 2 dalimi, jeigu atsakingas asmuo iš savo neteisėtų veiksmų gavo naudos, tai gauta nauda kreditoriaus reikalavimu gali būti pripažinta nuostoliais. Žala asmeniui padaroma atimant jam gyvybę, sužalojant jo psichinę arba fizinę

¹³³ Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия*. Л., 1960. С. 158-159.

¹³⁴ Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 59.

¹³⁵ Ambrasienė A. ir kiti *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Leidybos centras, 2004, P. 191.

¹³⁶ *Ten pat.*

sveikata, žeminant jo garbę arba orumą, pažeidžiant žmogaus darbo, ekonomines, socialines ir kitas teises¹³⁷. Neturtinė žala padaroma asmeninėms arba neturinėms vertybėms ir pasireiškia fiziniu skausmu, dvasiniais išgyvenimais, nepatogumais, reputacijos pablogėjimu ir kt.

Pagal neteisėto veikimo ir žalos santykį skiriama tiesioginė ir netiesioginė žala (nuostoliai).

Tiesioginiai (realūs) nuostoliai – tiesiogiai žalingų pasekmių nulemtos ir dėl to būtinos išlaidos arba sąnaudos materialaus pobūdžio objektų pakenkimui pašalinti (gydyti, prižiūrėti, reabilitacijai atlikti ir kt.)¹³⁸. Galima išskirti du pagrindinius tiesioginių nuostolių bruožus: pasireiškia pinigine žalos išraiška (išlaidos arba sąnaudos) ir yra tiesiogiai sąlygoti dėl žalos padarymo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nustatęs išlaidų kaip tiesioginių nuostolių būtinus požymius¹³⁹. Byloje buvo pažymėta, kad asmeniui atlygintini turtiniai praradimai pasireiškia kaip nuostoliai, jeigu dėl neteisėtų veiksmų jis privalo daryti tam tikras išlaidas ir tuo bloginti savo turtinę padėtį. Tai gali būti išlaidos, susijusios su žalos (pakenkimų) įspėjimu ar pašalinimu, neigiamų pasekmių likvidavimu, žalos dydžio nustatymu ir kitos išlaidos. Nuostoliai, kaip nukentėjusiojo asmens padarytos išlaidos, turi atitikti tokius požymius: 1) jos yra priverstinės, 2) jos yra būtinos, 3) jos yra protingos. Teismas, sprenddamas, ar nukentėjusiojo prašomos priteisti sumos yra nuostoliai, turi patikrinti, ar išlaidos atitinka šiuos reikalavimus. Taip pat yra pabrėžiama, kad išlaidos turi atitikti realumo požymį¹⁴⁰. Savo ruožtu sąnaudos yra žalai padengti reikalingos išlaidos, kurios dar nėra sumokėtos. Todėl išlaidų ir sąnaudų skirtumas yra tas, kad išlaidos yra jau išleistos lėšos, tuo tarpu sąnaudos dar nėra sumokėtos, bet jos gali būti teismo priteisiamos.

Netiesioginiai nuostoliai – neteisėtų veiksmų nulemtos išlaidos arba sąnaudos arba turto sumažėjimas, kurie atsiranda kaip žalos padarymo papildomas rezultatas, arba būtinos siekiant gauti žalos atlyginimą (negautos pajamos, žalos prevencijos arba sumažinimo, nuostolių įvertinimo ir civilinės atsakomybės taikymo išlaidos)¹⁴¹.

Negautos pajamos yra kreditoriaus numatytos ir realiai tikėtinos gauti sumos, kurias gauti sutrukdė neteisėti skolininko veiksmai. Jie atsiranda dėl žalos, padarytos pagrindiniam objektui, kuris naudojamas pajamoms gauti, arba dėl pareigos nedelsiant atlyginti padarytą žalą.

¹³⁷ Ambrasienė A. ir kiti *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Leidybos centras, 2004, P. 192.

¹³⁸ Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 43.

¹³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. kovo 20 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje I. Markauskienė v I. Maciulevičius*, Nr. 3K-3-479/2002, kat. 39.2.3.

¹⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 31 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje S. Bukėnas v G. Sokolovas*, Nr. 3K-3-1037/2001, kat. 39.2.4.

¹⁴¹ Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 43.

Ar patirti nuostoliai gali būti vertinami kaip negautos pajamos, turi būti sprendžiama pagal šiuos kriterijus:

- 1) ar pajamos buvo numatytos gauti iš anksto;
- 2) ar pagrįstai tikėtasi jas gauti esant normaliai veiklai;
- 3) ar jos negautos dėl neteisėtų skolininko veiksmų¹⁴².

Negautos pajamos yra asmens tikėtinos gauti lėšos, kurios negautos dėl to, kad buvo sutrikdyta veikla, iš kurios buvo numatyta jas realiai gauti. Negautas pajamas kaip nuostolius apibūdina tokie požymiai, kaip pagrįstas tikėtinumas jas gauti, jeigu pažeidimo nebūtų, ir pajamas suprantant kaip sumą, kurią sudarytų lėšos, kuriomis iš tikro asmuo praturtėtų iš teisėtos veiklos. Tai turi būti jo grynas pelnas¹⁴³.

Asmuo, patyręs nuostolius turi teisę į visų nuostolių atlyginimą – turi teisę reikalauti atstatyti iki pažeidimo buvusią padėtį.

Nuostoliai, atlygintini pripažinus sandorį negaliojančiu, yra skirstomi į dvi grupes:

- 1) nuostoliai, kuriuos šalis patyrė dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu faktu;
- 2) nuostoliai, kuriuos šalis patyrė dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto.

Nuostoliai, patirti dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu yra tiesiogiai susiję su restitucijos taikymu ir todėl gali būti atlyginti tik jeigu šalis ar šalys perdavė turtą pagal negaliojančią sandorį, t. y. negaliojančio sandorio įvykdymo atveju. Šiuo nuostolius šalis patiria dėl to, kad pripažinus sandorį negaliojančiu privalo būti taikoma restitucija. Kaip nurodo S. V. Morgunovas, sandorio negaliojimo pasekmė – iš sandorio kilusių prievolinių teisinių santykių pasibaigimas, kuris nulemia tai, kad tarp tų pačių šalių atsiranda kitas prievolinis teisinis santykis (dėl padėties atstatymo), kuris nepriklauso nuo šalių valios, nes restitucija taikoma imperatyviai¹⁴⁴. Būtent dėl restitucijos taikymo šalis ir patiria tiesioginius nuostolius, kurie privalo būti atlyginti. Pavyzdžiui, pripažinus sandorį negaliojančiu ir pritaikius restituciją, šalis privalo grąžinti įmontuotą aparatūrą ir įrenginius, tačiau aparatūros ir įrenginių išmontavimas reikalauja papildomų išlaidų, kuriuos asmuo patyrė dėl to, kad sandoris buvo pripažintas negaliojančiu. Todėl vadovaujantis CK nuostatomis, nukentėjusioji šalis gali reikalauti turėtų išlaidų atlyginimo iš kaltosios šalies.

¹⁴² Ambrasienė A. ir kiti *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Leidybos centras, 2004, P. 192-193.

¹⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 11 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje R. Jurgelionio firma „Tastos statyba“ v Kauno miesto savivaldybės administracija*, Nr. 3K-3-62/2008, kat. 52.5; 36.1.

¹⁴⁴ Morgunov С.В. *Виндикация в гражданском праве*, Статут, 2001, С.135.

Pirmuoju atveju gali būti atlyginami tik tiesioginiai nuostoliai ir CK nuostatos užkerta kelią reikalauti negautų pajamų atlyginimo¹⁴⁵.

Nors įstatymo leidėjas nenustato galimybės reikalauti nuostolių atlyginimo dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto, tačiau ši galimybė egzistuoja visais atvejais, kadangi, kaip jau buvo minėta, niekam nevalia pažeidinėti kitų asmenų subjektinių teisių ir bet koks žalos padarymas nesant tam teisėto pagrindo privalo būti atlygintas (CK 6.263 str. 1 d.). Pažymėtina, kad teisę pasinaudoti minėta galimybe turi ne tik tretieji asmenys, nukentėję nuo negaliojančio sandorio sudarymo fakto, bet ir nukentėjusioji sandorio šalis.

Sumodeliuokime situaciją. X nuosavybės teise priklausė gyvenamasis namas, kuriame be paties savininko gyveno jo tolimas giminaitis Y. X buvo senyvo amžiaus (80 m.), dažnai sirgdavo, skundėsi atminties sutrikimais ir pan. Kartą blogai jausdamasis ir nelabai suvokdamas ką daro, X pasiūlė Y pirkti iš jo namą. Y ilgai nedvejojo ir sutiko. Y už namą sumokėjo 15 000 Lt. Netrukus po pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo Y pareikalavo iš X išsikelti iš jam pagal pirkimo-pardavimo sutartį priklausančio namo, kadangi planuoja išnuomoti pusę namo nuomininkams. X buvo priverstas palikti namą ir gyventi pas kaimynus, mokant 500 Lt nuompinigių per mėnesį. Praėjus 6 mėnesiams X kreipėsi į teismą, prašydamas pripažinti pirkimo-pardavimo sutartį negaliojančia CK 1.89 straipsnio pagrindu.

Vadovaujantis CK 1.89 straipsnio 1 dalimi, fizinio asmens, kuris nors ir būdamas veiksnus, sandorio sudarymo metu buvo tokios būsenos, kad negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, sudarytas sandoris gali būti teismo tvarka pripažintas negaliojančiu pagal šio fizinio asmens ieškinį. Nustačius, kad minėtą sutartį sudaręs X negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų pasekmių, sutartis būtų pripažinta negaliojančia. Pritaikius restituciją, X būtų gražintas namas. Ar X galėtų reikalauti iš Y atlyginti kaimynams sumokėtus nuompinigius? Manytina, kad galėtų. Y savo neteisėtais veiksmais, kurie pripažinus sutartį negaliojančia negali būti kvestionuojami, sukėlė neigiamų pasekmių. Iš fabulos matyti, kad, Y, gyvendamas kartu su X, žinojo arba galėjo žinoti, kad pastarasis sandorio sudarymo metu buvo tokios būsenos, kad negalėjo suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, t.y. yra kaltas dėl ydingo sandorio sudarymo. Ar nuostoliai buvo realūs, būtini (priverstiniai), protingi (ne pernelyg dideli) bei yra tiesiogiai žalingų pasekmių nulemti, kiekvienu konkrečiu atveju spręs teismas. Tačiau manytina, kad X, reikšdamas reikalavimą dėl pirkimo-pardavimo sutarties pripažinimo negaliojančia, kartu su šiuo reikalavimu arba reikšdamas atskirą ieškinį, galėtų reikalauti minėtų nuostolių atlyginimo pagal deliktinės atsakomybės taisyklės. Šis reikalavimas neturėtų nieko bendro su nuostolių, patirtų dėl negaliojančios sutarties pripažinimu negaliojančia. Žala buvo patirta būtent dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto.

¹⁴⁵ Tokio reglamentavimo priežastys išanalizuotos 2 skyriaus 2.3 poskyryje.

Ar galėtų X reikalauti iš Y nuompinigių, kuriuos nuomininkai mokėdavo Y už naudojimąsi gyvenamuoju namu? Minėta, kad tiesioginius nuostolius sudaro ne tik turėtos išlaidos, bet ir iš neteisėtų veiksmų gauta nauda (CK 6.249 str. 2 d.). Tačiau negalime pamiršti, kad sandorių negaliojimo instituto normos turi būti taikomos sistemingai, atsižvelgiant į visų nuostatų, susijusių su sandorių negaliojimu, tarpusavio ryšius. Pagal CK 6.151 straipsnio 2 dalį, jeigu privalantis grąžinti turtą asmuo yra nesąžiningas arba restitucija taikoma dėl jo kaltės, tai jis privalo grąžinti iš turto gautus vaisius ir pajamas ir kompensuoti kreditoriui bet kokią kitą iš to turto gautą naudą. Todėl ši nauda yra atlygintina restitucijos rėmuose ir šalis neprivalo reikšti atskiro reikalavimo dėl nuostolių¹⁴⁶ atlyginimo¹⁴⁷.

Nagrinėtinas kitas atvejis¹⁴⁸. „NORD/LB Lietuva“ (ieškovas) prašė teismo priteisti iš atsakovų solidariai 80 000 Lt nuostolių. Ieškovas nurodė, kad pagal paskolos sutartį suteikė UAB „Rinara“ 140 000 Lt paskolą. Šio prievolės įvykdymui užtikrinti atsakovas R. Naraškevičius hipotekos lakštu ieškovui įkeitė 152,67 kv. m. ploto patalpas. UAB „Rinara“ paskolos negrąžino. Taip pat nėra galimybės nukreipti išieškojimo į įkeistą turtą, nes hipotekos sandoris ir pirkimo-pardavimo sutartis, kurią R. Naraškevičius iš UAB „Litorina“ įsigijo patalpas, Kauno apygardos teismo sprendimu buvo pripažinti negaliojančiais. Taigi ieškovas prarado galimybę susigrąžinti paskolos dalį iš įkeisto turto. Atkreiptinas dėmesys, kad žala (nuostoliai) gali pasireikšti ir dėl to, kad asmuo praranda turėtą teisę, nes dėl teisės praradimo neigiamai pasikeičia jo turtinė padėtis, lyginant su ta, kuri buvo iki pažeidimo. Jeigu asmuo praranda turėtą daiktinę teisę – įkeitimo teisę, tai jam gali būti padaryti nuostoliai¹⁴⁹. Šioje byloje buvo konstatuota, kad, kai sutartis pripažįstama negaliojančia, tai, priklausomai nuo aplinkybių, šalių elgesio ir kt., gali atsirasti deliktiniai santykiai ir deliktinė civilinė atsakomybė. Nagrinėjamos bylos atveju žala ieškovui padaryta dėl nesąžiningų ir kaltų atsakovo R. Naraškevičiaus veiksmų sudarant hipotekos sandorį, kuris vėliau pripažintas negaliojančiu, todėl išplėstinė teisėjų kolegija sprendžia, kad pagal šios bylos aplinkybes darytina išvada, kad pagrindas atsakovo R. Naraškevičiaus atsakomybei atsirasti yra ne sutartinė civilinė atsakomybė, o deliktinė atsakomybė. Nuostoliai buvo apskaičiuoti pagal prarastos daiktinės teisės vertę ir patirti irgi dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto.

¹⁴⁶ Kaltosios šalies gauta nauda iš esmės yra nukentėjusiojo nuostoliai.

¹⁴⁷ Įdomus yra rusų civilisto J. A. Tarasenko teiginys, išsakytas dėl restitucijos instituto būtinumo. Šio autoriaus nuomone, tos normos, kurios interpretuoja restituciją kaip ypatingą sandorių negaliojimo civilinę teisinę pasekmę, turi būti išbrauktos iš Rusijos Federacijos civilinio kodekso, kadangi restitucijos rezultatas yra lengvai pasiekiamas kitų teisinių institutų pagalba: vindikacijos, kondikcijos (nepagrįsto praturtėjimo) ir nuostolių atlyginimo. Jo teigimu, jurisprudencija netoleruoja perteklinių konstrukcijų; jurisprudencijos ekonomiškumo principas reikalauja atsisakyti nuo tų institutų, be kurių galima apseiti (*Гражданское право. Актуальные проблемы теории и практики*. Под общей редакцией доктора юридических наук - Белова В.А., 2008 г., Изд.: Юрайт, С. 391).

¹⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB Nord/LB Lietuva v. R. Naraškevičius, Nr. 3K-7-119/2005, kat. 21.6; 44.5.1; 44.5.2.1; 123.9

¹⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. birželio 13 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A. Skučas v. G. Pakerytė, Nr. 3K-7-645/2002, kat. 39.2.3.; 39.6.2.13.

Pažymėtina, kad atlyginant dėl negaliojančio sandorio sudarymo patirtus nuostolius nėra taikomi jokie apribojimai. Tai reiškia, kad šaliai yra atlyginami ne tik tiesioginiai nuostoliai, bet ir negautos pajamos.

Negautų pajamų atlyginimo klausimu paminėtina viena Lietuvos Aukščiausiojo Teismo byla¹⁵⁰. Ieškovas P. N. prašė pripažinti negaliojančia, kaip sudarytą apgaulės įtakoje, kredito sutartį, pasirašytą tarp P. N. (kreditoriaus) ir UAB „Lietūkis“ (skolininko) dėl 8500 JAV dolerių paskolos, ir priteisti jam 46 240 Lt žalos atlyginimo iš atsakovo M. S. Pagal minėtą sutartį P. N. suteikė UAB „Lietūkis“ 8500 JAV dolerių kreditą 6 mėn., mokant 7 proc. (t. y. 595 JAV dolerius) mėnesinių palūkanų. Nors ieškinys buvo atmestas, kadangi ieškinį ieškovas pareiškė ne tam asmeniui, kuris turi pagal jį atsakyti, o pasiūlius ieškovui pakeisti netinkamą atsakovą tinkamu, pastarasis nesutiko, mums konkrečiu atveju įdomi pati bylos fabula. Tarkim, įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu būtų konstatuotas M. S., kuris tarpininkavo sudarant UAB „Lietūkis“ vardu kredito sutartis, ir UAB „Lietūkis“ direktoriaus J. R. bendrininkavimas apgaule užvaldant ieškovo pinigus¹⁵¹. Įvertinęs visas bylai reikšmingas aplinkybes, teismas pripažintų sutartį negaliojančia CK 1.91 straipsnio pagrindu kaip sudarytą dėl apgaulės bei pritaikytų restituciją, t.y. ieškovui būtų gražinti pagal negaliojančią sandorį perduoti pinigai (8500 JAV dolerių). Ar šalis galėtų reikalauti negautų pajamų, lygių 7 proc. per 6 mėn. mokamų palūkanų sumai, atlyginimo?

Negautos pajamos reiškia negautą pelną, t.y. tai, kuo būtų pagerėjusi nukentėjusiojo turtinė padėtis, jeigu nebūtų asmens neteisėtų veiksmų. Šios pajamos taip pat turi būti realios, o ne tikėtinos. Dėl to būtina atsižvelgti į realias asmens galimybes gauti tokių pajamų, jo ankstesnes pajamas, taip pat jo pasiruošimą ir priemones, kurių jis ėmėsi siekdamas gauti tokių pajamų. Manytina, kad atsižvelgiant į negautų pajamų atlyginimo kriterijus, nustatčius visas civilinės atsakomybės sąlygas, ieškovas turi pagrįstą teisę reikalauti atlyginti netiesioginius nuostolius, patirtus dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto. Ir nors iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ieškovas iš esmės reikalauja negaliojančios sutarties įvykdymo, tačiau taip nėra. Netiesioginiai nuostoliai negautų pajamų forma atsirado dėl to, kad neteisėtai užvaldžius pinigus,

¹⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 20 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje P. N. v. M. S., Nr. 3K-3-56/2007*, kat. 21.4.2.7; 44.5.2.1; 95.3 (S).

¹⁵¹ Pažymėtina, kad pagal CPK 62 straipsnį teismo nuosprendis civilinėje byloje turi ribotą prejudicinę galią. Civilinę bylą nagrinėjantis teismas nėra saistomas teismo nuosprendžiu tais atvejais, kai sprendžiamas klausimas dėl faktų, kurie baudžiamąją bylą nagrinėjusio teismo nebuvo nagrinėti ir vertinti. Baudžiamojame byloje teisiąsmo asmens veiksmai vertinami baudžiamosios atsakomybės požiūriu. Tuo tarpu civilinėje byloje asmens veiksmai vertinami civilinės atsakomybės požiūriu. Baudžiamojame ir civilinėje teisėje asmens veiksmų neteisėtumas, kaltė vertinami pagal skirtingus kriterijus. Todėl baudžiamosios teisės požiūriu asmens veiksmai gali būti teisėti, o civilinės teisės požiūriu – neteisėti. Tai reiškia, kad baudžiamosios teisės požiūriu asmens veiksmai gali nesukelti baudžiamojame teisėje numatytų teisinių padarinių, tačiau gali sukelti civilinius teisinius padarinius (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. lapkričio 15 d. nutartis priimta *civilinėje byloje N. Kutyriova v. D. Potašovas*, Nr. 3K-7-874/2001, kat. 15.2.2.3.; 15.2.2.7.).

neturint ketinimų vykdyti sutarties sąlygas bei darant apgaulingus pareiškimus, ieškovas prarado galimybę naudotis jam priklausančiu turtu ir esant normaliai veiklai gauti iš jo naudos. Minėtoje byloje ieškovas buvo nurodęs, kad ketino savo pinigus investuoti kaip piniginį indėlį banke, gaunant už tai nustatyto dydžio palūkanas. Tikėtinos gauti lėšos buvo negautos dėl to, kad dėl neteisėtų skolininko veiksmų buvo sutrikdyta veikla, iš kurios buvo numatyta jas realiai gauti. Ar ieškovo netiesioginiai nuostoliai bus atlyginti, vėlgi turėtų spręsti teismas, atsižvelgęs į negautų pajamų atlyginimo kriterijus bei įvertinęs konkrečios situacijos faktines aplinkybes, taip pat nusprenddamas ir dėl palūkanų dydžio. Manytina, kad palūkanų dydis nebūtinai turėtų atitikti negaliojančioje sutartyje nustatytąjį. Teismas, vadovaudamasis sąžiningumo, protingumo, teisingumo principais, bei atsižvelgdamas tiek į negaliojančiame sandoryje nurodytą palūkanų sumą, tiek į kredito įstaigų mokamą vidutinę palūkanų normą bei į kitas, konkrečiu atveju, reikšmingas aplinkybes, turėtų nustatyti teisingą netiesioginių nuostolių atlyginimo dydį. Mūsų nuomone, nukentėjusioji šalis visais atvejais turi teisę reikalauti netiesioginių nuostolių, patirtų dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto, atlyginimą. Minėti nuostoliai turi būti atlyginti, jeigu bus nustatytos būtinos civilinės atsakomybės taikymo sąlygos.

Taip pat pažymėtina, kad nukentėjusysis privalo kiek įmanoma stengtis, kad išvengtų žalos arba įmanomai neleistų jos dydžiui padidėti. Kaltoji šalis gali įrodinėti, kad ieškovas pats savo nerūpestingumu arba aplaidumu sudarė sąlygas žalai padidėti ir dėl to gali reikalauti nuostolius atitinkamai sumažinti¹⁵².

3.3. Priežastinis ryšys

Yra atlyginami tik tie nuostoliai, kurie susiję su veiksmiais (veikimu, neveikimu), nulėmusiais skolininko civilinę atsakomybę tokiu būdu, kad nuostoliai pagal jų ir civilinės atsakomybės prigimtį gali būti laikomi skolininko veiksmų (veikimo, neveikimo) rezultatu (CK 6.247 str.). Tai reiškia, kad būtina nustatyti dar vieną civilinės teisės pažeidimo sudėties elementą – priežastinį ryšį. Pagal CK 6.247 straipsnį priežastinio ryšio nustatymo civilinėje byloje procesą sąlygiškai galima išskirti į du etapus. Pirma, nustatomas faktinis priežastinis ryšys, kai sprendžiama, ar žalingi padariniai kyla iš neteisėtų veiksmų, t. y. sprendžiama, ar žalingi padariniai būtų atsiradę, jeigu nebūtų buvę neteisėto veiksmo. Antra, nustatomas teisinis priežastinis ryšys, kai sprendžiama, ar padariniai teisine prasme nėra pernelyg nutolę nuo neteisėto veiksmo¹⁵³. Nuostoliai gali būti atlyginami tik tada, kai nustatomas priežastinis

¹⁵² Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 44.

¹⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 30 d. nutartis, priimta civilinėje byloje J. Raudonienė v. VŠĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos, Nr. 3K-3-206/2005., kat. 44.5.2.15.

negaliojančio sandorio sudarymo, jo įvykdymo ir neigiamų pasekmių ryšys. Jeigu toks ryšys nėra nustatomas, tai reiškia, kad nuostoliai atsirado ne dėl neteisėtų veiksmų arba dėl neteisėtų veiksmų, tačiau nesusijusių su negaliojančio sandorio sudarymu (kas irgi gali reikšti delikto padarymą). Pažymėtina, kad nustatant priežastinį ryšį tarp negautų pajamų ir neteisėtų šalies veiksmų, turi būti konstatuota, kad teisės pažeidimas atėmė galimybę pasinaudoti tam tikru civilinės teisės objektu, dėl to ir buvo negauta pajamų, kurių būtų gauta, jeigu būtų naudojamosi tuo objektu.

Priežastinis ryšys turi būti nustatytas tiek atlyginant nuostolius, patirtus vien dėl negaliojančio sandorio sudarymo, tiek nuostolius, susijusius su negaliojančio sandorio įvykdymu ir restitucijos taikymu, ir atsiradusius dėl neteisėtų kaltosios šalies veiksmų.

Svarbu pabrėžti, kad kiekvienu konkrečiu atveju, sprendžiant klausimą dėl nuostolių sandorio negaliojimo atveju atlyginimo turi būti nustatoma, koku konkrečiai teisės pažeidimu buvo padaryta žala. Paminėtina, kad dabartinės civilinės teisės doktrinos tendencijos yra paremtos idėja, kad sandoriai negali būti betaodariškai naikinami. Yra pripažįstama, kad griaunant sandorį, t.y. pripažįstant jį negaliojančiu, griūva iš šio sandorio sukelti padariniai: duodamas impulsas civilinės apyvartos nestabilumui¹⁵⁴. Nurodoma, kad teismas neturėtų pripažinti sandorį negaliojančiu, jeigu tai sukeltų dar didesnius nuostolius, negu tokio sandorio galiojimas¹⁵⁵. Kaip teisingai nurodė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, sandorio pripažinimui negaliojančiu turi reikšmės, kuo konkrečiai reikėsi kitos sandorio šalies interesų pažeidimas, ar pažeista teisė turi būti ginama sandorį pripažįstant negaliojančiu, ar reikalaujant nuostolių atlyginimo¹⁵⁶. Todėl visada būtina įvertinti, ar neigiamos pasekmės yra tiesiogiai susijusios su negaliojančio sandorio sudarymu – ar yra priežastinis ryšys, ir, ar vienintelis būdas atlyginti neteisėtų veiksmų sąlygotus nuostolius yra sandorio pripažinimas negaliojančiu. Jeigu į minėtą klausimą būtų atsakyta teigiamai, negaliojančio sandorio šalis turi teisę nuostolių, kurios sukėlė negaliojančio sandorio sudarymą, atlyginimą.

Atkreiptinas dėmesys į dar vieną atvejį. Pavyzdžiui, sandoris buvo sudarytas panaudojus fizinę prievartą (dėl smurto sudarytas sandoris (CK 1.91 str.). Smurtu laikytinas tiesioginis fizinis ar psichinis poveikis asmeniui, sudarančiam sandorį. Tai gali būti laisvės varžymas, kankinimas, mušimas, tiesioginis grasinimas atimti gyvybę, sužaloti sveikatą¹⁵⁷. Smurto naudojimas yra priemonė pasiekti neteisėtą tikslą – priversti asmenį prieš jo valią

¹⁵⁴ Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 6.

¹⁵⁵ Афонина Е.И., Ширвис Ю.В. *Развитие института недействительности сделок. Проблемы применения норм о недействительности сделок.* // Вестник Федерального арбитражного суда Северо-Кавказского округа, N 5, сентябрь-октябрь 2005 г.

¹⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. balandžio 4 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Coris Vilnius“ v. M. Masedunskas, Nr. 3K-3-230/2005, kat. 21.4.2.8; 44.2.4.1; 24.1.

¹⁵⁷ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius, Justitia, 2001; P. 204.

sudaryti sandorį. Toks sandoris yra negaliojantis, kadangi turi valios trūkumą. Tačiau jeigu smurtaujant yra padaroma žala sveikatai, tai vadovaujantis CK 6.283 straipsniu asmuo turi teisę į nuostolių atlyginimą nepriklausomai nuo to, ar sandoris sudarytas dėl smurto, yra pripažintas negaliojančiu ar ne. Žala sveikatai yra patiriama ne dėl negaliojančio sandorio sudarymo. Sveikatos sužalojimas savaime yra specialusis deliktas, nepaisant to, kad sveikata buvo sužalota siekiant asmenį priversti sudaryti negaliojantį sandorį ir jį sudarius. Todėl kalbant apie žalos atlyginimą dėl negaliojančio sandorio sudarymo, vertėtų akcentuoti, kad nuostoliai yra patiriami būtent dėl minėto sandorio sudarymo fakto – jeigu toks sandoris nebūtų sudarytas, nebūtų kilusios ir žalingos pasekmės – privalo būti nustatytas priežastinis ryšys.

3.4. Kaltė kaip civilinės atsakomybės taikymą lemiantis veiksnys

Civilinė atsakomybė atsiranda tik tais atvejais, jeigu įpareigotas asmuo kaltas, išskyrus įstatymų arba sutarties numatytus atvejus, kuriais civilinė atsakomybė atsiranda be kaltės (CK 6.248 str. 1 d.). Ir nors teisės doktrinoje yra neretai nurodoma, kad kaltė, kaip civilinės atsakomybės principas ir sąlyga, šiuolaikinėje visuomenėje praranda savo reikšmę, kadangi civilinė atsakomybė tam tikrais atvejais gali būti taikoma ir be kaltės¹⁵⁸. Tačiau sandorių negaliojimo atveju būtent ši civilinės atsakomybės sąlyga yra ypatingai svarbi, kadangi šalis už padarytą žalą atsakys tik tuo atveju, jeigu bus nustatytas jos kaltumas.

Civilinėje teisėje kaltė suprantama objektyviai, t.y. kaip žalą padariusio asmens elgesio išorinis vertinimas pagal objektyvius elgesio standartus. Kalte civilinėje teisėje pripažįstama tai, kad asmuo nemoka elgtis taip, kaip galima protingai iš jo tikėtis. Ar asmuo kaltas, ar ne, civilinėje teisėje nustatoma taikant jo elgesiui protingo, apdairaus, rūpestingo žmogaus (*bonus pater familias*) elgesio standartą. Paties asmens požiūris į jo veiksmus ir pasekmes nėra svarbus, bet svarbu, ar jo elgesys atitinka objektyvius elgesio standartus¹⁵⁹.

Pažymėtina, kad civilinėje teisėje yra taikomas asmens sąžiningumo principas. Sąžiningumas – tai vertybinis elgesio matas bendriausia prasme. Sąžiningumas objektyviuoju požiūriu yra toks asmens elgesys, kuris atitinka protingumo ir teisingumo principų reikalavimus. Objektyviuoju požiūriu asmuo yra sąžiningas ar ne, nustatoma analizuojant atsakymą į klausimą, ar asmuo turėjo ką nors žinoti, daryti, ar nedaryti¹⁶⁰. Minėta, kad objektyvusis nesąžiningumas yra šalies neteisėti veiksmai ir civilinės atsakomybės prasme jie yra viena iš atsakomybės sąlygų.

¹⁵⁸ Mikelėnas V. Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai. Vilnius: Justitia, 1995. P. 228.

¹⁵⁹ Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 61.

¹⁶⁰ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius, Justitia, 2001; P. 77.

Subjektyviuoju požiūriu sąžiningumas nusako asmens psichikos būklę konkrečioje situacijoje. Jis nustatomas analizuojant atsakymą į klausimą, ar asmuo galėjo ką nors žinoti, daryti ar nedaryti, atsižvelgiant į jo amžių, išsimokslinimą, išprusimą, gyvenimo patirtį, faktines aplinkybes ir t.t. Kitaip tariant, subjektyvus sąžiningumas yra faktinis sąžiningumas¹⁶¹. Šiuo požiūriu įvertinamas sąžiningumas ir yra kaltė.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad teismai, nagrinėdami ieškinius dėl keleto skirtingų teisine prigimtimi ir pasekmėmis sandorių pripažinimo negaliojančiais, turi nustatyti kiekvieno iš jų negaliojimo pagrindus, kieno konkretūs veiksmai pripažįstami neteisėtais ir kam tenka civilinė atsakomybė¹⁶². Formaliai abi šalys sudarė neteisėtą sandorį, dėl kurio sudarymo ar pripažinimo negaliojančiu šalys galėjo patirti nuostolius. Tačiau asmuo negali gauti naudos iš savo neteisėto elgesio, nes tai aiškiai pažeistų principą *nemo auditur propriam turpitudinem allegans*, pagal kurį niekas negali pasinaudoti savo gėdingu poelgiu (amoralumu), kad pareikštų ieškinį. Todėl išskirtinę vertę čia įgyja būtent subjektyviojo sąžiningumo kriterijus, t.y. kaltė kaip civilinės atsakomybės sąlyga, kuri nustatoma, ar asmuo žinojo ar galėjo žinoti, kad sudaro negaliojančią sandorį. Tik nustačius vienos iš negaliojančio sandorio šalių kaltę, atsiranda prievolė atlyginti padarytus nuostolius.

Skolininko kaltė preziumuojama (CK 6.248 str. 1 d.). Civilinėje atsakomybėje nustatyta sąžiningumo taisyklės išimtis – kai kreditorius įrodo neteisėtus veiksmus, žalą bei neteisėtų veiksmų ir žalos ryšį, skolininkui priklauso įrodinėjimo našta dėl savo nekaltumo. Šalis, padariusi neteisėtus veiksmus, kurie sąlygojo žalos atsiradimą, turi įrodyti savo sąžiningumą – kaltės nebuvimą. Tai įrodžius, būtų nuneigta skolininko kaltės prezumpcija. Darant galutinę išvadą, ar nustatyta kaltė, turi būti vadovaujama tuo, ar skolininkas paneigė kaltę, o ne tuo, ar kreditorius ją įrodė¹⁶³.

Pažymėtina, kad kaltės turinys, atlyginant tiek dėl negaliojančio sandorio sudarymo, tiek dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu patirtus nuostolius, yra vienodas. Privalo būti nustatyta, kad šalis yra kalta dėl atsiradusių nuostolių. Ar subjektyviai asmuo yra sąžiningas, tai reiškia nekaltas, mes atsakysime, jei įsitikinsime, kad jis padarė viską, ką tomis aplinkybėmis buvo galima padaryti. Buvo galima padaryti visa tai, ką gali apimti jo žinojimas konkrečioje situacijoje, kaip reikia elgtis¹⁶⁴. Laikoma, kad asmuo kaltas, jeigu atsižvelgiant į prievolės esmę bei kitas aplinkybes jis nebuvo tiek rūpestingas ir apdairus, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo būtina (CK. 6.248 str. 3 d.). Jeigu šalis žinojo arba turėjo žinoti, kad sandoris bus ydingas, ji privalo atlyginti antrajai šaliai šios turėtus nuostolius. Kokio laipsnio atidumo ir

¹⁶¹ *Ten pat.*

¹⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. rugsėjo 25 d. nutartis, priimta civilinėje byloje E. Miškienė v. S. Kunigėnas, Nr. 3K-3-1069/2002, kat. 15.2.2.6, 15.2.2.7.

¹⁶³ Norkūnas A. *Sąžiningumo principo įgyvendinimas* // Jurisprudencija, 2003, t. 42(34), P. 9.

¹⁶⁴ Norkūnas A. *Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas* // Jurisprudencija, 2002, t. 28(20), P. 113.

rūpestingumo gali būti reikalaujama, norint įpareigoti asmenį atlyginti padarytą žalą? Ką reiškia „žinojo“ ir „turėjo žinoti“?

Teisinėje literatūroje nurodoma, kad žinojimas atsiskleidžia per asmens įsitikinimą, susiformuojantį faktiškai turimų duomenų pagrindu. Tuo tarpu „turėjimas žinoti“ yra siejamas su asmens pareiga veikti aktyviai – pačiam imtis priemonių rinkti informaciją, o ne likti pasyviu informacijos vertintoju. Taigi „turėjimas žinoti“ gali būti apibrėžiamas kaip pareiga išnaudoti galimybes gauti informaciją. Ar ši pareiga įgyvendinta tinkamai, galima spręsti iš to, ar asmuo atliko toje situacijoje teisėtus, jam prieinamus ir protingai galimus numatyti veiksmus¹⁶⁵.

Pagal CK 1.84 straipsnio 1 dalies nuostatas, nepilnamečio iki keturiolikos metų sudarytas sandoris negalioja¹⁶⁶. Atsižvelgiant į minėtas nuostatas, veiksioji šalis privalėtų atlyginti kitai šaliai jos patirtus nuostolius, jeigu žinojo arba turėjo žinoti, kad antroji šalis yra neveiksni. Pagal kokius kriterijus yra vertinamas asmuo „žinojimas“ arba „turėjimas žinoti“ šioje konkrečioje situacijoje? Manytina, kad veiksioji šalis privalėtų įrodyti, kad veikė rūpestingai ir apdairiai, elgėsi taip, kaip analogiškoje situacijoje elgtųsi *bonus pater familias*, t.y. įvertino kitos šalies fizinius duomenis, asmenines savybes, nežinojo, kad kita sandorio šalis yra neveiksni – nėra pakankamai subrendusi ir negali priimti apgalvotų valinių sprendimų. Faktai, paneigiantys ar pagrindžiantys asmens „žinojimą“ ar „nežinojimą“, galėtų būti nustatyti ir atsižvelgiant į veiksiosios šalies ir neveiksnaus asmens tarpusavio ryšius – ar šalis pažįsta nepilnamečio asmens tėvus; ar negaliojančio sandorio šalys gyvena kaimynystėje ir t.t. Pažymėtina, kad asmuo bus sąžiningas tik jeigu jis ne tik nežinojo, bet ir negalėjo žinoti tam tikrų aplinkybių, t.y. privalu aiškintis, ar asmuo tinkamai įvykdė savo pareigą išsiaiškinti tam tikras aplinkybes¹⁶⁷. Kokių aktyvių veiksmų turėjo imtis veiksioji šalis mūsų analizuojamoje situacijoje? Gal siekdama išvengti ydingo sandorio sudarymo, šalis privalėjo paprašyti asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų siekiant nustatyti, ar šalis turi teisę disponuoti savo turtu? Neabejotinai, yra būtina pusiausvyra, užtikrinanti asmenų pažeistų teisių gynimą pernelyg nesuvaržant teisinių santykių dalyvių neprotingais reikalavimais¹⁶⁸. Todėl nustatant, ar asmuo gali būti laikomas kaltu, turi būti įvertinama, ar šalis veikė tokiu rūpestingumo ir apdairumo laipsniu, koks atitinkamoje situacijoje buvo būtinas¹⁶⁹. Pabrėžtina, kad visais atvejais, norint

¹⁶⁵ Norkūnas A. *Sąžiningumo principo įgyvendinimas* // Jurisprudencija, 2003, t. 42(34), P. 10.

¹⁶⁶ Pažymėtina, kad vadovaujantis CK 2.7 straipsnio 3 dalies normomis, nepilnamečiams iki keturiolikos metų leidžiama savarankiškai sudaryti smulkius buitinius sandorius, sandorius, susijusius su asmeninės naudos gavimu neatlygintinai, taip pat sandorius, susijusius su savo uždirbtų lėšų, atstovų pagal įstatymą ar kitų asmenų suteiktų lėšų panaudojimu, jeigu šiems sandoriams nėra nustatyta notarinė ar kita speciali forma. Visi kiti nepilnamečio sandoriai negalioja.

¹⁶⁷ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius, Justitia, 2001; P. 77.

¹⁶⁸ Norkūnas A. *Sąžiningumo principo įgyvendinimas* // Jurisprudencija, 2003, t. 42(34), P. 10.

¹⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje R. Astilovskaja v. J. D. Budaj, Nr. 3K-3-763/2001, kat. 39.2,3; 39.2.4; 94.3.

įpareigoti asmenį atlyginti neteisėtų veiksmų padarytą žalą sandorio negaliojimo atveju, svarbu išsiaiškinti, ar asmuo žinojo ar galėjo žinoti, kad sudarytas sandoris prieštarauja įstatymo normoms. Kaip jau buvo ne kartą minėta, civilinė atsakomybė reikalauja visų keturių sąlygų – žalos, neteisėtų veiksmų, priežastinio ryšio, kaltės – viseto. Ir bent vienos iš nurodytų sąlygų nebuvimas yra pagrindas netaikyti civilinės atsakomybės negaliojančio sandorio šaliai.

Civilinėje teisėje yra skiriamos dvi kaltės formos – tyčia ir neatsargumas. Vadovaujantis CK 6.248 straipsnio 2 dalimi, kaltė gali pasireikšti tyčia arba neatsargumu.

Tyčia – tai toks elgesys, kuriuo aiškiai siekiama padaryti žalą kitam asmeniui ar turtui arba nors ir nesiekama, tačiau asmens elgesys sukėlė aiškiai numatomą grėsmę tokiai žalai atsirasti ir tas asmuo nesiėmė priemonių užkirsti kelią žalos atsiradimui. Savo ruožtu, neatsargumas yra apibūdinamas kaip elgesys, kai žalos padaryti nesiekama, tačiau elgesys neatitinka normalių, įprastai reikalaujamų atidaus, rūpestingo asmens elgesio kriterijų¹⁷⁰. Neatsargumas dar yra skirstomas į paprastą ir didelį neatsargumą. Didelis neatsargumas laikytinas paprastu, visiems suprantamu elgesio taisyklių nesilaikymas arba asmeniui neabejotinai žinomų saugaus elgesio reikalavimų ignoravimas numatant žalos atsiradimą¹⁷¹. Paprastas neatsargumas reiškia nekonkrečių bendro pobūdžio nurodymų elgtis atsargiai ir rūpestingai nevykdymas¹⁷².

Asmuo, sudarydamas sandorį su neveiksniu, nepilnamečiu ar savo veiksmų reikšmės nesuprantančiu asmeniu gali sąmoningai nesiekti padaryti žalos, tačiau veikti nerūpestingai – ignoruoti dėmesingumo ir rūpestingumo standartus, pavyzdžiui, matyti, kad asmuo elgiasi neadekvačiai, tačiau vis vien sudaryti su juo sandorį. Šalis, versdama kitą šalį sudaryti sandorį prieš pastarosios valią arba jai aiškiai nenaudingomis sąlygomis (CK 1.91 straipsnyje nustatyti atvejai), gali veikti tik tyčia. Šiuo atveju šalis numato žalingas pasekmes, kurios gali atsirasti sudarius negaliojančią sandorį, ir jų siekia.

Pripažįstama, kad civilinei atsakomybei atsirasti kaltės forma paprastai neturi reikšmės. Kaltės forma reikšminga sprendžiant atsakomybės dydžio sumažinimo, atleidimo nuo atsakomybės, atsakomybės ribojimo ir kitus klausimus¹⁷³.

Žala arba nuostoliai gali atsirasti ne tik kaip skolininko veiksmų rezultatas, tačiau ir dėl kreditoriaus ar nukentėjusiojo kaltės arba dėl šių asmenų bendros su skolininku kaltės¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 61.

¹⁷¹ Ambrasienė A. ir kiti *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Leidybos centras, 2004, P. 189.

¹⁷² Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 61.

¹⁷³ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius, Justitia, 2003; P. 339.

¹⁷⁴ Ambrasienė A. ir kiti *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Leidybos centras, 2004, P. 189-190.

Pagal CK 6.282 straipsnio 1 dalį, kai paties nukentėjusio asmens didelis neatsargumas padėjo žalai atsirasti arba jai padidėti, tai atsižvelgiant į nukentėjusio asmens kaltės dydį (o kai yra žalos padariusio asmens kaltės, – ir į jo kaltės dydį) žalos atlyginimas, jeigu įstatymai nenustato ko kita, gali būti sumažintas arba reikalavimas atlyginti žalą gali būti atmestas. Pažymėtina, kad nukentėjusiojo kaltė, reikalinga taikyti nuostolių paskirstymo principui, turi pasireikšti kaip didesnio laipsnio atidumo ir rūpestingumo neužtikrinimas – didelis neatsargumas, – o ne tik kaip normalus ar paprastas neatsargumas¹⁷⁵. Be to, nukentėjusiojo kaltė nėra preziumuojama. Nukentėjusiojo didelį neatsargumą turi įrodyti atsakingas už žalą asmuo, kuris remiasi šia aplinkybe kaip savo atsikirtimų pagrindu¹⁷⁶. Civilinėje atsakomybėje yra preziumuojama skolininko kaltė, tačiau negalioja nukentėjusiojo kaltės prezumpcija¹⁷⁷. Kreditoriaus kaltę sudarančios aplinkybės turi būti nustatytos ir ištirtos, nes tai gali turėti įtakos skolininko atsakomybės dydžiui¹⁷⁸.

Sandorių negaliojimo atveju, kaltoji šalis gali įrodinėti, kad nukentėjusiojo didelis neatsargumas yra pagrindas sumažinti, ar net atleisti asmenį nuo civilinės atsakomybės (CK 6.248 str. 4 d.). Vienoje mūsų minėtoje byloje¹⁷⁹, atsakovas teigė, kad ieškovas, veikdamas profesinės veiklos srityje ir prisiimdamas galimos žalos riziką, turėjo atlikti papildomą aplinkybių tyrimą, ar turtas nėra apsunkintas teisminiais ginčais, t.y. imtis priemonių išvengti įkeisto turto praradimo, tačiau to nepadarė – elgėsi neapdairiai ir nuostolingai. Kita sandorio šalis turi imtis priemonių tam, kad sužinotų visus galimus apribojimus disponuoti turtu. Siekiant maksimaliai įsitikinti, kad tokių apribojimų nėra, be nekilnojamo turto registro duomenų patikrinimo, reikia išnaudoti ir kitas galimybes, kurios yra realiai įmanomos konkrečiu atveju¹⁸⁰. Įkaito turėtojas veikė neatsakingai, tinkamai neužtikrino savo kaip kreditoriaus teisių apsaugos ir prisidėjo prie nesąžiningų pirkimo-pardavimo sutarties šalių veiksmų. Todėl esant nukentėjusiosios šalies kaltei, atlygintini nuostoliai turi būti sumažinti arba reikalavimas atlyginti nuostolius iš viso turi būti atmestas. Tačiau, kaip pažymėjo Lietuvos Aukščiausiasis Teismo išplėstinė teisėjų kolegija, veiklos rizikos prisiėmimas dar nereiškia ieškovo kaltės dėl nagrinėjamos žalos jam atsiradimo, taip pat negali būti vertinama kaip aplinkybė, atleidžianti

¹⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. kovo 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Sabina“ v. G. Gestautas, Nr. 3K-3-172/2004, kat. 39.2.3; 39.6.2.2; 115.

¹⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu“ 20 punktą.

¹⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. kovo 8 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Sabina“ v. G. Gestautas, Nr. 3K-3-172/2004, kat. 39.2.3; 39.6.2.2; 115.

¹⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. sausio 24 d. nutartis, priimta civilinėje byloje likviduojama AB „Tauro bankas“ v. UAB „Kaišiadorių agrofirma“, Nr. 3K-3-101/2001, kat. 36.2, 32.1, 115, 95.1.

¹⁷⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 29 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB Nord/LB Lietuva v. R. Naraškevičius, Nr. 3K-7-119/2005, kat. 21.6; 44.5.1; 44.5.2.1; 123.9.

¹⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. kovo 19 d. nutartis, priimta civilinėje byloje AB „Turto bankas“ v. UAB „Litorina“, Nr. 3K-3-261/2001, kat. 15.2, 15.2.1.1.

padariusį žalą asmenį nuo civilinės atsakomybės už neteisėtus veiksmus. Buvo konstatuota, kad ta aplinkybė, jog ieškovas vykdo rizikingą veiklą, neatleidžia kitų asmenų nuo atsakomybės už neteisėtus veiksmus. Todėl atsižvelgiant į atsakovo elgesį kaltės aspektu, jo nesąžiningumą, priteistinių nuostolių dydis nebuvo sumažintas.

Tuo atveju, jeigu būtų pripažinta, kad dėl žalos atsiradimo kaltos abi šalys, pagal CK 6.248 straipsnio 4 dalį, atlyginami nuostoliai būtų mažinami proporcingai kreditoriaus kaltei arba skolininkas būtų atleistas nuo civilinės atsakomybės. Komentuojama norma nustato mišrios kaltės teisinius pagrindus. Išsiaiškinus, kad dėl žalos atsiradimo kaltas ir kreditorius, t.y. sudarydamas negaliojantį sandorį pats elgėsi neapdairiai ir nerūpestingai, galimi du variantai. Pirma, skolininko atsakomybė gali būti mažinama proporcingai kreditoriaus kaltei. Tada teismas privalo konstatuoti kiekvienos šalies kaltės dydį. Pavyzdžiui, dėl žalos atsiradimo 80 procentų kaltas skolininkas ir 20 procentų – kreditorius. Tada teismas gali sumažinti skolininko atsakomybę 20 procentų. Antra, komentuojama norma leidžia skolininką apskritai atleisti nuo atsakomybės. Tokia situacija galima, kai žala atsirado daugiausia dėl paties kreditoriaus kaltės. Tokiu atveju šią normą būtina taikyti kartu su CK 6.253 straipsnio 5 dalimi¹⁸¹.

Atkreiptinas dėmesys, kad vadovaujantis CK 6.282 straipsnio 3 dalimi, teismas gali sumažinti atlygintinos žalos dydį, atsižvelgdamas į žalą padariusio asmens sunkią turtinę padėtį, išskyrus atvejus, kai žala padaryta tyčia. Pabrėžtina, kad civilinėje teisėje žalą padariusio asmens turtinė padėtis teisiniu požiūriu turi reikšmės tik išimtiniais atvejais ir vertinama tik sprendžiant klausimą dėl galimo žalos atlyginimo mažinimo¹⁸². Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas ir taikydamas CK 6.282 straipsnio 3 dalį, pažymėjo, kad ši norma negali būti taikoma, jeigu žalą padariusiam asmeniui būtų sudaryta galimybė nevykdyti savo deliktinės prievolės, nors tokios prievolės įvykdymas yra įmanomas. Dėl to ši teisės norma negali būti taikoma tada, kai atsakingas už padarytą žalą asmuo neįrodo, kad objektyviai jam nėra galimybių atlyginti padarytą žalą. Sprendžiant apie tokios galimybės turėjimą ar neturėjimą, teismui būtina išsiaiškinti, ar aplinkybės, dėl kurių daroma išvada apie žalą padariusio asmens sunkią padėtį, yra pastovaus ir ilgalaikio pobūdžio. Tai reiškia, kad turi būti įvertinama ne tik žalą padariusio asmens turtinė padėtis, egzistuojanti bylos nagrinėjimo metu, bet ir šio asmens sveikatos būklė, šeiminę ir socialinę padėtį apibūdinančios bei kitos reikšmingos aplinkybės, kurios gali daryti įtaką jo turtinei padėčiai tiek bylos nagrinėjimo metu, tiek ateityje¹⁸³. Be to, kaltosios šalies sunki turtinė padėtis yra tik pagrindas sumažinti atlygintinių nuostolių dydį, tačiau negali būti pagrindas visiškai atleisti asmenį nuo atsakomybės.

¹⁸¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius, Justitia, 2003; P. 340.

¹⁸² Cirtautienė S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius, Justitia, 2008, P. 195.

¹⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 21 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „IF draudimas“ v. V.Jarusevičius, Nr. 3K- 3-116/2005, kat. 44.5.2.1.

Minėta įstatymo norma numato išimtį – teismas gali sumažinti atlygintinos žalos dydį, atsižvelgdamas į žalą padariusio asmens sunkią turtinę padėtį, išskyrus atvejus, kai žala padaryta tyčia (CK 6.282 str. 3 d.). Todėl svarbu pasakyti, kad šalies kaltė, sudarius sandorį dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo, realaus grasinimo, taip pat dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąją šalimi ar susiklosčiusių sunkių aplinkybių (CK 1.91 str.), gali pasireikšti tik tyčia. Vargu, ar galima smurtauti, grasinti arba slėpti faktus „netyčia“, veikti neatsargiai. Kaltosios šalies elgesys, jos veiksmų kryptingumas rodo, jog asmuo nori neigiamų pasekmių atsiradimo. Todėl pripažinus sandorį negaliojančiu CK 1.91 normos pagrindu, nuostoliai negali būti mažinami remiantis CK 6.282 straipsnio 3 dalimi atsižvelgus į kaltosios šalies turtinę padėtį.

3.5. Neturtinės žalos atlyginimo specifika

Neturtinė žala – savarankiška civilinės atsakomybės rūšis, savarankiškas teisių gynimo būdas¹⁸⁴.

Neturtinės žalos atlyginimo galimybė įtvirtinta CK bendrus civilinės atsakomybės pagrindus reglamentuojančio skirsnio 6.250 straipsnyje, kurio 1 dalyje neturtinė žala apibrėžiama kaip asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė depresija, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kita, teismo įvertinti pinigais. Konkretų atlygintinos neturtinės žalos dydį palikta nustatyti teismui, įstatyme apibrėžti tik vertinamieji bendri neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijai: žalos sukelti padariniai, šią žalą padariusio asmens kaltė, jo turtinė padėtis, padarytos turtinės žalos dydis ir kitos turinčios reikšmės bylai aplinkybės, taip pat sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijai¹⁸⁵.

Pažymėtina, kad Lietuva priklauso prie tų valstybių, kuriose neturtinė žala atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais¹⁸⁶. Tačiau teisės doktrinoje yra išsakoma nuomonė, kad konstitucinis asmens prigimtinių teisių pripažinimas lemia, kad formalus įstatyme nustatytų kriterijų, ribojančių galimybę vienais ar kitais atvejais atlyginti neturtinę žalą, taikymas nebetenkina veiksmingo teisių gynimo poreikio, todėl pastarųjų metų teismų praktikos ir įstatymų leidybos analizė rodo bendrą visoms Europos šalims tendenciją plėsti neturtinės žalos

¹⁸⁴ Ambrasienė A. ir kiti *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Leidybos centras, 2004, P. 193-194.

¹⁸⁵ Cirtautienė S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius, Justitia, 2008, P. 49-50

¹⁸⁶ Yra išskiriami trys neturtinės žalos atlyginimo reglamentavimo būdai: neturtinė žala atlyginama, kai įrodoma, kad ji padaryta (Prancūzija, Graikija, Portugalija ir kt.); neturtinė žala atlyginama tik įstatymų numatytais atvejais (Vokietija, Šveicarija, Rusija, Italija, Suomija ir kt.); neturtinės žalos atlyginimas priklauso nuo delikto rūšies (Anglija) (Norkūnas A., Selelionytė-Drukeitinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, P. 50).

atlyginimo galimybę ne tik išimtiniais įstatymo nustatytais atvejais, dažniausiai susijusiais tik su asmens fizinio neliečiamumo pažeidimu, bet ir pažeidus kitas prigimtines žmogaus teises ir laisves. Tuo pačiu yra ir pažymima, kad neturtinės žalos atlyginimo ribojimai yra galimi ir pateisinami, kad nebūtų nepagrįstai išplėsta civilinės atsakomybės apimtis ir sukurtos sąlygos piktnaudžiauti teise¹⁸⁷.

CK 1.91 straipsnio 3 dalis numato, kad jeigu sandoris yra pripažintas negaliojančiu dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo, realaus grasinimo ar dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąją šalimi, tai nukentėjusysis taip pat turi teisę reikalauti atlyginti tokiais veiksmais jam padarytą neturtinę žalą. CK komentare nurodoma, kad nukentėjusiajam, be grąžinimo į padėtį, ir turėtų išlaidų atlyginimo, suteikiama teisė reikalauti atlyginti neturtinę žalą, nes veiksmai nurodyti minėto straipsnio 1 dalyje (apgaulė, smurtas, ekonominis spaudimas, realus grasinimas, piktavališkas susitarimas su antrąja šalimi ar dėl susidėjusių sunkių aplinkybių) sukelia padarinių, numatytų 6.250 straipsnio 1 dalyje¹⁸⁸.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 straipsniu, Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Civilinė teisė grindžiama asmens autonomija, o sandoris būtent yra vienas iš asmens autonomijos raiškos atvejų¹⁸⁹. Autonomija – tai asmens apsisprendimo ir pasirinkimo laisvė. Kiekvienam individui yra suteikiama teisė, sugebėjimas savarankiškai spręsti ir vykdyti savo sprendimus. Sudarius sandorį dėl apgaulės, smurto, ekonominio spaudimo, realaus grasinimo ar dėl šalies atstovo piktavališko susitarimo su antrąją šalimi yra pažeidžiamos asmens neturtinės teisės. Asmuo patiria dvasinio pobūdžio pakenkimus dėl neteisėtos įtakos jo valios formavimuisi. Ir nors sudarius sandorį CK 1.91. str. nurodytomis aplinkybėmis dažniausiai yra pažeidžiami nukentėjusiosios šalies turtiniai interesai, tačiau tuo pačiu yra patiriama neturtinio pobūdžio žala, pasireiškianti dvasiniais išgyvenimais dėl laisvės elgtis savo nuožiūra ir pačiam priimti sprendimus pažeidimo. Todėl minėti neturtiniai praradimai nėra kompensuojami kitomis teisių gynimo priemonėmis, tokiomis kaip restitucijos taikymas ir turtinės žalos atlyginimas.

Kita vertus, vien tik neturtinės teisės pažeidimas *ex facto* nereiškia ir neturtinės žalos padarymo¹⁹⁰. Todėl vien negaliojančio sandorio pripažinimas CK 1.91 normos pagrindu automatiškai nereiškia neturtinės žalos nukentėjusiajai šaliai priteisimo. Neturtinės žalos atlyginimui už neturtinių teisių pažeidimą yra būtinos visos civilinės atsakomybės sąlygos

¹⁸⁷ Cirtautienė S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius, Justitia, 2008, P. 55-56

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius, Justitia, 2001; P. 202.

¹⁸⁹ Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje* (1) // Justitia. 2006, Nr. 4 (62). P. 2.

¹⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 24 d. nutartis, priimta civilinėje byloje T. Gedmintienė v. R. Švilpa ir UAB „Brolių Tomkų leidyba“, bylos Nr. 3K-3-294/2003, kat. 16.9, 20.7, 94.2.

(neteisėti veiksmai, priežastinis ryšys, kaltė bei žala)¹⁹¹. Prašant atlyginti neturtinę žalą, reikia įrodyti ne tik neteisėtus veiksmus ar neveikimą, bet ir su tuo susijusią asmeniui padarytą neturtinę žalą, t. y. asmens dvasinius išgyvenimus, sukrétimus, emocinę depresiją, pažeminimą, nepatogumus ir kita, jeigu tai gali būti teismo įvertinta pinigais¹⁹². Be to, neturtinės žalos (kaip ir turtinės) atlyginimo galimybė turi būti vertinama atsižvelgiant į kompensacinę civilinės teisės paskirtį, kuria siekiama ne nubausti žalą padariusį asmenį, o kompensuoti dėl neteisėtų veiksmų atsiradusius nuostolius¹⁹³. Negalime pamiršti pagrindinio civilinės atsakomybės tikslo – kompensuoti nukentėjusiojo patirtą žalą, tokiu būdu atkuriant pažeistų interesų pusiausvyrą.

Kaip jau minėta, neturtinė žala gali būti atlyginama tik esant keturių civilinės atsakomybės sąlygų visetui. Tačiau reikalaujant žalos atlyginimo CK 1.91 normos pagrindu yra būtina dar viena sąlyga. CK 1.91 straipsnio 3 dalyje yra akcentuojamas sandorio pripažinimo negaliojančiu momentas. Tai reiškia, kad asmuo turės teisę į neturtinės žalos atlyginimą tik tuo atveju, jeigu sandoris pagal vienos iš šalies reikalavimą bus pripažintas negaliojančiu, t.y. bus patvirtinta, kad yra pažeistas asmens autonomijos, laisvės sudaryti sutartį, principas. Būtent sandorio pripažinimo negaliojančiu faktas yra laisva valia sudaryto sandorio paneigimas. Todėl jeigu teismas nepripažįsta sandorio negaliojančiu, tai asmuo netenka galimybės reikalauti neturtinės žalos atlyginimo pagal CK 1.91 straipsnio 3 dalį. Tokios pozicijos laikosi ir teismų praktika. Vienoje byloje buvo pažymėta, kad ieškovo reikalavimas CK 1.91 straipsnio pagrindu atmestas nenustačius neteisėtos J. Č. veiklos ir žalos padarymo fakto, priežastinio ryšio ar asmens kaltės. Teismas nurodė, jog nenustačius sandorio šalių piktavališko susitarimo, neatsiranda teisė reikalauti atlyginti neturtinę žalą, be to, ieškovas neįrodė priežastinio ryšio tarp atsakovo J. Č. veiksmų ir CK 6.250 straipsnyje numatytų pasekmių atsiradimo, bei neįrodė kokioms neturtinėms teisėms padaryta žala, kuo ši žala pasireiškė ir koku būdu susijusi su bankrutuojančia bendrove. Todėl teismas, konstatavęs, jog ieškovui neįrodė savo teiginių piktavališką susitarimą, turėjo pagrindą atmesti ieškovo argumentus dėl neturtinės žalos atlyginimo¹⁹⁴.

Svarbu pasakyti, kad aplinkybės, sudarančios pagrindą pripažinti sandorį negaliojančiu pagal CK 1.91 straipsnio nuostatas, gali būti pagrindas reikalauti neturtinės žalos atlyginimo remiantis kitu CK straipsniu. Pavyzdžiui, asmuo, panaudodamas smurtą tikslu priversti asmenį sudaryti sandorį, sužalojo kitam asmeniui sveikatą. Neturtinės žalos atlyginimo pagrindas yra sveikatos sužalojimo faktas, sužalojimo padariniai ir jų įtaka tolesniam nukentėjusiojo

¹⁹¹ *Ten pat.*

¹⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 17 d. nutartis, priimta civilinėje byloje K. R. v. Lietuvos Respublika, Nr. 3K-3-337/2006, kat. 44.2.4.2 (S).

¹⁹³ Cirtautienė S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius, Justitia, 2008, P. 124.

¹⁹⁴ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 24 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-79/2006, kat. 21.4.1.1, 21.4.2.7, 40.2, 42.8, 45.6, 45.7 (S).

gyvenimui. Pagal CK 6.250 straipsnio 2 dalį, neturtinė žala atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo bei kitais įstatymų nustatytais atvejais. Sveikatos sužalojimo atveju neturtinės žalos atlyginimu kompensuojami įvairūs dėl sveikatos sužalojimo patirti neigiami padariniai, tokie kaip fizinis skausmas, kūno sužalojimas, organizmo vientisumo pažeidimas, juos lydintys dvasiniai išgyvenimai, taip pat išgyvenimai dėl būsimų padarinių ir pan.¹⁹⁵. Šiuo atveju mums visiškai nesvarbus negaliojančio sandorio sudarymo, jo įvykdymo bei sandorio pripažinimo negaliojančiu faktas. Pažymėtina ir tai, kad sandoriai, turintys valios trūkumą, dažnai turi nusikalstamos veikos požymių, pvz., sukčiavimas ar turto prievartavimas, kuomet turtas yra perduodamas ne laisva asmens valia. O vadovaujantis CK 6.250 straipsnio 2 dalimi, neturtinė žala yra atlyginama visais atvejais, kai ji padaryta dėl nusikaltimo. Galima ir atvirkštinė situacija – smurtas, panaudotas siekiant priversti asmenį sudaryti sandorį prieš savo valią, gali būti nebūtinai nusikalstamu¹⁹⁶ ir asmuo neturės galimybės reikalauti žalos atlyginimo CK 6.250 straipsnio 1 dalies pagrindu. Tačiau smurto naudojimas, pripažinus sandorį negaliojančiu pagal CK 1.91 straipsnį, pažeidžia asmens autonomijos, laisvės sudaryti sutartį, principus, t.y. asmens neturtines vertybes ir sukelia padarinius, numatytus 6.250 straipsnio 1 dalyje.

¹⁹⁵ Cirtautienė S. *Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo, kaip civilinių teisių gynimo būdo, koncepcija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008, P. 95.

¹⁹⁶ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentarai*. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius, Justitia, 2001; P. 204.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Negaliojančių sandorių teisinė prigimtis nusako jų vietą juridinių faktų sistemoje ir sąlygoja taikytinos civilinės teisinės atsakomybės rūšies parinkimą negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu atveju. Atsižvelgiant į tai, kad tik teisėtai sudarytas sandoris sukelia arba gali sukelti tuos teisinius padarinius, kurių siekė veikiančios sandorio šalys (arba viena iš jų), sandorio prieštaravimas įstatymo normoms iš anksto nulemia, kad minėti padariniai neatsiras arba bus panaikinti, negaliojantis sandoris neišsaugo teisinės galios, negaliojantys sandoriai yra priskiriami neteisėtų veiksmų kategorijai. Todėl neteisėtų veiksmų sąlygoti nuostoliai yra atlyginami pagal deliktinės civilinės atsakomybės taisyklės, grąžinant nukentėjusiąją šalį į tokią padėtį, kokioje šalis buvo prieš jos teisių pažeidimą (*status quo*).

2. Negaliojančio sandorio pripažinimas negaliojančiu nuo teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos (*ex nunc*), taikytinas nepiniginių prievolių įvykdymo atvejais bei pateisinantis sutartinės atsakomybės taikymą Lietuvos teisinėje sistemoje, formuoja neteisingą požiūrį į negaliojančių sandorių, restitucijos ir civilinės teisinės atsakomybės institutus. Negaliojančio sandorio „galiojimo“ toleravimas, juolab sutartinės atsakomybės už negaliojančio sandorio neįvykdymą arba netinkamą įvykdymą taikymas, iškreipia supratimą apie tai, kas yra negaliojantis sandoris bei sudaro pagrindą klaidingų teiginių, besiremiančių prielaida, kad negaliojantis sandoris gali sukelti tuos teisinius padarinius, kurių buvo siekiama, suformulavimui. Sandorių negaliojimo atveju gali būti taikoma tik deliktinė civilinė atsakomybė, o nepiniginės prievolės įvykdymo vertė turi būti priteisiama restitucijos rėmuose, pakeičiant prievolės įvykdymo vertę teisinga pinigine kompensacija remiantis CK 6.146 straipsnio nuostata.

3. Civilinės atsakomybės taikymas CK normų, numatančių nukentėjusiosios šalies teisę reikalauti atlyginti šios turėtas išlaidas, turto netekimą ar sužalojimą sandorį pripažinus negaliojančiu, kontekste yra siejamas su negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu faktu ir yra skirtas padėti pagrindiniam turtiniam sandorių negaliojimo padariniui – restitucijai – atstatyti pradinę šalies turtinę padėtį. Minėtų nuostolių atlyginimas galimas tik negaliojančio sandorio įvykdymo atveju ir yra grindžiamas tuo, kad dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu fakto ir imperatyvaus restitucijos taikymo šalis patiria žalą, kurios atlyginimas nėra priteisiamas restitucijos rėmuose.

4. Įstatymo leidėjo baigtinio sąrašo, kuomet šaliai yra suteikta teisė reikalauti nuostolių atlyginimo dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu fakto CK 1.84 str. 3 d., 1.85 str. 2 d., 1.88 str. 2 d., 1.89 str. 2 d., 1.90 str. 3 d., 1.91 str. 2 d. pagrindu, įtvirtinimas nepagrįstai riboja sąžiningos sandorio šalies teisę reikalauti nuostolių atlyginimo, esant kitos

šalies kaltei, kitais negu CK I knygos IV skyriuje numatytais atvejais. Dėl šios priežasties siūlytina atsisakyti griežto ir baigtinio žalos padengimo atvejų taikymo.

5. Nukentėjusioji negaliojančio sandorio šalis turi teisę ne tik į nuostolių, patirtų dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu fakto, atlyginimą, bet ir žalos, atsiradusios dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto, padengimą. Negaliojančio sandorio sudarymo faktas *per se* gali sąlygoti nuostolių atsiradimą, kurie privalo būti atlyginti pripažinus sandorį negaliojančiu esant keturių civilinės atsakomybės sąlygų visetui.

6. Atlygintinos žalos sandorių negaliojimo atveju apimties turinys kinta priklausomai nuo to, ar civilinė atsakomybė yra taikoma dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu fakto (pagalbinė žalos atlyginimo priemonė), ar dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto (savarankiška žalos atlyginimo priemonė):

- dėl negaliojančio sandorio pripažinimo negaliojančiu fakto gali būti atlyginami tik tiesioginiai nuostoliai. Pripažinus šalies teisę į netiesioginių nuostolių atlyginimą, liktų pateisintas negaliojančio sandorio vykdytinumas, kas prieštarauja negaliojančio sandorio teisei prigimčiai. Šalis, reikalaujama sandorio pripažinimo negaliojančiu ir negaliojančio sandorio pasekmių taikymo, grindžiamu pradinės padėties, buvusios iki teisės pažeidimo, atstatymo principu, negali prašyti atlyginti naudą, negautą dėl negaliojančio sandorio neįvykdymo, t.y. reikalauti gražinti į situaciją, kurioje šalis būtų buvusi kitai šaliai tinkamai įvykdžius negaliojančią sandorį;

- dėl negaliojančio sandorio sudarymo fakto gali būti atlyginami tiek tiesioginiai, tiek netiesioginiai nuostoliai.

7. Pats negaliojančio sandorio sudarymas, jo įvykdymas, tokį sandorį pripažinus negaliojančiu, laikytinas neteisėtais veiksmais. Atsižvelgiant į tai, kad negaliojančią sandorį sudarė abi šalys, t.y. formaliai abi šalys atliko neteisėtus veiksmus, civilinei atsakomybei kilti ypatingą reikšmę įgyja ne objektyvusis (neteisėti veiksmai), bet subjektyvusis (kaltė) šalies nesąžiningumas, t.y. žinojimas ar galėjimas žinoti, kad sudarytas sandoris yra ydingas.

8. Negaliojančio sandorio pripažinimas negaliojančiu vadovaujantis CK 1.91 str. nuostata *ex facto* nereiškia neturtinės žalos atlyginimo – neturtinės žalos atlyginimui būtinos visos civilinės atsakomybės sąlygos. Neturtiniai praradimai, pasireiškiantys asmens apsisprendimo ir pasirinkimo laisvės pažeidimu, CK 1.91 normos pagrindu atlyginami tik tuo atveju, jeigu sandoris yra pripažįstamas negaliojančiu, t.y. yra paneigiamas laisva valia sudaryto sandorio sudarymas.

Apibendrinus darbo tyrimą ir atsižvelgiant į aukščiau išdėstytas išvadas, galima teigti, kad iškelta hipotezė iš esmės pasitvirtino.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Žin., 1992, Nr. 31-953.
2. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas // Žin., 2000, Nr.74-2262.

Specialioji literatūra:

3. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001.
4. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. Vilnius: Justitia, 2003.
5. Ambrasienė A. ir kiti *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Leidybos centras, 2004.
6. Baranauskas E., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis. Antroji laida*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
7. Cirtautienė S. *Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas*. Vilnius: Justitia, 2008.
8. Glendon, M. A.; Gordon, M. W.; Osakwe, C. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius, 1993.
9. Jhering R. v. *Culpa in contrahendo oder Schadensersatz bei nichtigen oder nicht zur Perfektion gelangten Verträgen*, in: Jherings Jahrbücher, Bd. 4. 1861.
10. Kiršienė J., Pakalniškis V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. T. II.
11. Mikelėnas V. *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justitia, 1995.
12. Mikelėnas V. *Prievolių teisė*. Vilnius: Justitia, 2002. T. 1.
13. Norkūnas A., Selelionytė-Drukteinienė S. *Civilinės atsakomybės praktikumas: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
14. Terré, F.; Simler, Ph.; Lequette, Y. *Droit civil. Les obligations*. Paris: Dalloz, 2005.

15. Treitel, Guenter Heinz, Sir, 1928-. *The Law of Contract / by Sir Guenter Treitel. - 11th ed.* - London : Thomson/ Sweet & Maxwell, 2003. – clii.
16. Van Gerven W., Larouche P., Lever J. (eds.). *Cases, Materials and Text on National, Supranational and International Tort Law.* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2000.
17. Vileita A., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teisė. Bendroji dalis.* Vilnius: Justitia, 2009.
18. Vitkevičius P., Vėlyvis S., Mikelėnas V. ir kt. *Civilinė teiė: vadovėlis.* Kaunas: Vija, 1997.

19. Брагинский М.И., Витрянский В.В. *Договорное право. Книга первая: Общие положения:* Изд. 2-е, испр. Москва: Статут, 1999.
20. *Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов.* Москва: Издательство БЕК, 1998.
21. *Гражданское право. Актуальные проблемы теории и практики.* Под общей редакцией доктора юридических наук - Белова В.А., 2008 г., Изд.: Юрайт.
22. Гутников О. В. *Недействительные сделки в гражданском праве : теория и практика оспаривания.* Москва: Книжный мир, 2005.
23. Дювернуа Н. Л. *Чтения по гражданскому праву. Т.2: Учение о вещах. Учение о юридической сделке.* Москва, Зерцало: Гарант, 2004.
24. Иоффе О. С. *Ответственность по советскому гражданскому праву.* Л., Издательство ЛГУ, 1955.
25. Каминская П. Д. *Основания ответственности по договорным обязательствам.* В сб.: Вопросы гражданского права. Изд. МГУ, 1957.
26. Матвеев И. В. *Правовая природа недействительных сделок.* Москва: Юрлитинформ, 2002.
27. Михайлич А.М. *Внедоговорные обязательства в советском гражданском праве:* учеб. пос. Краснодар, 1982.
28. Моргунов С.В. *Виндикация в гражданском праве,* Статут, 2001.
29. Новицкий И. Б. *Сделки. Исковая давность.* Москва: 1954.
30. Павлов А. А. *Присуждение к исполнению обязанности в натуре как способ защиты гражданских прав в обязательственных правоотношениях.* Юридический центр Пресс, 2001.
31. Рабинович Н.В. *Недействительность сделок и ее последствия.* Л.: 1960.
32. Савенкова О.В. *Возмещение убытков в современном гражданском праве. Убытки и практика их возмещения: Сб. статей / Отв. ред. М.А. Рожкова:* Москва, 2006.

33. Самощенко И.С. *Понятие правонарушения по советскому законодательству*. Москва, Юридическая литература, 1963.

34. Толстой Ю.К. *Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР*. Л., 1955.

35. Хейфец Ф.С. *Недействительность сделок по российскому гражданскому праву*. Москва, 2000.

Mokslinēs publikācijas:

36. Ambrasienė D., Cirtautienė S. *Ikisutartinės atsakomybės kvalifikavimo problema: sutartinė, deliktinė ar sui generis* // *Jurisprudencija*, 2008, t. 10 (112). P. 52-63.

37. Dambrauskaitė A. *Restitucijos taikymo sandorių pripažinimo negaliojančiais bylose problemos* // *Jurisprudencija*, 2003, t. 37 (29). P. 79 – 88.

38. Juškevičius J., D., Rudzinskas A. *Civilinės atsakomybės už netinkamą asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimą taikymo Lietuvoje ir Italijoje ypatumai* // *Jurisprudencija*, 2008, t. 12 (114). P. 73-81.

39. Mikelėnas V. *Sandorių negaliojimo instituto taikymas teismų praktikoje (1)* // *Justitia*. 2006, Nr. 4 (62). P. 2 – 8.

40. Norkūnas A. *Sąžiningumo principo įgyvendinimas* // *Jurisprudencija*. 2003, Nr. 42 (34). P. 5–11.

41. Norkūnas A. *Kaltė kaip civilinės atsakomybės pagrindas* // *Jurisprudencija*, 2002, t. 28(20). P. 112-118.

42. Pranckevičius A., Pumputienė R. *Sandorių negaliojimo pagrindai ir pasekmės (1 ir 2)* // *Juristas*, 2005, Nr. 4. P. 3 – 11. 2005, Nr. 5. P. 20 – 30.

43. Selelionytė-Drukteinienė S. *Deliktinės ir sutartinės civilinės atsakomybės konkurencija* // *Justitia*, 2008, Nr. 1.

44. Афонина Е.И., Ширвис Ю.В. *Развитие института недействительности сделок. Проблемы применения норм о недействительности сделок*. // *Вестник Федерального арбитражного суда Северо-Кавказского округа*, N 5, сентябрь-октябрь 2005.

45. Семкина Е.М. *Недействительность сделок в гражданском законодательстве Российской Федерации*. Черные дыры в российском законодательстве. Nr. 1, 2001.

Disertacijos:

46. Dambrauskaitė A. *Sandorių pripažinimo negaliojančiais teisinės pasekmės – Lietuvos ir Prancūzijos teisės lyginamieji aspektai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2006.

47. Cirtautienė S. *Šiuolaikinė neturtinės žalos atlyginimo, kaip civilinių teisių gynimo būdo, koncepcija*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius, 2008.

Teismų praktika:

48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. birželio 16 d. nutarimas Nr. 27 „Dėl įstatymo taikymo praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu“.

49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. spalio 2 d. nutartis priimta *civilinėje byloje UAB „Init“ v. UAB „Parabolė“*, Nr. 3K-3-905/2000, kat. 42.

50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. rugsėjo 5 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje Palangos miesto taryba v. A. Geco komercinė firma*, Nr. 3K-3-749/2001, kat. 15.2.1.1.; 107.1.

51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. spalio 31 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje S. Bukėnas v. G. Sokolovas*, Nr. 3K-3-1037/2001, kat. 39.2.4.

52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. lapkričio 15 d. nutartis priimta *civilinėje byloje N. Kutyrionė v. D. Potašovas*, Nr. 3K-7-874/2001, kat. 15.2.2.3.; 15.2.2.7.

53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. sausio 24 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje likviduojama AB „Tauro bankas“ v. UAB „Kaišiadorių agrofirma“*, Nr. 3K-3-101/2001, kat. 36.2, 32.1, 115, 95.1.

54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2001 m. kovo 19 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje AB „Turto bankas“ v. UAB „Litorina“*, Nr. 3K-3-261/2001, kat. 15.2, 15.2.1.1.

55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. rugsėjo 25 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje E. Miškinienė v. S. Kunigėnas*, Nr. 3K-3-1069/2002, kat. 15.2.2.6, 15.2.2.7.

56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. balandžio 15 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje UAB „Vasario koncernas“ v. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija*, Nr. 3K-3-600/2002, kat. 39.6.2; 39.6.2.3.

57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. kovo 20 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje I. Markauskienė v. I. Maciulevičius*, Nr. 3K-3-479/2002, kat. 39.2.3.

58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2002 m. birželio 13 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje A. Skučas v. G. Pakerytė*, Nr. 3K-7-645/2002, kat. 39.2.3.; 39.6.2.13.

59. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 17 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje LUAB korporacija „Lietverklas“ v. E. Grakauskas*, Nr. 3K-3-113/2003, kat. 15.2.1.1; 15.2.2.8; 21.2.2.1; 21.6; 22.1; 41; 94.1; 103.

60. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 24 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje T. Gedmintienė v. R. Švilpa ir UAB „Brolių Tomkų leidyba“*, bylos Nr. 3K-3-294/2003, kat. 16.9, 20.7, 94.2.

61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 18 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje J. Adomaitis v. R. Padelskas*, Nr. 3K-3-510/2004, kat. 36.4.

62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. kovo 8 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje UAB „Sabina“ v. G. Gestautas*, Nr. 3K-3-172/2004, kat. 39.2.3; 39.6.2.2; 115.

63. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 29 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje AB Nord/LB Lietuva v. R. Naraškevičius*, Nr. 3K-7-119/2005, kat. 21.6; 44.5.1; 44.5.2.1; 123.9.

64. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. kovo 30 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje J. Raudonienė v. VŠĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikos*, Nr. 3K-3-206/2005, kat. 44.5.2.15.

65. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 21 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje UAB „IF draudimas“ v. V. Jarusevičius*, Nr. 3K-3-116/2005, kat. 44.5.2.1.

66. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. balandžio 4 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje UAB „Coris Vilnius“ v. M. Masedunskas*, Nr. 3K-3-230/2005, kat. 21.4.2.8; 44.2.4.1; 24.1.

67. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 27 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje UAB „Šalvis“ v. UAB „Sanitex“*, Nr. 3K-3-392/2006, kat. 21.4.1.1; 24.2; 60 (S).

68. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gegužės 17 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje K. R. v. Lietuvos Respublika*, Nr. 3K-3-337/2006, kat. 44.2.4.2 (S).

69. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis 2006 m. sausio 3 d., priimta *civilinėje byloje UAB „Autokurtas“ v. Lietuvos kariuomenė*, Nr. 3K-7-4/2006, kat.21.4.1.1; 21.4.1.2; 24.1, 24.4;69; 114.8.2.

70. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. lapkričio 7 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje UAB „Vilniaus kapitalinė statyba“ v. UAB „Vingės statyba“*, Nr. 3K-3-458/2007, kat. 21.4.1.1; 21.6; 41; 45.4; 69.

71. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 6 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje T. Ž. v. J. V. V. individuali įmonė*, Nr. 3K-3-147/2007, kat. 21.4.2.8; 28.1; 114.11 (S).

72. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 20 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje P. N. v M. S.*, Nr. 3K-3-56/2007, kat. 21.4.2.7; 44.5.2.1; 95.3 (S).

73. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 6 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje Lietuvos techninio sporto draugija v. UAB „Pas Ažuolą“*, Nr. 3K-3-449/2008, kat. 21.4.1.1; 21.6; 51.

74. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 11 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje R. Jurgelionio firma „Tastos statyba“ v Kauno miesto savivaldybės administracija*, Nr. 3K-3-62/2008, kat. 52.5; 36.1.

75. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 15 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje J. M., B. M. v. Ž. N., R. N.*, Nr. . 3K-3-440/2009, kat. 21.4 (S).

76. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 23 d. nutartis, priimta *civilinėje byloje V. G. v K. K. ir G. Š.*, Nr. 3K-3-452/2009, kat. 41; 99.5; 129.2; 129.19.4 (S).

77. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 24 d. nutartis, *priimta civilinėje byloje Nr. 2A-79/2006*, kat. 21.4.1.1, 21.4.2.7, 40.2, 42.8, 45.6, 45.7 (S).

Kiti šaltiniai:

78. Rusijos Federacijos civilinis kodeksas.

http://www.consultant.ru/popular/gkrf1/5_25.html

SANTRAUKA

Raktiniai žodžiai: civilinės atsakomybė, negaliojantys sandoriai, deliktinė civilinė atsakomybė, sutartinė civilinės atsakomybė, civilinės atsakomybės sąlygos

Negaliojantys sandoriai nesukelia tų teisinių padarinių, kurių siekė sandorio šalis ar šalys, tačiau sukelia kitas, su sandorio negaliojimu susijusias teises pasekmes. Be restitucijos taikymo, nukentėjusioji negaliojančio sandorio šalis turi teisę reikalauti, kad kaltajai šaliai būtų taikoma civilinė atsakomybė, kurios pagrindinis tikslas yra kompensuoti asmeniui neteisėtų veiksmų sąlygotus nuostolius.

Šiame magistro baigiamajame darbe autorius analizuoja negaliojančių sandorių teisinę prigimtį, atskleidžia civilinės atsakomybės taikymo ypatumus atsižvelgiant į sandorių negaliojimo instituto specifiką. Darbe siekiama nustatyti taikytinos civilinės atsakomybės rūšį sandorį pripažinus negaliojančiu, aptarti restitucijos ir civilinės atsakomybės taikymo sąveiką, išanalizuoti būtinų civilinei atsakomybei kilti sąlygų – neteisėtų veiksmų, žalos (tiek turtinės, tiek neturtinės), priežastinio ryšio ir kaltės – turinį. Daug dėmesio yra skiriama civilinės atsakomybės taikymo ypatumams atskleisti atsižvelgiant į įstatyme nustatytą teisinį reglamentavimą sandorių negaliojimo atveju.

Tyrimas remiasi Lietuvos ir užsienio mokslinės literatūros, Lietuvos teismų praktikos analize. Yra pateikiami įvairių teisės doktrinos atstovų teiginiai rūpimais klausimais bei išsamiai analizuojamos Lietuvos civilinio kodekso normos, reglamentuojančios sandorių negaliojimo, restitucijos bei civilinės atsakomybės institutus. Kai kurie nagrinėjamos temos aspektai yra lyginami su jų reglamentavimu Rusijos Federacijos teisės aktuose.

Magistrinio darbo pabaigoje autorius pateikia išvadas ir pasiūlymus dėl galimo teisės normų aiškinimo ir taikymo.

SUMMARY

Keywords: civil liability, invalid transactions, contractual liability, tortious liability, terms of civil liability

The object of Master's thesis is the application of civil liability to the party of the invalid transaction institute. Much attention is allocated to analysis, which form of civil liability – contractual or tortious – should be applied in order to protect infringed legitimate interests of the person when courts declare the transaction null and void.

In the study author examines the conception of invalid transaction, relation between norms regulating restitution and norms regulating civil liability. He also reveals the content of liability for damages caused by void transactions and introduces the possible problems related to the application and interpretation of the legal standards.

Master's thesis refers to legal acts of Lithuania and practice of its application, Lithuanian and foreign scientific literature. Some aspects of this subject are compared with regulation of the Russian Federation.

Finally author gives the conclusions and proposals to improve laws.